

83. 3/444р/1

р 85

МІНІСТЕРСТВО НАРОДНОЇ ОСВІТИ УРСР

ВОРОШИЛОВГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

СПІЛКА ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА АН УРСР

Збірник

БОРИС ГРІНЧЕНКО

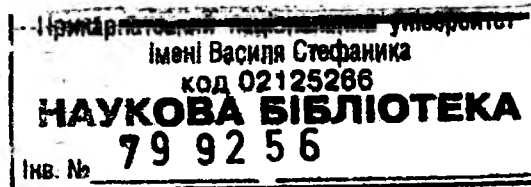
Тези доповідей республіканської науково-практичної
конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження
видатного українського письменника,
вченого, громадського діяча

1—3 грудня 1988 року

Ворошиловград
1988

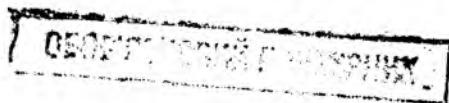

МІСЦЕ БОРИСА ГРІНЧЕНКА В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ТА КРИТИЧНЕ ОСВОЄННЯ ЙОГО СПАДЩИНИ

Редакційна колегія: Білогуб І. М. (відповідальний редактор), Сікорська З. С. (заступник редактора), Терновська Т. П. (відповідальний секретар), Ляхова Ж. Т., Міхно О. А., Шарпило Б. А.

79 92 56

Про Б. Д. Грінченка його сучасники говорили, що він «більше працював, ніж жив» (М. Чернявський). Талановитий поет і прозаїк, драматург і перекладач, був він також критиком і літературознавцем, фольклористом і етнографом (про заслуги його в цих галузях широко писала зарубіжна преса), упорядником знаменитого «Словаря української мови» в 4-х томах, публіцистом та істориком, організатором видавничої і журналістської справи, педагогом. «Правдивий універсаліст» — такою була оцінка письменника ще за його життя.

У світоглядному відношенні Б. Грінченко дотримувався загальнодемократичної орієнтації. Був він у своїх пошуках і сумнівах сином свого часу і ніби як своєрідний ключ для розуміння власної діяльності залишив майбутнім дослідникам слова: «Епохи маємо право судити з свого погляду, а людей повинні судити з погляду «тієї епохи, за якою ті люди жили». В застосуванні до самого Б. Грінченка ця методологічна вимога у повній мірі літературознавцями ще не витримана.

В оцінці прогресивного змісту діяльності письменника (обсяг ним зробленого — це десятки і десятки томів) найавторитетніше і донині слово сказали його видатні сучасники. Так, І. Франко «мусив дивуватися» його «енергії, витривалості в праці і широкому обсягові (його) літературних та суспільних інтересів». М. Коцюбинський був упевнений, що «його велика праця, його велика любов до народу не згинуть ніколи». М. Лисенко наголошував, що «таких невтомних, завзятих діячів, борців громадських, якого ми в особі Б. Грінченка втратили, в пантеоні українських писателів зазначити можна дуже небагато, — три, чотири та й годі. Великий хист, незвичайна витривалість у роботі, скрашені великою любов'ю до рідного краю». Високі відгуки про письменника знайдемо також у Лесі Українки, П. Грабовського, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, М. Павлика, М. Заньковецької, В. Срефаника, В. Гнатюка, О. Кобилянської, А. Кримського та ін. Від цих фактично достойних шанобливих оцінок Б. Грінченка найбільшими творцями української культури насамперед і слід сьогодні відштовхуватися дослідникам.

Примхливо розпорядилася з Б. Грінченком його посмертна доля, коли він став жертвою двох антинаукових сил, які і за-

ної громадянської дійовості, не скута егоїзмом, ні релігійними та іншими формами догматизму. Навпаки. незалежна від релігії, церкви, церковнослужителів, — ворог клерикалізму («Людина я...», «Зернятка», «Я сам собі у городі», «Монолог» та ін.).

Підаючи критиці «пекло, що з раю люд зробив», письменник показує і ті сили державного, політичного, релігійного гноблення, які душили волю народу, соціальний і науковий прогрес не тільки ідейно, а й збройно і при зусиллях інквізиції («Леандро», «Беатріче Ченчі», «На замку святого Янгола», «Павло—хлібороб» та ін.).

Осуд психології рабства соціального, інтелектуального, релігійного, що віками поширювалось в умовах загального великодержавного та іноземного гноблення серед різних верств населення, становить важливу рису концепції людини в творах Б. Грінченка.

Люди, які силою завоювань, соціального і національного поневолення, магії облудних панських і релігійних обіцянок були гноблені і обдурені, ставали рабами не тільки на панській, поміщицькій роботі, а і в сфері соціального, інтелектуального, духовного життя і культури. Вони не могли бути господарями ні свого громадського життя, ні своєї рідної землі, природи («Вітер», 1886, «Степ горів», 1903). В роздумах—мініатюрах «Вітер», «Степ горів» руйнування підвалин народного життя, природи рідного краю осмислюється як наслідок руйнування духовної культури, науки, мистецтва, громадського життя, в муках здобутого народом.

Художня концепція людини в творах письменника реалістична, активно спрямована, життєво, історично обгрутована. Вона формувалася на основі гуманізму і народності, прагнень українського народу до визволення, розвитку свого культурного, наукового, суспільного потенціалу. То ж цілком закономірний в ній протест проти соціального і національного гноблення і психології рабства, утверджуваної різними силами. Цей протест проти рабства і різних форм його виявлення маємо і в російській, і в інших літературах. Особливо широко він виявився в українській літературі у творах Т. Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, М. Коцюбинського, Лесі Українки та ін. письменників.

Концепція людини—трудівника в різних сферах життя, людини—волелюбця, людини—громадянина, для якої вищою метою є служіння народові, людству, як великому братерству народів і їх культур, — в цьому і дорогоцінність духовного скар

бу письменника і причетність його до духовного життя світового співтовариства народів і їх культур. З позиції перебудови ми ще глибше бачимо згубність для розвитку народів і їх культур догматизму і диктаторства.

Н. М. Гаєвська (Київ)

ЛІТЕРАТУРНО-ЕСТЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ Б. ГРІНЧЕНКА ТА П. ГРАБОВСЬКОГО

Про творчість Б. Грінченка та П. Грабовського написано чимало. Але літературно-естетичні погляди митців якось лишались поза увагою літературознавців, хоч дослідники певною мірою в працях загального характеру торкались цього питання. Метою нашого повідомлення є розгляд літературно-естетичних поглядів письменників.

Перш за все зауважимо, що Б. Грінченко і П. Грабовський довгий час підтримували тісний творчий зв'язок¹. Їх листування проливає світло на особисті стосунки, на погляди обох на літературу і мистецтво.

1. Обое з великою пошаною і любов'ю ставилися до представників російської літератури. Скажімо, П. Грабовський називав О. Пушкіна «найгеніальнішим творцем у галузі рідного слова, — творцем, що становить славу і гордість Росії» (III, 156). Аналогічні думки є і в Б. Грінченка.

2. Цікаві судження обох про національну і світову велич Т. Шевченка. Вони відзначали, що саме твори Кобзаря українську літературу «з предмету «панської втіхи» зробили її живим органом життя і вказали їй єдино гідний шлях служіння батьківщині» (III, 165).

3. Разом з І. Франком Б. Грінченко і П. Грабовський боролися проти буржуазно-націоналістичних «теорій» про «безкласовість», «безбуржуазність» українського народу. В них є спеціальні праці з цього питання.

4. Б. Грінченко та П. Грабовський обстоювали бойове мистецтво, покликане виховувати народ у душі передових революційних ідей. Справжній митець, на думку Б. Грінченка і П. Грабовського, має бути «громадським проводирем», його твори повинні закликати народ до боротьби, бути засобом «боротьби з світовою неправдою, сміливим голосом за всіх при-

¹ Див.: П. Грабовський. Збір. творів: У трьох томах. — К., 1960, — Т. III. С. 245—313. (Далі цитую за цим виданням, вказуючи том і сторінку).

**ШТРИХИ ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ
ГРОМАДСЬКО-ОСВІТНИХ ПОГЛЯДІВ
Б. ГРІНЧЕНКА**

(Лист Б. Д. Грінченка до Х. Д. Алчевської 2.1.1892 р.)

гноблених і скривджених» (Б. Грінченко. «Співцеві», «До праці»; П. Грабовський. «Я не співець чудовної природи», «Співець» та інш.).

5. Не слід обходити поглядів обох митців на навчання та виховання підростаючого покоління, тогочасне становище вчителя («Яка тепер народна школа на Україні», «Народні вчителі і українська школа», «Якої нам треба школи», — Б. Грінченка і «О развитии школьного образования в Ахтырском уезде Харьковской губернии», «Дещо про освіту на Україні», вірш «Трудивниця» та інш. — П. Грабовського).

6. Питання культурницької діяльності інтелігенції хвилювало Б. Грінченка і П. Грабовського. Саме у цьому ракурсі цікавими є повісті Б. Грінченка «Сонячний промінь» та «На розпутті», а також праця П. Грабовського «Дещо до свідомості громадської».

7. Відомі ґрунтовні праці, думки письменників про велику відповідальність перекладача, а також безпосередня робота обох над перекладами та переспівами з інших мов.

8. Питання української мови, її чистоти, її розвитку постійно були в центрі уваги Б. Грінченка та П. Грабовського. В умовах жорстокого національного гноблення вони боролися за право кожного народу здійснювати навчання та виховання дітей рідною мовою. Так, Б. Грінченко підготував і видав першу на Україні книгу для читання українською мовою «Рідне слово». А П. Грабовський написав праці, в яких поставив ці ж проблеми («Невідомі творці», «Дещо про творчість поетичну» та інш.).

9. Висока оцінка і розуміння обома ролі фольклору, зокрема народної пісні, в житті народу, письменника; робота Б. Грінченка в міжнародному фольклорному журналі, що видавався у Лейпцігу.

10. Цікаві думки обох на народність, традиції та новаторство літератури.

Підсумовуючи, слід відзначити, що незважаючи на індивідуальні особливості, Б. Грінченка і П. Грабовського, їх літературно-естетичні погляди в значній мірі збігалися, доповнюючи і взаємозбагачуючи один одного.

У ряді літературознавчих видань повоєнного часу Б. Д. Грінченко оцінюється як представник сил націоналізму, що «групувалися в різних «просвітах» (Лист. укр. літ. Т. I. 1954. — С. 593). Причому в однозначно негативному плані. Проте, ще не введені в науковий обіг матеріали, які допоможуть скласти реальне уявлення про суспільно-політичні, громадські, літературно-естетичні і просвітницькі погляди письменника. Серед таких матеріалів привертає увагу лист Б. Д. Грінченка до Х. Д. Алчевської 2.1.1892 р. (ЦНБ УРСР, III 40613), написаний в селі Олексіївці на Луганщині, де автор листа шість років учительював у школі, відкритій Х. Д. Алчевською.

Торкаючись питань жорстокої експлуатації наймитів в економії Алчевських, сваволі управителя і прикажчика над робітниками, письменник говорить: «Це живе кріпосницьке право». Але воно сильніше від кріпосницького, бо лежить в ньому «основне правило ... добувати багатства». І конкретно ілюструє це тим, що люди при низькій оплаті їхньої праці, шахраюванні прикажчиків, економів працюють по 15—16 годин на добу, особливу в молотьбу.

Б. Грінченко, звертаючись до Х. Д. Алчевської, зауважує: «Ви хочете просвіти народу. Але просвіта пов'язана з самоповагою. А яка може бути самоповага у людини, яку брутальною лайкою лають, б'ють і прив'язують до воза». І тут же, засуджує просвітянство як самоціль, не пов'язану з боротьбою за покращення соціального і економічного становища трудящих. «Ось чому я хотів би сказати всім, що виражають симпатію до народу і його просвіти: турбуйтеся про освіту, але ще більше турбуйтеся про те, щоб народ міг просвітитися; щоб сили, придатні для освіти, не гинули на непосильній роботі, щоб поривання до освіти не вбивалися становищем «лягавої собаки», яку прив'язують до колеса воза.

Питаєте про те, «Что читать народу?», але ще більше питаєте, що йому їсти, в що одягатися і взутися, тому що правду говорю Вам. Не може людина з незадоволеними фізичними потребами розвивати потреби духовні, і тому турбуватися про народну освіту без турботи про народний добробут — означає

зводити будівлю на піску... Цей «рожен» ... не можна пройти, інакше загине вся справа».

Все це—підстава для розуміння того, що письменник передумовою успішної просвіти народу вважав зміну економічного і соціального становища трудящих, ліквідацію жадливих форм експлуатації робочих людей, без чого всіляке просвітництво — фікція.

Ж. Т. Ляхова (Ворошиловград)

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ РОЗВІДКИ Б. Д. ГРІНЧЕНКА

«Його «Кобзар» зробивсь моєю Євангелією», — писав Б. Грінченко в одній з своїх автобіографій (Зоря.—1892. — ч. 19. — С. 374).

В різні періоди життя письменника на сторінках періодики з'являлись його шевченкознавчі праці, об'єднані спільною тенденцією — публіцистичністю викладу. У всіх їх поряд з аналізом спадщини Шевченка неодмінно порушуються проблеми суспільно-політичної боротьби і національної самосвідомості українського народу.

У «Листах з України Наддніпрянської» (газ. «Буковина», 1892—1893) Грінченко неодноразово звертається до Шевченка, а лист шостий повністю присвячує розмові про Кобзаря. Визначивши на початку цього листа провідну його проблему — які ідеали у Шевченка, — письменник наголошує на ідеї боротьби в творах поета проти всякого деспотизму, показує Шевченка «прихильником цілослов'янського єднання та братання» (Грінченко Б. «Листи з України Наддніпрянської — К., 1917. — С. 50), спілцем національної волі України, котрій поет «вимагає всіх прав, які звичайно належать кожній нації (Там же.—С. 56), патріотом, який «зостався завсігди і всюди толерантним до інших націй» (Там же. — С. 57). Критик писав тут про Шевченка, як про «національного пророка», «феноменальне, може, єдине з'явище у всесвітній історії» (Там же, — С. 58). В цій роботі Грінченко підкреслив погляд Шевченка на українську літературу як самостійну літературу, «що може озиватися ...до всього світу — так саме, як всі інші літератури» (Там же. — С. 170). Чи не найбільше письменника звинувачували в націоналізмі за «Листи з України Наддніпрянської», а між тим саме в цій розвідці знаходимо промовисту тезу: «Без політичної волі неможлива єсть річ боротися за свої права національні і виборювати їх» (Там же. — С. 125). Говорячи про національні свободи,

Грінченко неодмінно підкреслює першочерговість соціального аспекту, як-от: «Коли пан та мужик зникнуть, тоді й можлива національна воля на Україні» (Там же. — С. 56); «Ласки в уряду ми не запобіжимо ніколи, а просто мусимо відмінити самий уряд та й годі» (Там же. — С. 125).

Письменник, як правило, використовував Кобзареві роковини, щоб повести розмову з сучасниками про їхню громадянську позицію, необхідність протистояти неволі. Саме таким був виступ Б. Грінченка «Нова сім'я». Говорячи про сучасне суспільство, автор підкреслює, що не про таку сім'ю мріяв поет, бо «...й досі ще повинно наше обличчя горіти з сорому на саму згадку про те, що ми, на порозі ХХ віку, живемо в країні закованих рабів» (Народ. — 1895. № 7. — С. 97). Гостро картаючи духовне рабство в Росії, переслідування царизмом української мови і літератури, ренегатство української інтелігенції, Грінченко зазначає, що Шевченкова мрія про вільну, нову сім'ю може здійснитися, «коли буде в нашому краю (тобто й у всій Росії) воля політична» (Там же, С. 101). Щоб здобути її, «мусимо організуватися ...з іншими організаціями, що постануть у російських народів» (Там же).

Б. Грінченко ставив Шевченка поруч з геніальними поетами світу. Це засвідчено його статтю «Двоє рідних» (Нова громада, — 1906. — № 2), в якій він зіставляє Кобзаря з великим Гейне, підкреслюючи спільну особливість їх творчості, що була і є могутнім фактором суспільно-політичної боротьби.

В статті «Шевченків «Кобзар» на селі» (Нова громада. — 1906. — № 2) письменник рішуче виступив проти критиків, які схильні були бачити в Шевченкові «мужицького поета», далекого від вершин поетичної культури. Грінченко справедливо наголошує на оригінальності й неповторності Шевченкового генія, що «має в собі прикмети не колективної, а індивідуальної творчості» (Грінченко Б. Шевченків «Кобзар» на селі. — К., 1914. — С. 28). Окремі твори або окремі місця в творах Кобзаря не були доступні малоосвіченому селянству. І це ніскільки не применшує народності Шевченка, бо, як справедливо зазначає Б. Грінченко, «великий поет іде завсігди поперед мас, показуючи їм такі далекі перспективи, яких вони досі не знали» (Там же. — С. 29). Цю літературознавчо-соціологічну студію Грінченка високо оцінив професор М. Сумцов у роботі «Літературно-наукова діяльність Б. Грінченка» (1912).

Отже, в розглянутих шевченкознавчих працях Б. Д. Грінченко виступає не лише сумлінним літературним критиком, глибоким шевченкознавцем, а й справжнім патріотом, громадянином, народним просвітителем і революційно мислячою людиною.

Л. К. Ремішевська (Херсон)

САТИРА Б. ГРІНЧЕНКА

У багатогранній творчості Б. Грінченка сатира займає помітне місце. Письменник висміює безідейність преси, обмеженість ліберального часопису «Правда», марнослів'я, підлабузництво. В сатиричному оповіданні «Як я вмер» розповідь ведеться від імені поета, який поїхав на село лікуватись і відпочити, там затримався, а тим часом у газеті надрукували некролог про його передчасну смерть; герой читає про себе співчутливі відгуки в пресі, чує сумні розмови присутніх випадкових людей. Щоб в'яснити, звідки це взялося, він приходить до свого давнього товариша, якого налякав своєю появою, на прохання останнього залишається у нього на вечір: тут має зйтися товариство на поминки; сховавшись у другій кімнаті, він вислуховує промови, де український патріотичний збір за чаркою висловлює «співчуття». Кожна промова героя вражає нещирістю, штучністю, навіть безсоромною брехнею; він виходить із своєї схованки до своїх «шанувальників», звертається до них зі словами, викриває лицемірство присутніх, марнослів'я. Якими вони видаються «вбогими, шаблонними, банально-прилизаними, обмежено-пристойними!».

Б. Грінченко засуджує соціальні порядки, за яких література стає невідомою, на думку письменника, духовне невідомо гірше, ніж рабство фізичне, він вважає, що поезія повинна служити «во ім'я щастя рідного краю й народу».

У своїй промові перед гостями «померлий» розвінчує лицемірів — всякі слова про любов до рідного краю — це ж тільки парад, ці ваші роковини і усякі збори, парад, годящий сьогодні тільки на те, щоб завтра за нього забути серед крутеню ваших діл! Він підкреслює, що в інтелігенції мусить бути одне діло: щастя рідного народу.

Отже, питання про роль митця в суспільному житті Грінченко розв'язує з демократичних позицій.

В оповіданні «З заздощів» Грінченко висміює графоманство, поміщицький лібералізм. Центральний персонаж Семен Денисович Запара починає свою кар'єру хлопцем-попихачем у галантерейній крамниці, згодом дослужився до прикажчика, а через довгі роки важкої праці став поміщиком. Він вважає себе «малоросіянином» і «патріотом», прочитавши «Кобзар» Шевченка, сам пробує описати у віршах «свою жисть», йому вдається видати книжечку своїх «поезій», бездарний автор читає селянам свої «стихи», за похвалу Семен Запара давав селянам позику і не відмовляв у проханнях, сам Запара — невіглас, не має елементарної уяви про теорію віршування, нездатний опа-

нувати «ямбів і хорейів», навіть коли купив підручник, однак став думати про те, що може зажити більшої слави, ніж Шевченко, бо він — «второї гільдії купець» і більше розуміє за «мужика» Шевченка.

Запару обняв малоросійський патріотизм, він пише «малоросійські» стихи, підписуючи «свядонімом»:

Як він у двадцять літ
Пішов у світ,
Та зійшовсь йому світ, як клин:
Запакували його в галантерейний магазин.

По селу пішла чутка, що «старий Запара здурів», читає якусь дурницю про якогось Хмельницького та про парубків з дівчатами і, як хто похвалить, то такий добрий стає, що хоч що попроси, то дасть». Так у своїх сатиричних оповіданнях Б. Грінченко розвінчує самодурів-поміщиків, псевдопатріотів, показує бездіяльність міщанської інтелігенції, плямує ганьбою лицемірів, продажних літераторів та промовців «малоросійських», які на кожний випадок мають готові пишні фрази.

Б. Грінченко, крім сатиричних оповідань, писав сатиричні вірші, в яких нещадно викривав попів, поліцейських («Гармонія»), лібералів, які прислужували реакціонерам («Російський лібералізм»), висміював українських лібералів — «патріотів», які вихваляли Україну за сало та галушки, одягали вишивані сорочки, проголошували промови, щоб приховати свою вочу вдачу. Гостро звучать у сатирі Б. Грінченка і антицерковні мотиви («Людський вік»).

М. П. Ткачук (Тернопіль)

РЕАЛІСТИЧНА ТИПІЗАЦІЯ В САТИРИЧНИХ ОПОВІДАННЯХ Б. ГРІНЧЕНКА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

На початку ХХ ст. під впливом революційних подій оновлюється реалізм творів Б. Грінченка: активно-дійова концепція людини й мистецтва вела письменника до перосмислення багатьох прийомів, засобів і самого способу відтворення дійсності, що яскраво проявилось у сатиричних оповіданнях «Як я вмер», «Сам собі пан», «Історія одного протесту», «З заздощів» та ін. У них нової якості набула реалістична, суспільна прицільність, дієво оцінна гострота — не через «голу» тенденційність, а через суб'єктивну художню присутність автора, через його гнів і сміх. Вона, ця присутність, відображалась, з одного боку, в активній

позиції героя й автора, а з другого — в інтенсифікації художнього письма.

Письменник не тільки створює типові характери в типових обставинах, але й посилює експресивність образу, критицизм змальованих ситуацій і характерів. Тепер Б. Грінченка не задовольняє зображення тільки зовнішніх прикмет, дій і вчинків людини: він звертається до відтворення внутрішнього світу героїв, їх переживань, що висвітлюють їх поведінку, до іронії й сарказму, що супроводять оповідь. Новизна реалізму автора новели «Як я вмер» полягає не тільки в тому, що підвищилась виразно оцінка гострота зображених подій і характерів, а в майстерному зображенні драматизму життя, в проникливому аналізі людських стосунків і типів, у змалюванні соціально детермінованих конфліктів і перипетій. Видатним здобутком Грінченка як автора сатиричних оповідань було його вміння відтворити динаміку характеру як соціальної особистості.

Пафос реалізму Грінченка — у викритті ліберальної буржуазії й інтелігенції, що свою духовну порожнечу і пасивність прикривала пишними фразами про свободу і рідний край, в ідеалі, що поєднався з демократичними і революційними настроями мас. Тому загострився і критицизм творів, набуваючи іншої смислової величини, ніж у ранніх оповіданнях, незвичайної громадянської вагомості. Критика буржуазного суспільства і його носіїв у самій реалістичності досягає значного естетичного ефекту: вона характеризує утверджуюче мистецтво, те мистецтво, що оголює суть явища, зриває маски. Типізуюча суть цього способу, його естетична функція — виявити невідповідність, суперечність між видимою, брехливою формою і справжньою суттю, ідеалом і нікчемністю, потворною дійсністю («Як я вмер», «Сам собі пан» «Історія одного протесту»), тобто між образом світу, що по-новому бачиться автору чи герою, і світом старим, що заважає їм бачити й прозрівати, протестувати проти соціальної несправедливості.

В одному із кращих оповідань «Брат на брата», що відтворює події 1905 р. і викриває лицемірну суть царського маніфесту, що розв'язав руки чорносотенській реакції, Грінченко оголює всю буржуазну дійсність, з величезним боєм і гнівом розповідає про те, як піп і поліцай організували погром школи, в якому брали участь і невідомі, обдурені селяни. Письменник створює символічний образ мракобісся, зла, що душить будь-які поривання трудящих до волі, і це зло тисячолітнє: воно не наче дрібне, розсіяне, буденне, але тим ще небезпечніше, воно — у лицемірній фразі ліберала, у пустослів'ї інтелігента, у затурканості людей з народу, що спільно з робітниками не підніма-

ються на боротьбу. У концепції дійсності виразно домінують соціальні критерії. Поза ненависною власницькою дійсністю Грінченко бачив іншу, настання якої пов'язує з дією народних мас.

Отже, у сатиричних оповіданнях Б. Грінченка досяг типізуючо-звинувачувального пафосу, висміявши характерні явища свого часу. Художня механіка, техніка типізації явищ життя йшла шляхом створення індивідуальних характерів, а водночас за рахунок активізації авторської оцінки, її розвінчуючої сили, іронії, сатири.

Ф. М. Білецький (Дніпропетровськ)

ЕСТЕТИЧНА ФУНКЦІЯ КОМІЧНОГО В МАЛІЙ ПРОЗІ Б. ГРІНЧЕНКА-РЕАЛІСТА

Посівши в історії української літератури своєрідне місце як майстер реалістичної прози, Б. Д. Грінченко звертався і до сатиричного способу зображення, наявність якого в творчому методі письменника відзначали сучасні дослідники І. Пільгук, Н. Калениченко, А. Погрібний. Справді, викривальний сміх становив окрему рису художнього мислення Б. Грінченка, і ідейно-естетична функція комічного (зокрема його форми—сатири, гумору, іронії) потребує спеціального вивчення як на рівні окремих жанрів, так і в зв'язку з художнім методом.

Процес зростання реалістичних тенденцій в творчій еволюції Б. Грінченка, який в своїх кращих творах піднявся над рівнем обмеженості реалізму, властивого ліберально-народницьким письменникам, органічно пов'язується з посиленням сатирично-гумористичного начала. Сатиричні оповідання Б. Грінченка «Мій досвід», «Як я вмер», «З заздощів», «Історія одного протесту», «Брат на брата» й інші саме створювалися в руслі соціально-побутового реалізму, але не зводилися до критики соціальних вад, охоплюючи й морально-етичні та філософські питання (окремі з них виявляли тенденцію до соціально-психологічного зображення життя).

Ідейно-естетичною функцією сатирична проза Грінченка тяжіла до його комедій («Миротворці», «Нахмарило»), різножанрової поетичної сатири (вірші — «Ліберал», «Маніфест», «Українець», байки — «Брехун», «Осли на Парнасі», «Жаби», поеми — «Професор Пшик», «Дон Кіхот» тощо). Сатира письменника розвивалася в безпосередньому зв'язку з актуальними проблемами часу, тими суспільними процесами, які на рубежі

ТРАГІЧНЕ В ОПОВІДАННЯХ Б. ГРІНЧЕНКА

двох століть відбувалися в країні. На вироблення естетичного кредо Грінченка-сатирика, який осмислював концепцію дійсності під кутом зору гострої критики царських державних інституцій, українського ліберального панства, рабсько-приспосованської політики ліберально-буржуазних письменників-лжепатріотів, справили позитивний вплив жанри уснопоетичної сатири, що їх митець постійно вивчав і як видавець популяризував (згадати б укладений Грінченком збірник гумористичних творів «Веселий оповідач», збірки народних казок тощо).

Розмаїтою є образотворча палітра Грінченка, використання якої зумовлювалось характером висміювання, спрямованістю сміху, об'єктом зображення. Письменник уміло користувався прийомами комічних положень і ситуацій («Як я вмер»), вдавався до типово алогічного стилю («Екзамен»), парадоксальності понять як основи сатиричного викриття («Мій досвід», «З заздросців»), звертався до принципу таврування негативного явища «скопом», з характерним збірним негативним персонажем («Історія одного протесту») тощо.

Для окремих оповідань Б. Грінченка («Хата», «Непокірний», «Брат на брата», «Дзвоник» й ін.) характерне органічне поєднання комічного і трагічного начал, коли в залежності від естетичної настанови комічне виявляється у формах сатири, гумору, іронії, дотепу, за допомогою яких власне й досягається зовнішнє і внутрішнє розкриття характеру, відтворення психічних станів героїв (наприклад, саркастична іронія превалює над гумором в оповіданні «Брат на брата»).

Негативне в сатирі Б. Грінченка розвінчувалося з позицій позитивного ідеалу, гуманізм і народність якого постають зворотною стороною сатиричного викриття; часом письменницький ідеал втілюється в образах позитивних героїв (твори «Марусі Вітрової», «Матильда Аграманте», «Олеся» та ін.). Майстром оповіді, мистецького перевтілення оповідача з народу письменник виявив себе в оповіданні «Сам собі пан», що створює враження живої розповіді з розмаїтими інтонаціями. Позитивний ідеал письменника тяжіє тут до народного погляду на панівні соціальні верстви з притаманним їм високопанським гонором.

Хоча викривальним пафосом своєї сатири Б. Грінченко і не піднявся до рівня сатиричного методу революційно-демократичних письменників — І. Франка і М. Коцюбинського, однак реалістичні оповідання письменника як знаряддя критики соціального ладу і його державних інституцій завдяки новаторству палітри образотворчих засобів комедійного зображення посіли оригінальне місце у розвитку реалістичної прози кінця XIX — поч. XX ст.

Вивчення конкретної наповненості трагічного у творах Б. Грінченка, зокрема в його оповіданнях, у зв'язку з їх ідейною спрямованістю і концепцією людини дає можливість глибше пізнати специфіку відображення співвідношення ідеалу і дійсності в суспільній свідомості.

В оповіданнях Б. Грінченка ще тільки закладалися основи художнього освоєння трагічного, як і в творах інших письменників другої половини XIX століття, скажімо, Панаса Мирного, Івана Франка. Особливо в цьому відношенні показові оповідання Б. Грінченка про тяжку долю дітей, зокрема «Сама, зовсім сама», «Ксенія», «Сестриця Галля», «Олеся», і шахтарів («Панько», «Батко та дочка»). Трагічне в них поглядає соціальна і сімейна трагедія.

Трагічне у досліджуваних творах письменника розвивається на різних рівнях: ідейно-тематичному, сюжетно-композиційному (трагічний конфлікт, трагічна ситуація, трагічна картина), оповідному (трагічне вболівання, трагічний фон, які подані через систему суб'єктних форм: автора, оповідача, оповідача-героя), словесному (що поданий через специфічну образність деталей, систему семантичних зрушень і нашарувань), інтонаційному.

Герої оповідань Б. Грінченка — люди великої душі, а діти — носії того високого і прекрасного, що одержано в спадок від батьків, від народу. Духовна краса їх найповніше розкривається в незвичайних обставинах, в трагічних ситуаціях. Письменник реалістично відтворив трагічну суперечність між прагненнями і можливостями людини. Для його творів характерне перенесення трагічного конфлікту у внутрішню сферу. Він виникає саме із внутрішнього неприйняття людською індивідуальністю умов життя, ідеології і моралі буржуазного світу. Через трагічне герої Б. Грінченка приходять до глибшого розуміння закономірностей суспільного буття, через зображення трагічного автор виносить вирок світу соціальної несправедливості.

Створює трагічну тональність в оповіданнях Б. Грінченка і пейзаж. Так, наприклад, у творі «Сама, зовсім сама» неминучість трагічної розв'язки зумовлена ще на початку оповідання. Опис пейзажу посилює сприйняття невідворотного лиха: «На небі ані смужки ясної — скрізь простяглася сіра запона і ні в одному місці не розгорталася...»

Багато оповідань Б. Грінченка мають трагічну розв'язку («Сама, зовсім сама», «Палії», «Олеся», «Панько» і т. д.), але

в них відсутній песимізм, а в підтексті наявний елемент перемоги і протесту, вони пройняті оптимізмом. Гинучи, герої морально перемагають свбих гнобителів.

В арсеналі художніх форм відтворення трагічного — словесний образ персонажа, створений мовним матеріалом героя, його лексикою, фразеологією, які розкривають не тільки рівень мислення особистості, але і її духовне самовираження в складних трагічних колізіях, ситуаціях, в боротьбі з непереможними силами («Сама, зовсім сама»).

Письменник надзвичайно лаконічно і просто, навіть дещо буденно, уміє побудувати фразу, зосередивши увагу на основному («Мамо, до вас іду!» — «Марися «пішла» до мами»).

Органічним елементом у структурі оповідань Б. Грінченка є трагічна деталь, трагічне впливає на розвиток загального емоційного темпоритму творів.

Н. Є. Таран (Ворошиловград)

ПОВІСТЬ Б. ГРІНЧЕНКА «СОНЯЧНИЙ ПРОМІНЬ» І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Перша повість Б. Грінченка «Сонячний промінь» (1890 р.) з'явилася на переломі 80—90-х років минулого століття у складні для українського письменства часи утисків, і разом з наступною — «На розпутті» (1891 р.) стала помітним явищем українській літературі, оскільки, по-перше, порушувала важливі питання про обов'язки, місце і роль інтелігенції та зростання почуття людської гідності у забитого селянства. А по-друге, безперечно, була кроком уперед в розвитку літературної справи на Україні (після повістей, наприклад, О. Кониського та Олени Пчілки), що відмітив навіть не дуже прихильний до письменника М. Драгоманов, зазначивши, що мова повісті, а особливо змальовані в ній сцени народного побуту «ставлять повість Чайченка високо над другими подібними пробами нової української белетристики» (Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. — К.: Наукова думка, 1970. — Т. 2. — С. 387).

Уже у своїй першій повісті В. Д. Грінченко виявив неабияку любов до України, щирий демократизм і, як зазначав І. Франко «бистре око на хиби української суспільності» (Франко І. Зібрання творів: 24—50 т. — К., 1981. — Т. 29. — С. 14). У творі змальовано реалістичні картини життя і побуту селянства, соціальне

несправедливості. Творчою вдачею письменника стали негативні персонажі: поміщик Городинський, його син — чиновник Іван Дмитрович, багатий Голубов та інші, якими продовжується в літературі галерея образів глитаїв, крамарів, лихварів, корчмарів тощо («Микола Джеря» І. Нечуя-Левицького, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і «Повія» Панаса Мирного та ін.).

Б. Грінченко робить спробу показати зародження нового типу радикального демократа. Як і І. Нечуй-Левицький («Хмари») та Панас Мирний («Лихі люди») він прагне розкрити причини «ходіння в народ» кращої частини інтелігенції.

Твір виразно позначений елементами автобіографізму. Головний герой Марко має чимало спільного з автором. Письменник наділяє його особистість деякими власними рисами, використовує факти своєї біографії. У широкому плані Марко ріднить з автором палке устремління до освіти, глибока віра в її благодійність. Після читання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка він ще більше пройнявся любов'ю до всіх «убогих та знесилених, спрацьованих та отягчених», почав глибше розуміти, «хто він» (Грінченко Б. Сонячний промінь. Твори: У 10 т. — 1928. — Т. 3—4. С. 8—9). У кожному його слові «горіло бажання зворухнути темний народ, засвітити йому в душі світло розуміння, світло свідомості й любові до високих ідеалів» (Там же, С. 76). Щось подібне мало місце у житті самого письменника (див.: Грінченко Б. Автобіографія). Твори: У 2-х т. К., 1963. — Т. 1. — С. 568).

Цікавим і суперечливим є образ Катерини Городинської. Б. Грінченко робить спробу змалювати новий тип жінки — інтелігентної та ідейної. До цього в прозі переважали постаті жінок-селянок, здебільшого нещасливих селянських дівчат (Марко Вовчок, Ганна Барвінок, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний та ін.).

Повість «Сонячний промінь» свідчила про розширення тематичних та жанрових меж української прози, появу в ній так званої ідейно-політичної повісті.

Твір не позбавлений деяких слабких сторін. На ньому відбилися суперечливість ідейно-естетичних позицій Б. Грінченка. Однак прийняти без застережень думку окремих дослідників про те, що всю біду Марко вбачає у забороні навчатися рідною мовою і що письменник залишає свого героя на роздоріжжі, все ж не можна. Наявний в архівах ЦНБ УРСР неопублікований лист Б. Грінченка до Христі Алчевської від 12.I.1892 року підтверджує це.

Створений у повісті образ автора — культурного і громадського діяча, уболівальника за всі негаразди у духовному житті

ті народу, розвитку національної культури не втратив своєї актуальності і сьогодні.

Л. О. Ожоган (Київ)

ГЕРОІ І ДІЙСНІСТЬ У ПОВІСТЯХ «СЕРЕД ТЕМНОЇ НОЧІ», «ПІД ТИХИМИ ВЕРБАМИ» Б. ГРІНЧЕНКА ТА «КОЗАРСЬКИЙ ЛАНОК» О. КОНИСЬКОГО

В українській літературі дожовтневого періоду помітне місце займають Б. Грінченко та О. Кониський. Постаті цих письменників складні й суперечливі. В літературознавстві їх творчості давалась неоднозначна оцінка, однак більшість критиків сходились у визнанні того внеску, який вони зробили у розвиток белетристики, збагативши її як жанрами, так і тематично.

Основна частина прозових творів митців йшла в загальному руслі реалізму і стала своєрідним етапом його розвитку в українській літературі.

Повісті «Серед темної ночі» (1900 р.), «Під тихими вербами» (1901 р.) Б. Грінченка та «Козарський ланок» (1889 р.) О. Кониського належать до найкращих їхніх досягнень у цьому жанрі. Гостро відчуваючи протиріччя, пов'язані з великими соціально-політичними й економічними зрушеннями, які наступили після реформи 1861 року, автори реалізують у своїх творах один з основних конфліктів тогочасної дійсності — село і капіталізм. Ця проблема розв'язувалась також у творчості І. Карпенка-Карого, Марка Кропивницького, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного та І. Франка.

Б. Грінченко та О. Кониський реалістично відтворюють процес розпаду селянства на антагоністичні класи, який веде до загострення протиріччя на селі. В своїх творах письменники розглядають різні варіанти людської поведінки в умовах розвитку капіталістичних відносин. У диалогії «Серед темної ночі», та «Під тихими вербами» це яскраво простежується на життєвих долях трьох синів Пилипа Сиваша: старший син Денис стає куркулем, середульший — Роман вдається до розбишацтва, а менший — Зінько стає на захист інтересів бідноти, яку намагається підняти на боротьбу проти соціальної нерівності. В «Козарському ланку» можливість різної діяльності людини в однакових обставинах подається автором через поведінку двох персонажів — козака Олешка та кріпака в минулому Сластьона яких життя розвело по різних таборах. Коли перший намага-

ється протистояти соціальній несправедливості, то другий — поповнює ряди новонароджених хижаків.

Творчим досягненням обох письменників є змалювання образу селянина-правдошукача, який, виконуює важливу сюжетотворчу функцію, несе велике смислове навантаження. Чуйність до людського горя, невспокоєність, моральна чистота об'єднує Зіньку Сиваша та Наума Олешка. В пошуках шляхів до покращення життя селянства вони бачать вихід в об'єднанні громади, створенні артілей і позичкових кас. У зображенні характеру головного героя Б. Грінченко робить значний крок уперед порівняно з О. Кониським у поглибленні психологізму прози. Поруч із такими засобами, як авторський опис, показ персонажа через конкретні вчинки, дії, діалог, у диалогії широко використовується прийом невласне прямої мови, внутрішнього монологу.

В нещадно викривальному плані письменники зображували буржуазну дійсність, цим самим розвінчуючи існуючі ілюзії про природу стосунків на селі в епоху капіталізму. Незважаючи на певні прорахунки у виведенні образів Зінька Сиваша та Наума Олешка, твори Б. Грінченка й О. Кониського своїм правдивим відтворенням реальних відносин капіталістичної дійсності, змалюванням пробудження самосвідомості селянина стали значним досягненням в українській прозі критичного реалізму.

О. А. Галич (Ровно)

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДИАЛОГІЇ Б. ГРІНЧЕНКА «СЕРЕД ТЕМНОЇ НОЧІ», «ПІД ТИХИМИ ВЕРБАМИ»

У творчій спадщині Б. Грінченка диалогія «Серед темної ночі», «Під тихими вербами» посідає особливе місце. Це — один із кращих в українській літературі творів, написаних на рубежі ХІХ—ХХ ст., про українське село. Не випадково про нього писали О. І. Білецький, І. І. Пільгук, Є. С. Шаблювський та інші відомі дослідники. І все ж, думається, можна посперечатися з приводу жанрового визначення диалогії, яким оперували згадані вчені. Всі дослідники називали обидва твори повістями. Однак жанровий аналіз показує, що це не зовсім так. Диалогія наближається до роману. Доказом цьому є такі чинники:

1. Твір має яскраво виражений романний зміст, скільки на широкому суспільно-політичному фоні автор зображує українське село останньої чверті ХІХ ст., коли руйнувалися патріархальні звичаї, жорстоких форм набувала класова боротьба, від-

ДРАМАТУРГІЯ БОРИСА ГРІНЧЕНКА: СОЦІАЛЬНИЙ І КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

бувалася пролетаризація найбіднішого селянства, росла кількість глитаїв-мироїдів, з'являлися декласовані елементи. Паралельно Б. Грінченко показує пробудження класової самовідомості пригноблених селянських мас. Письменник не обмежується лише селом. Частина подій він переносить у невелике місто, показуючи класові процеси, які відбувалися там. У полі зору автора перебуває бюрократична структура тогочасного адміністративного управління, що включає в себе суд і тюрму, старого й сільську старшину.

2. Б. Грінченко глибоко розкриває долю сім'ї Сивашів на значному часовому проміжку. Кожен із синів Пилипа Сиваша (Денис, Роман, Зінько) уособлює певний шлях, яким пішло українське селянство наприкінці минулого століття. У творі письменник всебічно відтворив складний життєвий конфлікт, що протікає у селі Диблі та місті, докладно показав формування характерів персонажів. Куркулем стає старший син Сиваша — Денис, у якого ще з молодості виявлялись риси приватновласницької психології. Морально зіпсованим повертається з солдатчини середній син Роман, його подальша доля пов'язується з декласованими елементами, що закономірно приводить молоду людину до в'язниці. В просвіті широких селянських мас бачить майбутнє молодший син Зінько, який мирними шляхами хоче виграти двобій з куркулями. Поразка й смерть Зінька у цьому класовому поєдинку — закономірна. Його пошуки свого шляху були утопічними.

3. У діалогії наявні кілька яскраво виражених сюжетних ліній (Пилипа Сиваша, його дітей, а також Левантини, Патрокла Хвигуровського та інших коноводів, Гаїнки, друзів Зінька). Всі ці лінії переплітаються між собою. Кожна з сюжетних ліній має більш-менш виражені зав'язку, розвиток дії, кульмінацію, розв'язку тощо.

Таким чином, у жанровому відношенні діалогія Б. Грінченка «Серед темної ночі», «Під тихими вербами», що відображає суперечливі картини життя українського села напередодні першої російської революції 1905—1907 рр., тяжіє до роману. Разом з кращими творами революційно настроєних письменників того часу І. Франка, П. Грабовського, Лесі Українки, М. Коцюбинського діалогія входить до скарбниці української дожовтневої літератури.

На межі ХІХ—ХХ століть драматургія Б. Д. Грінченка реалістично та психологічно достовірно відтворювала тяжке становище трудящого люду, щедро торкалася інтелігентного прошарку та історичного минулого. Саме за такий соціальний аспект її високо цінував І. Франко, неодноразово відгукувався добрим словом-підтримкою чеський митець Ф. Ржегорж. Театральна критика й історики мистецтва сцени довгий час майже не досліджували художньо-суспільне значення драм та комедій Б. Грінченка в системі розвитку всієї вітчизняної багатонаціональної театральної культури, її репертуарну вагомість та естетично-пізнавальну вартість. Адже вона з часу своєї появи несла у собі цікаві самобутні думки та художні спостереження над буттям, спонукала трудові маси, особливо на селі, об'єктивно розглядати найскладніші факти та явища суспільного розвитку. Не було жодного дореволюційного театрального колективу на Україні, який би не звертався до п'єс Б. Грінченка, де розкривається щедрість душі, милосердя і доброта хлібороба, діяльність трудової інтелігенції, нікчемність та порожнеча міщанства, нещадна битва правди з кривдою в її історичному розвитку («На громадській роботі», «Миротворці», «На новий шлях», «Серед бурі», «Неймовірний» тощо). Театральна трупа М. Л. Кропивницького у 1899 році першою розпочала сценічне життя драматургії Б. Грінченка, викликавши зацікавленість у людей праці. Підтверджується це постановками його п'єс Робітничим театром Нижньодніпровських заводів у 1905—1907 роках.

Цілоком закономірно радянський дослідник В. Яременко зауважив, що в драматургійній творчості Б. Грінченка як митець завжди йшов шляхом народності, наслідував кращі традиції своїх попередників (1963). Цей момент справді забезпечив мистецьку цінність постановкам, що були здійснені поза межами України, зокрема в Росії, Білорусії, Молдавії, Чехословаччині. Член Компартії Канади з 1932 року П. Кравчук у книзі «Наша сцена» (1981) показав, наприклад, аналітично-пізнавальну сутність драматургії українського майстра діалогічного слова в Канаді. З 1908 року в робітничих театрах йдуть соціально-побутові драми «Нахмарило» (Вінніпег), «Ясні зорі» (Вест Форт Вільям), «Степовий гість» (Едмонтон), хоч в епістолярній спадщині М. Л. Кропивницького віднаходяться свідчення про те, що деякі з цих п'єс успіху на Україні не мали.

Правда, в дожовтневий час не знаходилося і режисера-творця, який зміг би по-справжньому виразно проінтерпретувати весь драматургічний доробок Б. Грінченка.

Академік О. Корнійчук свідчив, що в театрі залізничників станції Христинівка у 1920 році була з успіхом показана соціально-психологічна мелодрама «Степовий гість», де він виконував роль Рудого козака, бачив цю виставу і академік М. Бажан в Умані. За свідченням періодичних видань, драматургія Б. Грінченка йшла з 1917 по 1934 рр. у 43 театрах, виходила окремим друком у видавництвах «Рух», «Книгоспілка», «Молодий більшовик». У 1963 році «Наукова думка» видала твори Б. Грінченка в двох томах, де були опубліковані з примітками п'єси «Нахмарило» (1899) і «Степовий гість» (1897). Важко погодитися із твердженням окремих дослідників, що Б. Грінченко в «жанрі драми не піднісся до рівня майстерності, якої досяг у прозі» (І. Пільгук). Тим часом видатна українська драматична актриса Г. П. Затиркевич-Карпінська з великим успіхом та й не один рік виконувала ролі у виставах за п'єсами Б. Грінченка, — це зокрема Параска («Нахмарило», прем'єра 1908, 15 листопада) Василина («Степовий гість», 1910, 9 лютого). Цікаві жіночі образи створили М. К. Заньковецька Г. І. Борисоглібська.

Драматургічна спадщина Б. Грінченка дає право стверджувати, що її ідейно-тематичне спрямування пройняте гуманізмом, мудрістю вияскравлення таких людських ознак як ширість, сердечність, милосердя і доброта, що вона несе в собі цікаві неординарні образи вчителів, хлібодарів.

Л. З. Мороз (Київ)

ПРО ВЗАЄМИНИ ТРАДИЦІЙНОЇ І НОВОЇ ПОЕТИКИ У ДРАМАХ Б. ГРІНЧЕНКА

Драматургія Б. Грінченка набувала нових ознак, порівнянз з традиційною, не лише внаслідок обізнаності письменника з тенденціями західноєвропейської драми. То зумовлене всією суспільною атмосферою, поступовим формуванням нових якостей поетики української драматургії. У соціально-психологічному аналізі акцент переносився на психологізм, соціальності же трактувалася не у колишньому конкретному розумінні — увага до певного класу чи прошарку, а ширше — до соціального середовища, обставин життя. Розвиваючи сюжет, скажімо у сімейних рамках, драматурги нерідко «переключались» з со-

ціальних проблем на моральні, точніше — з моралі певних соціальних груп на мораль загальнолюдську. А у розробці характерів визначальними ставали не соціальний статус передусім, а індивідуальні особливості чи й настрої людини у певний момент.

Драми Б. Грінченка з сучасного життя «На громадській роботі» («Арсен Яворенко») і «На новий шлях» можна назвати творами перехідного типу: в них є риси традиційної (у першій більше) й новітньої (у другій більше) драми. Оскільки зачіпається чимало громадських, моральних проблем, відсутній невідвратно-цілеспрямований розвиток дії, пов'язаної з одним конфліктом, — від зав'язки до розв'язки; постійно з'являються персонажі, сказати б, побічні (наприклад, Меланія Семенівна, Назар Підкова у першому творі, Слухаєвичка, Тищенко, значною мірою подружжя Гаєнків у другому), а з ними й додаткові мотиви.

В основі сюжету обох п'єс — історія спроби молодого панінтелігента допомогти селянській («На громадській роботі») чи міській («На новий шлях») громаді організувати життя, передусім — господарювання, по-новому. При цьому, досить одного поштовху, більш чи менш істотного, щоб із спільних прагнень і дій проріс конфлікт — у першому творі соціальний, у другому моральний. Є в їх героїв і відверті супротивники їхнім чітко вираженим ідеалам, і супротивники приховані, й навіть внутрішній — душевний — конфлікт-сумнів. Розгортання конфлікту, отже, складають різнопланові елементи: прямі дії, моральне протистояння супротивників (є навіть елементи інтриги з шантажем чи підкупом), зрештою, виявлена через самоаналіз героїв їх внутрішня боротьба.

Просвітницькими, пропагандистськими схильностями Б. Грінченка породжена перейнятість його п'єс «гарною ідеєю» (вираз М. Вороного). З нею, очевидно, пов'язане й переважання раціонального начала у характерах героїв, тяжіння драматурга скоріш до обґрунтування (зумовленого не так індивідуальними рисами, як соціальною функцією, взятою ними на себе), ніж до аналізу їхніх вчинків, з яких видно нове розуміння взаємин добра і зла.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗОБРАЖЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ГЕРОЯ В ДРАМАТУРГІЇ Б. ГРІНЧЕНКА

Диференціація питання позитивного героя в історичних п'єсах Грінченка:

1. Позитивний герой як ідеал драматурга (Демченко — «Степовий гість», Коваленко — «Серед бурі»). Це людина національно свідомо, носій народних сподівань, сподвижник, герой у боротьбі проти будь-якого гноблення, всіма думками спрямований у майбутнє свого народу. Останнім пояснюється і відсутність у зображенні позитивного героя — ідеалу цих драм — вкраплювання ноток сентиментально-рожевого оплакування старовини.

Вірна подруга життя, однодумець (Оксана — «Серед бурі», Олена — «Ясні зорі», Наталка — «Степовий гість») героя-козака, якій відводиться не статична чи фатальна місія коханки, на відміну від багатьох інших історичних п'єс українських дожовтневих драматургів, а активна роль діяча в ім'я рідного краю до жертвності, аскетичного зречення від усіх «благ земних». Разом з тим жінка — ідеал в історичних п'єсах Грінченка — не демонічний та одержимий фанатик. Їй притаманні два найглибших почуття, що живлять душу: любов до рідного краю та коханого.

2. Позитивний герой (Білоченко, Крицький — «Серед бурі», Панас — «Ясні зорі») відтінений на другий план як втілення ідеї героїчного самозречення в ім'я народу позитивного образу — ідеалу драматурга. Життєва діалектика боротьби темних і світлих начал у душах в цілому позитивних героїв історичних п'єс Грінченка (Василина — «Степовий гість», Дмитро — «Ясні зорі», Доленко — «Серед бурі»).

Позитивний герой — ідеал у соціально-побутових п'єсах Б. Грінченка (Вільхівський — «Нахмарило», Яворенко — «На громадській роботі») інтелігент, що мислить щоденну важку працю (раніше охрещувану вульгарно — соціологічним літературознавством «каганцюванням», «малими ділами») для народу як панацею його звільнення від національного і соціального гноблення. Розгляд позитивного героя — ідеалу драматурга в контексті його прози (Кравченко — «Сонячний промінь», Гайденко — «На розпутьті», Корецький — «Брат на брата», Корнієнко — «Байда», Василь — «Зустріч», певною мірою Зінь-

ко Сиваш — «Під тихими вербами»). Зіставлення образів передової інтелігенції у п'єсах Грінченка і Кропивницького, Старицького, Карпенка-Карого. Відсутність у позитивних героях інтелігентах їхніх п'єс нальоту відречення від радощів життя, виняткової працелюбності в ім'я свого народу в порівнянні з соціально-побутовими п'єсами Б. Грінченка.

Відсутність у змалюванні в цих п'єсах позитивного образу жінки, яскраво вираженої ідеї самозречення в ім'я народу, що пояснюється, очевидно, зачатками жіночого руху на той час у боротьбі за емансипацію, участі нарівні з чоловіками у політичній боротьбі. Однакові погляди на життя при збереженні незалежності особистості (Лідія — «На новий шлях»). Крах такої гармонії, шлях компромісу веде до зруйнування сім'ї («На новий шлях»).

Позитивні образи селян у п'єсах «На громадській роботі» та «Нахмарило», сім'ї вченого Гаєнка («На новий шлях»). Втілення у них віри у єдність народу та інтелігенції, у заповнення «вікової прірви», що склалась у стосунках між ними. На фоні цих героїв ще більше виділяється романтична жертвність позитивного образу-ідеалу соціально-побутових п'єс Б. Д. Грінченка.

Т. С. Пінчук (Ворошиловград)

ІСТОРИЧНА ДРАМА БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Борис Грінченко звернувся до драматургії вже сформованим письменником, маючи за плечима поетичний і прозовий доробок.

І. Франко дав високу оцінку Грінченку-драматургу: «Талановитий поет і повістяр, він покинув епіку задля драми, силкуючись дати нашій літературі історично-патріотичну драму вищого стилю» (Франко І. Зібр. творів: у 50 т. — К., 1984. — Т. 41. — С. 514).

«Хотів я, — писав у листі до Б. Грінченка М. Кропивницький 29 січня 1900 року, — вас мати як товариша в ділі, як чоловіка з непохитною волею, як чоловіка з міцним та ширим духом, як людину безмірно кохаючу своє, як budouчого драматурга, як силу коректну, так потрібну для розвою рідного театру» (Театр. — 1940. — № 9. — С. 20).

Першу історичну драму «Ясні зорі» Грінченко написав 1894 р. Вона була відзначена премією «Зорі» і поставлена на сцені українського театру у Львові. У цьому творі письменник

використав мотиви дум і пісень про турецьку неволю, підніс ідеї патріотизму.

У драмі «Степовий гість» (1897) автор звернувся до часів визвольної війни 1648—1654 рр. Головний її герой — козак Яким Демченко. В драмі напружені, ефектні сцени, вдало розгортаються інтриги, складні ситуації. Окремі сцени народного гніву проти шляхти в часи визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького зображено вдало, але слабо відтворено колорит історичної епохи.

З усіх історичних п'єс Б. Грінченка особливу популярність у свій час мала драма «Серед бурі» (1897), в якій письменник подав картини складної епохи після смерті Богдана Хмельницького. В центрі — героїчна постать борця проти польської шляхти полковника Коваленка. Він очолює захист обложеного польсько-шляхетськими військами міста, виявляє мужність і безкомпромісність:

...ліпше є за волю в бої вмерти,
Ніж стати невільником — рабом;
Бо тільки труп — той сорома не знає,
А хто живий, той не стерпить ярма.

(Грінченко Б. Твори: У 10-ти т. — 1930. — Т. 8. — С. 18).

Провідний мотив драми — уславлення відданості рідному краю. Драму «Серед бурі» високо оцінив І. Франко, у статті «Старе й нове в українській літературі» він писав, що драми Грінченка «являються немаловажними здобутками для української сцени, а така драма, як «Серед бурі», і з погляду на композицію, на ясний малюнок характерів та на ідейний підклад займе в українській літературі дуже високе місце, може, чи не найближче об'єкту «Сави Чалого» Карпенка-Карого» (Франко І. Збір. творів: У 50 т. — К., 1982. — С. 106).

Мотиви волелюбства, любові до рідного краю, співчуття до поневоленого народу, його тяжкого життя проймають всю драматургічну творчість Б. Грінченка. Його творчість була посправжньому титанічною працею. Вона викликала невдоволення властей. Рукописи письменника раз у раз натрапляли на цензурні заборони, доводилось підписувати їх прибраними іменами (Іван Перекотиполе, Василь Чайченко, Л. Яворенко, М. Гримач, П. Вартовий, Б. Вільхівський), прізвищами знайомих.

Борис Грінченко посів значне місце в загальному розвитку демократичного напрямку українського професійного театру і драматургії.

В. В. Будний (Львів)

ПОЕЗІЯ Б. ГРІНЧЕНКА В КРИТИЧНИХ ОЦІНКАХ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ ст.

Дискусії, котрі точилися навколо культурно-політичної програми Б. Грінченка, наклали відбиток і на оцінки його лірики, в якій митець намагався поетичними засобами виразити громадянські переконання й почуття.

Мотиви праці, освіти, єднання інтелігенції з народом, патріотизму та інтернаціоналізму апологетизувались у народницькому дусі критикою соціалогічного спрямування (Д. Пісочинець, Д. Дорошенко, С. Єфремов) і нерідко знецінювались модерністами.

Більш зваженими були судження, які будувались на оцінках цілісності й естетичної функціональності художньої структури, а не лише ідейно-тематичних її пластів. Думка О. Колесни про Грінченкові «поважні, холодні пісні», які «пливуть без тої сили, що проломлює шлях до людських сердець» (ЛНВ, 1898, т. 4, с. 179), близька до міркувань І. Франка стосовно поетичної драматургії митця. Леся Українка виділила з-поміж громадянської, пейзажної, філософсько-дидактичної поезії Б. Грінченка «чисту, прозору епіку» циклу образків «На селі», які викликали в неї глибокі переживання.

Суперечливість оцінок ішла від несхожості читацьких смаків, що й відзначав М. Коцюбинський у листі до Я. Жарка від 22 червня 1898 р. Багатьох на однозначні оцінки провокувала свідомо культивована Б. Грінченком поетика декларативної, соціально заангажованої лірики.

Цікавою, хоч і спірною, не до кінця послідовною, була здійснена Л. Старицькою-Черняхівською спроба естетико-функціонального аналізу, методика якого вперше застосував І. Франко у праці «Із секретів поетичної творчості». Л. Старицька-Черняхівська виходила з розуміння художності як здатності літературного твору викликати структурно цілісний образ, естетично багаті враження, почуття, думки. Проте загальний висновок про холодність, раціоналістичність, блідість лірики Б. Грінченка був зумовлений тим, що критик ставила до неї ті ж вимоги, що й до настроєвої асоціативно-метафоричної поезії, і не врахувала традиційної поетика «прямого називання», в контексті якої творча манера Б. Грінченка постає художньо доцільною, естетично дійовою.

Відчуваючи недостатність «естетичної оцінки» Л. Старицької-Черняхівської, М. Євшан спробував проникнути в творчу психологію й етику митця. Значною мірою йому це вдалося зробити, незважаючи на певну уможливість вихідних критеріїв. Відомий прихильник панестетизму визнав за «агітаційною поезією» Б. Грінченка високі естетико-функціональні якості, відзначивши, зокрема, теплоту почуття, м'якість вислову, сердечність гуманного ставлення до людини, переконливість авторської тенденції.

Несподівані повороти в літературно-критичному осмисленні популярної серед широкого читача поетичної творчості Б. Грінченка стали для неї своєрідним випробуванням на справжність і життєздатність в умовах стильового оновлення української поезії і змін в естетичній свідомості суспільства на рубежі ХХ ст.

Є. М. Прісовський (Одеса)

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ Й ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКЕ НАЧАЛА В ПОЕЗІЇ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Коли в 30-ті—40-і роки до імені Б. Грінченка був приклейений ярлик «націоналіст», то після ХХ з'їзду КПРС іде перша хвиля переоцінки його творчості, як і творчості багатьох літераторів. Та процес цей ішов нелегко, нові оцінки виявлялися непослідовними. Так, у передмові до 2-томника Б. Грінченка (К.: Вид-во АН УРСР, 1963) І. Пільгук, що загалом дав об'єктивну оцінку діяльності письменника, усе ж твердить: «В постановці питання про позитивного героя у Грінченка не завжди вистачало конкретності і соціальної чіткості. Іноді відчувається, що Б. Грінченко поділяє погляди тієї частини інтелігенції, сили якої були надломлені реакцією» (Т. 1. — С. XVII). Але ж саме в Грінченковій ліриці, в котрій найвідвертіше, сповідально розкривається духовне життя поета, ми зустрічаємося з активною особистістю, що й сама вміє вистояти за найскладніших обставин і інших веде за собою. Це — й сам автор, і узагальнений ліричний герой-борець проти самодержавства, і конкретний герой-персонаж («Марусі Вітровій», «Я — раб», «Боязким», «Приходить час», «До тих, що зостануться», «Співцеві»). Активність Грінченкового героя виявляється в боротьбі за інтереси рідного народу, але ж ця боротьба розцінюється автором як складова частина вселюдського прогресу. Так, і Маруся

Вітрова, «що спалила сама себе у Петропавлівській тюрмі у Петербурзі», й поет, характер якого ми пізнаємо в названих віршах, — це люди, що віддають або готові віддати своє життя за щастя уярмленої сьогодні російським царатом України. Однак гостро виявлене й абсолютно природне національно-патріотичне почуття органічно поєднується з почуттям загальнолюдським, мотиви національно-визвольної боротьби переростають у мотиви боротьби за свободу людини й людства. Герої Грінченка беруть на озброєння загальнонародну й загальнолюдську мораль («Та, що всіх так уміла любити, А себе не уміла жаліти»), керуючись ними в боротьбі («То на жертву себе я віддам Для свободи великого діла»). Так характеризує поет ідеали Марусі Вірової.

«Вічна», загальнолюдська проблема протистояння тирана й людини-борця, подолання в собі рабських начал і виховання в собі громадянина знаходить у Б. Грінченка вираз у чітких, по-бойовому напружених ритмах, що водночас передають процес зародження, розвитку й остаточного оформлення думки у вигляді формули-афоризму («Я — раб», «Боязким», «Приходить час»).

Як і Шевченкові, котрий мріяв про суспільство, де між людьми запанують ті ж щиро людські стосунки, що між матір'ю й сином, Грінченкові майбутнє теж уявляється в образах загальнолюдського звучання: «Що будуть люди та брати Там, де раби були й кати» («Співцеві»). Грінченка єднає з Кобзарем не тільки уявлення про кінцеву мету прогресу, але й розуміння тих шляхів, якими людство прийде до здійснення ідеалу. Він вважає, що голос поета має, мов огонь, палити серця, мов меч, рубати пута. Тут ясно проступають «конкретність і соціальна чіткість» позицій автора, в яких відмовляв йому І. Пільгук.

Органічна єдність національно-патріотичних і загальнолюдських начал у ліриці Б. Грінченка чітко виявилась у вірші «Некрасову й Шевченкові», де поети постають як кращі сини своїх народів, як оборонці ідеї братерства, що має об'єднати і вже об'єднує, завдяки їхній подвижницькій роботі, всі народи світу в єдину сім'ю.

Продовжувачем цієї благородної традиції Шевченка та Некрасова можна назвати й Б. Грінченка.

КАТЕГОРІЇ «ОБРАЗ АВТОРА» ТА «ЛІРИЧНИЙ ГЕРОЙ» У ПОЕЗІЇ Б. ГРІНЧЕНКА

Лірика поета досі повністю не зібрана і належно не вивчена. Сучасні методи досліджень вимагають розгляду поезії митця в її цілості, в сукупності всіх елементів, що формують творчу індивідуальність. Категорії «образ автора» як втілення світогляду, певної життєвої концепції та «ліричний герой» як конкретний носій переживання підказують нові підходи до вивчення лірики Грінченка з точки зору розв'язання в ній проблеми людини і світу.

Шлях оволодіння ліричним способом вислову виявився для поета нелегким. У статті про А. Кримського Грінченко висловив думку, що в ліриці вияв особистості автора не тільки не шкодить, а навпаки, «чим сильніше і щиріше виявляється почуття автора, тим більше враження справляє лірика»¹. Критик бачив у «Пальмовому гіллі» ніби двох авторів: поета, який творить прекрасні вірші, і професора, що дає пояснення до них. Віддаючи перевагу поету, він виявив розуміння специфіки ліричного роду літератури, природі якого чужі розсудливість і резонанс. Двоїстість, помічена Грінченком у Кримського, певною мірою характерна і для його власної поетичної свідомості. Маючи іншу сферу й відмінні форми вияву, вона так само вносила елемент дизгармонії в єдиний образ автора, що складався в уяві читача. Викликана ця двоїстість, думається, внутрішнім зіткненням Грінченка-ідеолога, що поетичним словом поширював у суспільстві певні погляди, і Грінченком-митцем, який осягав закони художньої типізації. Оголена тенденційність, декларативність віршів на зразок відомого «До праці!» спричинилася до звуження сфери суб'єктивного, викликала серйозні докори критики. Творче зростання відбувалося шляхом розширення меж застосування поетичної індукції, коли з ряду зарисовок окремих настроїв і станів душі поступово виникав індивідуально забарвлений образ ліричного героя, що вбирав у себе риси особистої вдачі самого поета. Цільність досягається поєднанням ідейності та художності.

¹ Грінченко Б. А. Е. Крымский как украинский писатель // Киевская старина, 1903. — Т. LXXX. — С. 128.

Ідея вірша «До праці!» залишилася ключовою в ліриці Грінченка, але способи її художньої реалізації змінилися. Уже в поезії «Хлібороб» проступають риси конкретного людського характеру. Достовірно виписаний духовний портрет хлібороба — це своєрідна об'єктивація в образі-персонажі душі ліричного героя, людини діла, суворой, свідомої мети, зосередженої на виконанні обов'язку. Здебільшого у творах з суб'єктною формою «ліричний герой» поет вдається до прямого, неопосередкованого саморозкриття ліричного «я». Ідея «повинності», що стає в поетичному світі Грінченка наскрізною, характеротворчою, втілюючи ідеал подвижництва, до якого прагне герой, допомагає читачеві ясніше побачити реальність духовного життя індивіда, відчутти його неоднозначність і складність. М. Чернявський зауважив, що проголошена поетом «повинність єсть тільки форма самообмеження, вериги свідомого інтелігента-аскета, робітничий його modus vivendi, а душа у Грінченка далеко багатша й ширша й глибша»². Цінними документами життя внутрішньо багатой особистості ввійшли в українську лірику поезії, в яких Грінченко тонко відтворює моменти боротьби між голосом обов'язку і природними поривами до радощів життя («Я зрікся мрій...», «У життя на бенкетах бучних...», «Я не скажу, щоб розумом я жив...», «Загадка»). Хвилини гіркоти подвижника праці, який навіть у юні дні не зривав у долі «квіток запашних», переборюються спокійною певністю в правильності обраного шляху. Вже саме звання людини, переконаний поет, змушує докладати сил, щоб зробити життя красивим і вільним від ганьби насильства та морального бруду («Людина я...»).

Широким відтворенням духовних інтересів сучасного йому інтелігента, розкриттям особливостей інтелектуальної праці Грінченко не тільки збагачував проблематику української лірики, розвивав поезію думки, а й розширював межі психологічного аналізу. У сфері функціонування категорії «образ автора» антиномія бажаного і дійсного усувалася шляхом творення справді живого, художньо переконливого образу ліричного героя, що розкривався у співвіднесеності з ідеалом, у пристрасному прагненні гармонії людини і світу.

² Чернявський М., Кедр Ливана: Спогади про Б. Грінченка. — Херсон, 1920. — С. 12.

СОНЕТИ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Творча спадщина Б. Грінченка ще й досі залишається недостатньо вивченою. Правда, останнім часом з'явилося ряд ґрунтовних досліджень, але сонетам, на жаль, у них майже не приділено уваги. Ті ж міркування, які висловив свого часу В. Чапля (Чапля Василь. Сонет в українській поезії. — Харків—Одеса, 1930), ні в якій мірі не можуть задовольнити. А Грінченкові сонети поряд з творами найвизначніших сонетярів України Івана Франка, Лесі Українки, Володимира Самійленка, Уляни Кравченко теж посідають досить помітне місце і заслуговують на спеціальне дослідження.

У поетичному доробку Грінченка знаходимо близько двох десятків сонетів, опублікованих початково на сторінках журналу «Зоря» в кінці 80-х—на початку 90-х років, а потім уміщених у збірках «Під хмарним небом», «Пісні та думи», «Писання Б. Грінченка» тощо. Спільною рисою усіх Грінченкових сонетів є гаряча зацікавленість поета долею своєї землі, свого народу. В них переважають мотиви скорботи, породжені частково крахом народницьких ідей на новому етапі визвольного руху («Дніпро реве, тремтить підмита крига»), а здебільшого — важкою соціальною дійсністю, відгуком на яку була громадянська туга поета. «Журба та сум та часом поривання боротися за яснішу долю», як відзначав сам автор. Письменникові-реалісту чужі «солодкіі зітхання, поезія банально-любих втіх», в його сонетах «виразно звучать мотиви протесту проти гноблення і віра в те, що страждання народне не може бути довичним» (Пільгук І. Класична спадщина Бориса Грінченка (Грінченко Б. Твори: В 2-х т. — К., 1963. — Т. 1. — С. XX). Це стосується таких творів, як «З чужини», «Вона співа», а особливо великого циклу «Весняні сонети».

«Весняні сонети» складаються з чотирнадцяти окремих творів, пов'язаних наскрізною ідеєю пробудження сил природи пробудження в душі людській палких весняних почуттів, воскресіння мрій про сонячну майбутність, готовності трудитися для щастя всіх знедолених. Вони зовсім не «сухуваті» й «безобразні» і не «нудні своєю одноманітністю», як стверджував В. Чапля. Тут повні музики і сонця пейзажі рідної землі і глибокий роздум про минулість туманного мороку, і сповнен юнацької бадьорості любовні пісні. Картини природи, інтими переживання у Грінченка нерозривні з думами про народ. Дзві

веснянок асоціюється в уяві поета з пробудженням «нових могутніх сил в людських серцях, придавлених серцях», свого особистого щастя він не може мислити без щастя «усіх смутних на всій землі смутній».

Поет малює образ орача, «працівника великого», що прокладає перші борозни на одвічно дикому пустирі, і накреслює перед цим «сівачем правди й волі» чітку програму дій:

Працюй, борись, аж поки буде сила,
І всіх людей до праці закликай!

Грінченкові сонети ні за соціальною значимістю, ні за професійною витонченістю та новаторською сміливістю не можуть, звичайно, дорівнятися до «живих, грізних, огромних сонетів» І. Франка. Вони камерніші за тематикою, у них порушуються закони сонетної композиції, не дотримано канону рим, та й самі рими досить бідні.

Однак чіткий ямбічний п'ятистопник, добірна й чиста мова, а понад усе — важливість розв'язуваних проблем дають повне право сонетам Б. Грінченка зайняти гідне місце в українській демократичній поезії.

Б. І. Бунчук, В. І. Антофійчук (Чернівці)

МЕТРИКА, СТРОФІКА І РИМУВАННЯ В ЛІРИЧНИХ ТВОРАХ Б. ГРІНЧЕНКА

Лірика Б. Грінченка на сьогодні найменше вивчена в плані з'ясування віршової майстерності поета. Аналіз 155-и ліричних творів Б. Грінченка (байки, балади, легенди і поеми не розглядалися), систематизація кількісних показників виявляють певні тенденції у віршуванні поета.

Метрика. Ліричні твори Б. Грінченка написані в руслі силабо-тоніки, силабічного народнописаного вірша та тоніки. Превалюють силабо-тонічні твори (96% від усіх проаналізованих). Найбільше силабо-тонічних віршів (36%) написано ямбом. Серед ямбічних розмірів улюбленими були 5-стопний (Я5) та 4-стопний. 21% ліричних творів написано амфібрахієм, більша половина з них — Амф3. Близько 17% поетичних творів мають хореїчний ритм (серед хореїв домінує — 90% — Х4). Решта силабо-тонічних творів написана дактилем та амфібрахієм (кількість віршів майже однакова). Серед дактилів більшість складають структури Д4343, серед амфібрахіїв — Амф4.

Один вірш — «Друзям» — створює уяву про поліметричну структуру (Х4 і Д4343).

П'ять творів (3% від загальної кількості) написано силабічним народнописним віршем: 4 — коломиїкою, 1 — п'ятнадцятискладовиком. Лише три поезії витримано в руслі тонічного віршування («Перед сонцем», «Дух і тіло», «Дуб»). Шестиударний дольник, характерний для них, творився, очевидно, на силабічній гекзаметричній основі.

Строфіка. Переважна більшість ліричних творів поета (70%) мають строфічну будову. Серед них переважають вірші, написані катренами (70%). Всього виявлено 9 видів різних строф: від дистиха до сонета. Один вірш — «Монолог» — складається із строфоїдів (від 7-и до 10-и рядків). Цікавою особливістю астрофічних творів поета є те, що більшість із них має чіткий внутрішній поділ на строфи.

Римування. 92% ліричних творів Б. Грінченка — римовані. Більша частина (62%) припадає на різні способи катреного римування. Всього ж виявлено 37 комбінацій римування в строфах. В більшості неримованих віршів спостерігається впорядкованість клаузул.

Наведені вище дані допоможуть у комплексному вивченні поетики ліричних творів Б. Грінченка, вони є матеріалом для зіставлення з аналогічними даними в інших поетів, а також частково доповнюють все ще фрагментарну картину українського віршування.

В. К. Рудь (Харків)

ПОСТАТЬ ІНТЕЛІГЕНТА-КУЛЬТУРНИКА В ТВОРЧОСТІ Б. ГРІНЧЕНКА

Безліч прогресивних діячів різних епох і народів, щиро прагнучи вселюдського щастя, плуталося у шляхах його досягнення. Відраза до насильства вела до проголошення освіти, культури, морального самовдосконалення панацеєю від усіх суспільних хвороб. Б. Грінченко — не виняток.

У пореформену добу російська література активно розробляє тему «нових людей», яких найчастіше звать нігілістами. На Україні набув поширення інший тип, що поряд з позитивістськими настановами несе в собі національне начало — українофіл. Такий Павло Радюк з «Хмар» І. Нечуя-Левицького, такий більш діяльний герой хроніки О. Кониського «Семен Жук і його родичі», від якого звичайно виводять персонажів Б. Грінченка.

Вже у повісті «Сонячний промінь» (1890) Б. Грінченко показав зіткнення бюрократичного, надмірно централізованого командно-адміністративного (Іван Городинський) і демократичного (Марко Кравченко) поглядів на управління державою. Письменник доводить, що освіта може служити різко відмінним, навіть протилежним цілям. Уже тут теоретично Марко не замикається на культурництві, а звертає увагу на соціальні та економічні причини. І все ж він переконаний, що «слово й дума краще подужає, ніж кулак та шабля».

У повісті «На розпутті» (1891) протиставлені віруючий Демид Гайденко і атеїст Гордій Раденко. Всі симпатії автора на стороні Деміда, що вірить у бога як першопричину всього сущого — тобто дає варіант космологічного доказу буття бога (характерно, що і в «Сонячному промені» Катерина навчає віри безвірного Марка).

У цікавому оповіданні «Брат на брата» (1907) виведено образ учителя Євгена Корецького, що переживає ейфорію після виходу царського маніфесту: «будемо дихати на всі груди!». З великою життєвою правдою показано, яке сильне темне начало в народі, що виявляється в погромах і убивствах «своїх оборонців і прихильників». У хвилину розпачу Євген вважає, що народ — «раб не тільки споконвічний, але й довічний...». І все ж Корецький перемагає тупий безнадійний біль.

Як драматург у змалюванні культурників Б. Грінченко спирався на традицію, виявлену в образах Павла Чубаня («Не судилось» М. Старицького) і Володимира Горнова («Доки сонце зійде, роса очі виїсть» М. Кропивницького). Але в цих п'єсах дія відбувається незабаром після скасування кріпосного права, а у Б. Грінченка — наприкінці ХІХ ст., коли культурництво показало свою неспроможність принести народові відчутну допомогу, то й герої Б. Грінченка такі ж бліді, як Іван Калинович у «Хазяїні» І. Карпенка-Карого. Це, зокрема, герой комедії «Нахмарило» (1895—1899) Тарас Вільхівський (до речі, Вільхівський — один із псевдонімів митця), Арсен Яворенко з драми «На громадській роботі» (1898—1899). Окремо стоїть драма «На новий шлях» (1905), написана під впливом «Лялькового дому» Г. Ібсена. Член міської управи Павло Карбовський за сім років значно поліпшив життя громадян, але при цьому не гребував хабарями. Дружина Карбовського Лідія переконана, що громадська справа «не може засновуватися на нечистих способах» і покидає чоловіка.

Отже, як бачимо, постать інтелігента-культурника — одна з провідних у спадщині Б. Грінченка. Розглянуті драми

можна вважати «інтелігентними», а, скажімо, повість «На розпутті» ще й «інтелектуальною». У драматургії «інтелектуальні драми» творить Л. Яновська, від якої, на мій погляд, відштовхувався І. Кочерга.

Після завоювання пролетаріатом політичної влади різко підвищується вага загального рівня освіти, культури у здійсненні найзаповітніших мрій людства. Так, В. І. Ленін у 1921 році писав, що перед нами стоять завдання культурні, які можна назвати «маленькими справами» (В. І. Ленін. О культурі. — М., 1980. — С. 169). Спадщина культурників, зокрема, Б. Грінченка, зберігає багато цінного і для нас.

О. А. Міхно (Ворошиловград)

ЛЮДИ ПРАЦІ У ТВОРАХ ГРІНЧЕНКА

Б. Грінченко художнім словом, культурно-освітньою діяльністю широко прагнув послужити народові, ставав на оборону гноблених, кривджених, знедолених. У листі до Х. Д. Алчевської (1892) на основі власних спостережень з гіркотою розповів про обурливі факти знущань прикажчиків над людьми праці в економії адресатки. В унісон з голосом передових людей Росії прозвучав виступ письменника в захист тих, «хто крутить колесо, хто б'є молотом, хто копає землю», у сповненому обурення злочинном царизму нарисі «9 січня».

Грінченко засвідчив своє постійне відчуття неолі трудівників — «Як робітник конав у щоденнім ярмі, Голод їв селянина» — і, йдучи від реального життя, створив правдиві образи людей праці — хліборобів, шахтарів, рибалок, наймитів.

Збірний образ трудівника окреслюється у ряді ліричних поезій Грінченка. Письменник дає овіяну глибоким співчуттям характеристику непосильної праці і нужденної долі трударя. У довічних турботах про шматок хліба знесилюються в праці трудівники землі — «Під сонцем пекучим... У полі усі працювали. Ні пісні, ні слова — ...Вся сила пішла на роботу» («На полі»); на день—два, коли справляється весілля, забуває трудівник «Журбу, і працю, і усе», а далі — «Для праці за шматок... Працюй ізнов, як працювали!» («Весілля»); лірична героїня поезії «І молилася я...» своє життя «На роботі тяжкій звікувала... А все долі нема — не діждалась її!»; життєвий шлях бурлаки колючими тернами вкритий і обривається дочасно: «...навіки в домовині Довелось заснути» («Бурлака»). Письмен-

ник пояснює недолю трудівників соціальними причинами («Серед поля», «Під тихими вербами»).

Реалістичної повноти набувають у Грінченка трудівники при розкритті процесу їх праці й типових її обставин. Конкретними образними деталями сповнена картина праці рибалок («Рибалка»); типовий образ трудівника-хлібороба вимальовується у сповіді старого селянина про його невпинну і невтомну працю на убогій ниві («Хлібороб»); у перипетіях поневірянь постає безрадісна доля Левантини-наймички («Серед темної ночі»).

Реалізмом позначені оповідання Грінченка про шахтарів. У полі зору письменника — нелюдські умови праці й побуту добувачів кам'яного вугілля: від вибуху динаміту трагічно гине в шахті молодий робітник («Панько»); могильною ямою стала шахта для шести шахтарів — під час аварії їх затопило водою («Батько й дочка»); робітники мешкають у сирих землянках або в довгих брудних «казармах», «серед тісноти, духоти та чаду...»; після тяжкої роботи люди прагнули відпочинку — не лише тілові, а й душі, але «...тут нічого не було такого, щоб душі пособити... Нічого, тільки... горілка сама... І горілка лилася, лилася часом без міри...», деморалізуючи людей, зачерствлюючи їх душі («Серед чужих людей», «Каторжна»).

Шахтарі з оповідань Грінченка — сезонні робітники, вони не порвали зв'язків з селом, їм бракує організованості, робітничої свідомості (Максим, Данько). Саме таким був один з типів шахтарів 80-х рр. і саме так, у відповідності з фактами життя, письменник його відтворив.

Грінченко наділив людей праці кращими рисами народного характеру. Його герої бачать смисл життя у трудовій діяльності («Без роботи погано рукам!» — «Хлібороб»), стверджують значимість своєї праці (трудівник землі своїх дітей «...працюючи зміг згодувати і викохати їх»), вони чесні, шанобливі, моральними якостями протистоять брутальному, безчесним глителям, живуть мрією про кращу долю (Зінько Сиваш); гніт і кривди багатіїв породжують у них жадання помсти (Карпо — «Під тихими вербами»).

Люди праці є провідними позитивними героями творів Грінченка, поетизація їх — вияв демократизму творчих позицій письменника.

ПРОБЛЕМА ЕМАНСИПАЦІЇ ЖІНКИ В ТРАКТУВАННІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

У кінці XIX — на початку XX ст. проблема емансипації жінки, злободення на той час у всіх розвинених капіталістичних країнах, набрала соціальної гостроти і на українських землях, де проходив процес інтенсивного втягнення жінок у капіталістичні форми виробництва; у зв'язку з піднесенням національно-визвольного руху, розвитком культурно-освітнього життя зростала їх роль у культурно-громадському житті краю. Б. Грінченко належав до тих діячів української культури, які не тільки усвідомлювали соціальну важливість і складність жіночого питання, але й шукали конкретних шляхів його вирішення.

Проблема соціально-економічного становища жінки знайшла трактування передусім у художній спадщині письменника. Любовно змальовані образи жінок-селянок є вираженням протесту автора проти соціальної жорстокості нових капіталістичних форм виробництва до жінок-трудівниць, на плечі яких лягали економічні труднощі, матеріальне зубожіння, яких у першу чергу зачіпали складні морально-етичні проблеми. Продовжуючи кращі традиції класичної української літератури у створенні образу жінки-селянки, Б. Грінченко разом з тим намагався осмислити нову тему: він один з перших в історії української літератури подав нові соціальні типи — образи жінок з середовища інтелігенції.

Проблему «жінка і суспільство» порушує Б. Грінченко також у літературно-критичних статтях, зокрема в розвідці публіцистичного характеру «Три жіночі постаті (героїні Шіллера)», надрукованій у 1893 р. в журналі «Зоря». Об'єктом аналізу для автора стали жіночі образи німецького поета, а також жіночі типи світової літератури. На думку Б. Грінченка, у драмах Шіллера «Вільгельм Тель» і «Орлеанська Діва» виділені основні жіночі типи, під які «можна підвести коли не всіх, то мало не всіх жінок» (Б. Грінченко. Три жіночі постаті. — Київ, 1913. — С. 17).

Перший тип — жінка вузького світу домашніх інтересів і обов'язків, яка не прагне бути ближчою до громадського, політичного життя свого краю, не розуміє самої потреби такої діяльності і всім своїм життям відкидає її. Другий тип — жінка, що вміє поєднати обов'язки дружини, матері з участю у громадському житті. Третій — жінка героїчного складу, самовіддана у служінні передовій суспільній ідеї. Б. Грінченко праг-

нув об'єктивно оцінити сильні і слабкі сторони кожного типу, на конкретних прикладах показати їх роль в історичному розвитку цивілізації. Автор вважав, що потребам часу найбільше відповідає другий тип жінки, підкреслив, що тип мудрої, щирої порадиці — дружини — це властивий для українського світогляду тип жінки: саме такий жіночий ідеал витворив собі народ; Грінченко говорив про гостру необхідність виховати нове покоління жінок, які б хотіли і вміли займатися громадською діяльністю.

Незважаючи на певний схематизм запропонованого письменником типологічного поділу, сама ідея оцінки особистості на основі її громадянської позиції була прогресивною. У період гострої ідейно-політичної боротьби навколо жіночого питання, у період пошуків нових моделей соціальної поведінки жінки Грінченко виступив як прихильник рівноправності жінки у всіх сферах життя суспільства, рішуче і аргументовано відкидав твердження про інтелектуальну і суспільну неповноцінність жінки. Разом з тим трактування жіночого питання у статті «Три жіночі постаті» ідейно протистоїть крайнім поглядам буржуазного фемінізму, зокрема, переоцінці значення жіночого питання в житті суспільства, а також нігілістичному розумінню ролі жінки в сім'ї.

Про інтерес Б. Грінченка до проблеми емансипації жінки свідчать також його листування і зустрічі з активними учасницями українського жіночого руху, зокрема з Н. Кобринською, яка постійно радилася з письменником, інформувала про ідейний і організаційний розвиток емансипаційного руху, запрошувала до співпраці у виданнях серії «Жіноча бібліотека». Визнанням заслуг Б. Грінченка в боротьбі за емансипацію жінки стало присвоєння його імені жіночій гімназії у Львові.

В. Ф. Маремпольський (Запоріжжя)

УСЛАВЛЕННЯ ГЕРОЇКИ КОЗАКІВ-ЗАПОРОЖЦІВ У ПОЕТИЧНИХ І ДРАМАТИЧНИХ ТВОРАХ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Будучи патріотом рідної землі, Б. Грінченко добре знав історичне минуле України, особливо захоплювався Запорозькою Січчю — центром національно-визвольної боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького проти іноземних нападників та власних феодалів-поневолювачів і за возз'єднання України з Росією. Ще з юності студював народні історичні

пісні та думи, козацькі літописи, читав твори істориків. Все це стало невичерпним джерелом власної творчості.

Вже в ранніх віршах «Минуле» (1881), «Могила» (1882), «Вночі на могилі» (1884) поет звертається до теми героїки запорозького козацтва, яке бореться проти ворогів-нападників. Сучасні степи і могили викликають асоціації з героїчним минулим. Дивлячись на розораний степ, де тепер «падають пани з глитаями», «отара овеча гуляє», поет уявляє, як «шаблі козачі бряжчали колись», все тут дихало героїкою визвольної боротьби запорозьких козаків. Або відгадує, чия у високій могилі «буйна заснула навек голова?»: «Чи козацький лицар славний з широких степів у бою з турком, татарвою життя положив?..» У ранніх поезіях ще мало конкретності, автор не вдається до реальних історичних епізодів.

Більшу конкретність знаходимо в баладах і поемах, у яких відтворюються події героїчного характеру, взяті з історичного минулого. «Народною легендою» назвав Б. Грінченко баладу «Біла бранка» (1885). Події відбуваються за морем, «в тій країні, де без ліку сліз невільницьких лилось», — в Туреччині. Там у башті тужить біла бранка — дівчина з України, в якій «нічого не зосталось, все забрали вороги». Життя в чужині не має просвітку. Вечорами до неї приходять не милий козак-запорожець, «а баша, турецький пан...». Не стерпівши знущань, бранка в розпачі кидається з гаремної башти в морську стихію. Та її душа «оповіщає горе туркам-ворогам, перемогу обіцяє січовим швидким чайкам».

Балада «Іван Попович» (1886) у підзаголовку має історичну дату «1663». Це був час «великої руйни» після смерті Богдана Хмельницького. Поет називає конкретних історичних осіб — зрадливих представників козацької старшини Іванця і Тетерю. Тетерине військо обступило місто Павлолоц, яке захищає полковник Іван Попович з козаками. Йде важкий бій, але місто не здається. Та коли на третій день Тетеря погрожує вирізати: «в місті старого й малого», а допомоги Поповичу гетьман Брюховецький не дає, полковник бачить, що загинуть всі жителі, посилає Тетері гінця з пропозицією, щоб скарав його одного. Попрощавшись з козаками і ридаючими міщанами, Іван Попович зійшов на поміст, «схилився на колоду... Сокира звелася. Упала — і кров'ю земля налилася» — герой загинув за людей.

З двох десятків поем Б. Грінченка більша половина написана на сюжети з української історії, в них звеличено ряд сильних, волелюбних характерів. Романтичне звучання має поема

«Смерть отаманова» (1888). В ній розкрито велич душі старого запорожця, життєвий шлях якого справді героїчний: «Не раз же він плавав під турка в чайках, не раз і з ляхами стинався, не раз, по широких гулявши степах, шербив на татарських її головах і часом з волохом рубався. Багато за волю він крові пролив за Січ і за рідну Україну!..» Проте старість взяла своє, знесилила руку, яка тримала шаблю. Та не бажає бувалий воїн «лежачою смертю вмирати», він звелів товаришам посадити його на коня, щоб поглянути на широкий степ, на батька Дніпро. І так, сидячи на коні, старий отаман зустрів свій довічний сон.

Героїчні характери відтворив Б. Грінченко в поемах «Галима» (1890), «Лесь — преславний гайдамака» (1900) та інших.

Героїчні сюжети розробляв Б. Грінченко і в драматичних творах на історичну тему. Непримиренність українського народу в ставленні до турецьких та польсько-шляхетських поневолювачів відбита в драмах «Ясні зорі» (1894), «Степовий гість» (1897), «Серед бурі» (1897), які високо оцінив І. Франко.

Таким чином, протягом усього творчого життя Б. Грінченко писав поетичні і драматичні твори, в яких прославляв «козацьку республіку» (К. Маркс), Запорозьку Січ і героїку запорожців — оборонців рідної землі. Їх образи подаються в романтично-героїчному плані, часом ідеалізовані.

М. М. Радецька (Ворошиловград)

УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ В ПОЕЗІЇ Б. ГРІНЧЕНКА

У своїх віршах Б. Грінченко неодноразово звертався до створення образів українських письменників.образи титанів слова в них — один з виявів притаманній його ліриці «естетики прометеїзму» (І. Пільгук). Значне місце в його біографічній поезії належить образу Тараса Шевченка. Основний пафос «Пам'яті Тараса» (1881) втілюється у заклик до сучасників в ім'я заповітів Кобзаря до громадської активності.

Основну думку вірша розкриває композиційна антитеза між Україною, що оплакувала свого співця, та спадкоємцями, що поховали його заповіді: «Вшанували ми пам'ять його: Голосили гіркими словами, І труну однуку пророка свого Ми квітали, квітали вінками... А для праці тієї, що він нам казав, Ми спокійно й недбало заснули» (Борис Грінченко. Поезії. —

К., 1965. — С. 53. Далі цитати за цим виданням з позначенням сторінки).

Біографічний вірш «Некрасову й Шевченкові» (1881) побудований на розгорнутому паралелізмі, що розкриває концепцію духовної близькості народних поетів, борців-правдолюбів: «Обидва за єдине ви бились. За його обидва конали, Святі почування братерства й любові Ви в серці людей пробуджали» (47). При деякій розпливчатості політичного ідеалу самого автора через вірш проходить оптимістична віра у немеркнучий світ, що осяяв двох великих співців слов'янського світу: «А ваші ідеї світлитимуть всюди, І світ той ніколи не згасне» (47).

Народною піснею під назвою «Степи простяглися широкі» став вірш Б. Грінченка «Шевченкова могила» (1891). Лірично, у тонах фольклорної поезики відтворено образ співця, безсмертного у пам'яті народній, бо «Він рідний віддав Україні і душу, і серце свої, Своїми піснями-сльозами він виспівав горе її» (142—143).

Ідея вічної вдячності українського народу співцям-заступникам проходить через вірш Б. Грінченка «Іванові Левицькому-Нечуєві за 25 років його письменницької праці» (1894). Він ставить видатного українського прозаїка у лави тих діячів на ниві народній, «Хто боровсь серед лиха тяжкого За край рідний у нас і за те, щоб не згас Промінь правди в біді» (159). Як і в попередньому вірші, у ювілейному посланні авторові «Миколі Джері» звучить бадьора впевненість у торжестві світових ідеалів визнаного народом художника: «Буде пишнее радісне свято...» (159).

Б. Грінченко не був нерозбірливим панегіристом усякого відомого діяча української культури. Про це свідчить його вірш «Панькові Кулішеві, прочитавши його «Хуторні недогарки». Він спрямований проти недостойних спроб Куліша очорнити світлу пам'ять Т. Г. Шевченка. При виразно осудливому пафосі звернення до «перевертня»-автора («Самотнику дужий, духу бідний» (218) Б. Грінченко все ж недостатньо послідовно засуджує його відступництво («хоч і тяжкі твої гріхи без міри»), гадаючи, що воно може спокутуватися всією письменницькою роботою Куліша.

У спадщині Б. Грінченка-«біографа» ми зустрічаємо і художньо-публіцистичний колаж, у якому монтуються на загальному прозаїчному тлі його вірші з поетичними рядками автора, якому присвячено цей твір. Так, у некролозі «Павлові Грабовському» («Над свіжими могилами») створюється образ стійкого борця, що не виніс гніту жорстокої дійсності: «Я упав од

мук, Захитався стяг в слабім стиску рук Серед темряви непрохідної» (Літературно-науковий вісник. — Т. XXI. — Кн. 2. — С. 128).

Можливо, біографічні вірші про українських письменників у Б. Грінченка з їх громадянськістю та чіткою концептуальністю образів визначили присутність белетристичного початку у жанрово-стильовій поезиці біографічної прози письменника — «Оповідання про Євгена Гребінку» (1902), «Оповідання про Грицька Квітку-Основ'яненка» (1902), «Оповідання про Івана Котляревського» (1912).

М. М. Веркалець (Київ)

СХІДНІ МОТИВИ В ТВОРЧОСТІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Український народ з давніх-давен підтримував контакти з цілим рядом східних народів, що мали значний вплив як на хід історичних подій, так і на розвиток нашої культури.

Правильно розуміючи творчу взаємодію української літератури з культурами інших народів, зокрема східних, способи художнього зображення інонаціональної дійсності і характерів — цій проблемі, одній із найактуальніших у світовому літературному процесі, і присвячена частина творів Бориса Грінченка.

Саме тоді, коли у львівській періодиці з'являються перші індійські переробки І. Франка та переклади А. Кримського з Гафіза, Сааді, Омара Хайяма, Грінченко під псевдонімом Василь Чайченко у шостому номері «Зорі» за 1892 рік друкує поему «Галіма». Однак, це не була данина моді. Звернення до східних мотивів мало для нашої літератури оновлюючий характер. Тим паче, що в той час більшість діячів культури схилилася до міграційної теорії усної народної творчості та літературних мотивів, детально розробленої в працях М. Драгоманова, І. Франка, М. Павлика, І. Нечуя-Левицького, А. Кримського та інших.

Ознайомлення зі Сходом в українській літературі кінця XIX — початку XX століть відбувалося кількома шляхами — торгово-економічним, дипломатичним, культурним. В нашу літературу Схід ввійшов через переклади безпосередньо з оригіналів, національні адаптації, переспіви та переробки. Останні два різновиди й застосував у своїй творчості Б. Грінченко. На

цьому й акцентуємо увагу, розглядаючи його поезію, драматургію; публіцистику тощо.

Звернення Грінченка до турецько-українських взаємин у поемі «Галіма» не було випадковим. За ними стояла правда, хоч і трагічна історія України, в якій належало розібратися, передусім у взаєминах між людьми. Як і його попередники, Грінченко знімає кісею з чистих людських взаємин, підкреслюючи в них глибоко людське, об'єктивне.

Галіма, як і Маруся Богуславка з однойменної драми Нечуя-Левицького, кохає свого чоловіка — могутнього пашу, красивої вроди, ніжного у взаєминах з нею. У розкошах вона призабула рідний народ, звідки забрано її в полон. І якщо в Марусі Богуславці почуття патріотизму роздмухує її матір, то Галіму протверезив трофеями, здобутими в поході, її чоловік. Однак, героїні бракує сили волі, яка притаманна Марусі Богуславці. Впізнавши в кривавому трофеї голову свого юначого кохання, Галіма зважується тільки на те, щоб покінчити життя самогубством.

Концепція гуманізму ускладнюється в даному разі жорсткістю конкретних правителів Туреччини, а не релігійною чи національною відмінністю. Тут чітко виявилася авторська позиція до теорії аверроїзму, ставлення до якої у нього було завжди позитивним. Цієї проблеми стосується і твір «Зрадник», у підзаголовку до якого зазначено, що це «Легенда з Далекого Сходу». Тут автор сягає своїми роздумами у передісторію України, коли в південних степах «народ наймогутніший жив», середовище якого не відало аномалій-зрадників та славоблюбіців. Головний герой поеми — героїчне козацтво, між яким жив і виховувався «безрідний» Киндарз, наділений від природи розумом та кмітливістю, який стає на шлях зради.

У чернігівський період життя з 1894 року Грінченко працює над історичною драмою «Ясні зорі» з життя українських невільників у потурченому місті Азові. В основу драми покладено сюжет «Галіма». У листі до Грінченка за 2 березня 1897 року Кримський зазначає, що в п'єсі надзвичайно захоплюючий сюжет і гарна мова. «Але з історичного погляду, — пише він, — вона мене не задовольняє, так само, як і з етнографічного».

Східні мотиви наявні і в інших творах Грінченка, зокрема, в поемі «Професор Пшик», в поезії, публіцистиці та окремих листах. Вони дають підставу для спроби з'ясування позиції Грінченка як прибічника інтернаціоналізації світового літературного процесу.

А. П. Гризун (Суми)

АЛЕГОРІЇ В ПОЕЗІЇ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Дослідники творчості Бориса Грінченка його поезію розглядають, звичайно, на другому плані, традиційно наголошуючи насамперед на ролі Грінченка-прозаїка і Грінченка-лексикографа. А втім і поетичний набуток майстра, міцно прописаний в антологіях, вартий детального аналізу. Адже в доробку Грінченка-поета маємо ліричні вірші, поеми, балади, байки, віршовані казки.

Заслуговує уваги суть алегорій у поезії Б. Грінченка, і то, головним чином, в його ліричній поезії, бо в байкарстві письменника вони самі по собі необхідні й очевидні. Власне, байка без алегорій майже не обходиться. Але мова про лірику.

Алегорії, тобто іномовлення, є відображенням віддалених ідей через посередність конкретного, чіткого, уявного образу.

Вдалі алегорії допомагали Б. Грінченкові вже в ранніх творах успішно долати цензурні перешкоди. У вірші «До праці» образ праці явно вказує на боротьбу: «Сміливо ж, браття, до праці ставайте, — Час наступає — ходім!».

Цікаві алегорії у вірші «Ранок». Навіть його назва провіщає світлий завтрашній день. До речі, що це саме так, вказує і заклик: «Встояти в лютій борні».

Так само алегоричний вірш «Могила». Вчитаєшся в нього — і відчуваєш, що в образі могили бачиться сумна доля України дореволюційних часів.

У вірші «У темряві» під образом темряви розуміється та ж епоха. Власне, поет сам розшифровує цю алегорію прямим текстом:

Хоч темрява чорна усіх покриває, —
Ми робим і віримо ми,
Що світ не вечірній жаданий засяє
І нам серед ночі й п'ятми.

Цей вірш явно перегукується з широкознаним алегоричним віршем Лесі Українки «Досвітні огні», проте написаний на дев'ять років раніше і виключає можливість впливу поетеси (Грінченків — у 1883, Лесин — у 1892).

В образі дуба з однойменного вірша «Дуб» виведено образ людини, яка скорилася тягареві долі і не реалізувала себе.

Алегоричний вірш «Хижо буйний вітер...», де в образі такого вітру бачаться темні сили реакції. Та є в цьому вірші ще одна алегорія — сонце — втілення сподівань на світле завтра:

«А як сонце ясно Променем засвіте, — Знов земля устане, щоб цвісти і жити».

У вірші «Зима» алегоричний рефрен «Зима навкруг...». Ним підкреслено сутність важких часів кінця ХІХ століття.

Кожен розуміє алегорію у вірші «Темрява». В образі темряви зображена царська імперія і її безпросвітні порядки.

Недвозначно сприймаються і такі алегоричні рядки з вірша «Перед сонцем»: «Ми вийдемо скоро на шлях, як зникне гнітючий туман». Зрозуміло, гнітючий туман — це сили реакції.

Багато алегорій Б. Грінченка мають ліричну природу. Ось вірш «Перші проліски». Алегорія «перші проліски» — рівновелика щирим почуттям ліричного героя, його вірі у світле майбутнє.

У творчій практиці Б. Грінченка-поета часто знаходимо явище циклізації. Серед них маємо цикл «З весняних дум», який майже повністю скомпонований з алегоричних віршів.

Алегоричні вірші здавна були в арсеналі української поезії. До алегоричних віршів часто зверталися видатні сучасники Б. Грінченка: Іван Франко, Леся Українка, Олександр Олесь, Володимир Самійленко, Микола Вороний...

Наявність алегоричних віршів і окремих алегорій у поезії Бориса Грінченка свідчить про широчінь і яскравість його палітри, яка ще довго привертатиме захоплену увагу багатьох сумлінних дослідників поезії.

Н. М. Шуило (Київ)

Б. ГРІНЧЕНКО І ПРОБЛЕМА ЧИТАЧА

Проблема читача поставала актуальною для українських письменників усіх часів, — адже визначала багато в чому шляхи розвитку вітчизняного письменства: не лише провідну тематику, соціальну визначеність героя, а й продуктивні художні методи, напрями, течії, стилі. Для сподвижника Б. Грінченка вона стала основною, бо саме їй підпорядкована уся його просвітницька робота та мистецька творчість.

Своєрідність розв'язання проблеми читача (необхідність створення національної літератури для найширших кіл народних мас, тобто селянства, включаючи найменш підготовленого) Б. Грінченком зумовлена глибоким демократизмом письменника, що формувався під впливом як революційно-демократичної літератури, так і народницького руху на Україні та тяжких утисків українського слова (Валуєвський циркуляр, Емський указ).

Оцінюючи творчість письменника, літературознавці протягом багатьох років припускалися помилки, проти якої застерігав ще Г. В. Плеханов у своїй праці «Наші белетристи-народники» (1888), а саме: ототожнювали народництво як ідеологічну течію з народництвом літературним. Це з одного боку. А з другого — протиставляли «просвітянство» «просвітительству», вбачаючи лише за останнім рухом прогресивні перетворюючі начала. Підстави для звинувачення Б. Грінченка в «каганцюванні», проповіді «малих діл», тобто політичній обмеженості давала однозначно негативно прочитана його полеміка з М. Драгомановим (Б. Грінченко. Листи з України Наддніпрянської; М. Драгоманов. Листи на Наддніпрянську Україну).

Література для інтелігенції чи для «народного» читача — одне з центральних питань кінця ХІХ — поч. ХХ ст. Зросла потреба в українському художньому слові, орієнтованому на європейську культуру, задоволення якої відстоювали І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, аж ніяк не знімали гостроти завдання творити літературу для селянського читача. А точніше — шляхом просвіти готувати його до розуміння як високих мистецьких вітчизняних зразків, так і світових.

Не протиставляючи свою культурницьку програму політичній, у зрілий період творчості Б. Грінченко прагнув до поєднання їх (нарис «9 січня»), хоча розглядав освітню діяльність на національному ґрунті як один з початкових етапів боротьби за «маленьку людину», її індивідуальність, гідність, соціальну незалежність. На підставі соціологічних досліджень («Народные спектакли», 1900; «Перед широким світом», 1907), він неодноразово констатував різючий розрив між освіченістю читача з інтелігенції та з «народу», солідаризуючись з І. Нецум-Левицьким у неприйнятті експериментів декадентської літератури, мистецтва для вибраних.

Вивчаючи естетичні та соціальні уподобання широких кіл селянства та вболіваючи за практичну результативність впливості на свого малоосвіченого читача, Б. Грінченко враховував його рівень підготовленості як у своїй пропагандистській роботі (брошури «Якої нам треба школи», 1906; «Народні вчителі і українська школа», 1906; «Тяжким шляхом. Про українську пресу», 1907; «Як жив український народ», 1917), так і у творчості — поезії, прозі, драматургії. Доступність мистецтва народним масам служила йому за основний критерій народності. Ось чому більшість його художніх творів пронизують моральні пошуки; що визначалися совісністю; почуттям морального обов'язку, жертвовністю інтелігенції перед народом.

Поетичні рядки письменника «Сором силу в душі своїй ма-ти// І на працю її не віддати» постають девізом усього його життя.

Найбільш послідовно позицію Б. Грінченка стосовно читача у наступні десятиліття поділяли А. Тесленко та С. Васильченко.

Н. О. Лисенко (Київ)

ТВОРЧИСТЬ Б. Д. ГРІНЧЕНКА В ЕКСПОЗИЦІЇ ДЕРЖАВНОГО МУЗЕЮ ЛІТЕРАТУРИ УРСР

В експозиції ДМЛ УРСР творам видатного українського письменника, лексикографа Бориса Дмитровича Грінченка (1863—1910) відведено значне місце. Матеріали вітрин знайомлять відвідувачів з книжками письменника, історії написання й видання яких складають творчу біографію Грінченка.

Особливо зацікавлює видання, куди входить оповідання «Олеся» з правками самого автора. Коротко переказується сюжет оповідання, допомагає цьому ілюстрація К. Верхацької. Акцентується увага на текстології як науки, що дає змогу встановлення, тобто діахронічне, історичне осмислення і критичне прочитання тексту на основі вивчення джерел (рукописів, друкованих видань, історичних освідчень), виявлення їх генеалогії й інтерпретацій переробок (редакцій і варіантів), виявлення спотворень (редакторами, цензурою). Уже на першій сторінці оповідання бачимо, як Борис Дмитрович виправляв спотворені видавцями слова і речення тексту.

Журнал «Світ», який видавав І. Белей у Львові при підтримці І. Франка, автограф вірша «Хвилі» (в експ. худ. Копія), лист Б. Грінченка до І. Франка — знайомлять з поетичною спадщиною та літературними побратимами.

«Його велика праця, його велика любов до народу не згинуть ніколи, і в них він ще довго житиме серед вдячних нащадків». Ці слова М. Коцюбинського характеризують і подвижницьку роботу Б. Грінченка над «Словником української мови» (т. 1—4, 1907. — 09). За цю працю Російська академія наук присудила вченому премію імені М. І. Костомарова.

Наголошується на зв'язках Б. Грінченка з П. Г. Житецьким, А. Кримським, П. Грабовським, В. Гнатюком, М. Лисенком, В. Самійленком, М. Коцюбинським. Підкреслюється величезне значення його творчості для розвитку української культури.

О. І. Неживий (Ворошиловград)

БОРИС ГРІНЧЕНКО І НАШ КРАЙ

Село Олексіївка Перевальського району Ворошиловградської області (за адміністративним поділом кінця XIX століття — Катеринославської губернії). Тут з 1887 року по 1894 рік працював учителем Борис Дмитрович Грінченко. Роки життя в Олексіївці були надзвичайно плідними в діяльності письменника, педагога, громадського діяча.

Високо цінувала вчительську діяльність Б. Д. Грінченка просвітителька і пропагандист освіти для народу Х. Д. Алчевська. У своїх спогадах («Передуманное и пережитое. Дневники, письма, воспоминания». Москва, 1912) вона дає високу оцінку подвижницькій педагогічній діяльності Б. Д. Грінченка, його передових педагогічних поглядів, в яких, перш за все, висловлюється вимога навчання дітей рідною мовою.

За роки вчителювання Б. Д. Грінченкові довелося зазнати всіх злигоднів, таких характерних для становища народного учителя в умовах експлуататорського ладу. Ім'я письменника не раз зустрічається в тогочасних поліцейських документах. Так, в одному з таємних донесень, яке зберігається в Центральному історичному архіві в Москві, відзначається, що «неуспішність ходу навчання дітей в сільських школах (Катеринославської губернії) в дусі релігійно-патріотичному «пояснюється» впливом деяких вчителів, у тому числі Б. Грінченка» (Гуменюк М. Борис Грінченко: Літературний портрет. (До 100-річчя з дня народження). Жовтень, — 1963, — № 12. — С. 123—131).

Сучасники Б. Д. Грінченка, особливо його учні, завжди з любов'ю й повагою ставилися до нього. У своїх спогадах дружина Б. Д. Грінченка письменниця Марія Миколаївна Загірна згадувала про роки перебування в Олексіївці: «Борис Дмитрович вчив хлопців вечорами опрацювати книжки. І вони завели всю шкільну бібліотеку українську в політурки. До нас приходили селяни старі й молоді, то про щось порадитися, то просто так погомоніти. Здебільш це було ввечері, тоді як вона (прим. Настя дочка Грінченків) була в хаті і чула всі розмови про злидні селянські. Знала вона, як тяжко живеться людям» (ЦНБ III 40631).

В Олексіївці сформувалися педагогічні принципи Б. Д. Грінченка, які знайшли відбиття в його працях, присвячених школі, освіті, вихованню, зокрема в книжках «Якої нам треба школи», «Народні вчителі і українська школа», «Українська граматика»

до науки читання й письма». В педагогічній практиці Б. Грінченка відбилися демократичні тенденції передових вчителів.

Луганщина стала предметом художнього зображення в творах письменника. У них показано образи робітників-шахтарів, селян, учителів, діячів народної освіти в невимовно тяжких обставинах життя і праці.

В Олексіївці Б. Д. Грінченко розпочав роботу над «Словником української мови», це підтверджує значна кількість слів, які мають позначення — «Славяносербский уезд».

Вчителюючи в Олексіївці, Б. Д. Грінченко активно виступає як культурний діяч, листується з редакціями, багатьма письменниками.

Тема «Б. Д. Грінченко і наш край» ще зовсім мало вивчена. І це невідкладний обов'язок місцевих краєзнавців.

Б. В. Пастух (Врубівка Ворошиловградської обл.)

У СІМЕЙНОМУ КОЛІ

(До питання ідейної і творчої співпраці сім'ї
Бориса Грінченка)

При більш уважному вивченні життєвого і творчого шляху видатного українського письменника, лексикографа, фольклориста, педагога і громадського діяча Б. Д. Грінченка вражає цілеспрямована єдність ідейно-естетичних, моральних поглядів його сім'ї.

Борис Грінченко ніколи не йшов на компроміс у своїх ідейних, морально-естетичних та етичних переконаннях, які сформувались в результаті систематичної і невтомної праці над собою і спостереження навколишнього середовища, в якому доводилося жити і працювати.

Розпочавши педагогічну діяльність з 18 років, він зустрівся з глухою байдужістю до народної освіти з боку офіційних властей, з безпросвітними злиднями селянства, школи і дітей, що потім лягло в основу тематики його творів.

Б. Грінченко 1883 р. одружився з народною вчителькою М. М. Гладиліною. Подружжя залишилося на все життя вірним одне одному, було об'єднане спільною педагогічною працею, спільністю громадських, ідейних та патріотичних переконань, за що доводилося зазнавати злигоднів та переслідувань. Тільки за один рік у Нижній Сироватці на Грінченка було зроблено близько 20 доносів місцевим попом.

1884 р. народилася в них донька Настя, яку змалку Грінченки виховували в демократичному народному дусі. Про Б. Д. Грінченка і його родину Х. Д. Алчевська писала: «...это был человек (Б. Д. Грінченко) обаятельный. Деревенский люд горячо полюбил его, дети бежали в школу, как на праздник, и дело шло прекрасно. Ему помогала его идейная жена, всем сердцем разделявшая симпатии мужа. У них была маленькая, умненькая, очаровательная девочка Ната. Одета в деревенскую, холщовую, мережанную сорочку и деревенскую спидничку, босенькая и стриженная по-деревенски (Алчевская Х. Д. Передуманное и пережитое. — 1912. — Т. I. — С. 455).

Об'єднана спільними інтересами, дружно жила родина Грінченків. Під безпосереднім впливом Бориса Дмитровича Марія Миколаївна працювала в літературі під псевдонімом Марія Загірна, взятим нею з села Олексіївки, яке знаходиться за горою. Для засвоєння рідної мови учнями Олексіївської школи і Настею батько сам написав підручник граматики друкованими літерами. Після виїзду з Олексіївки у 1894 р. до Чернігова Настя навчається в гімназії. Батьки підтримували її літературні та естетичні інтереси. Під впливом батьків Настя вивчає іноземні мови, перекладає на українську мову твори М. Твена, Г. Ібсена та ін. Після гімназії вступає до Львівського університету, а через два роки повертається в Росію, де розгорталися революційні події, бере участь у революційній боротьбі. Конспірація, підпілля, арешти призвели до передчасної смерті (померла на 23 році життя). За участь у революційній демонстрації в 1907 році був заарештований і Б. Грінченко.

Марія Грінченко допомагала своєму чоловікові в літературній і науковій роботі. У ЦНБ УРСР зберігається немало рукописних творів, переписаних рукою Марії Грінченко. Серед них: «Матільда Аграманте», «Марусі Вітровій», «Було, є, буде» та ін. Весною 1910 р. вона відвозить тяжко хворого Бориса Дмитровича в Італію на лікування, а після смерті — на Україну. Потім старанно збирає матеріали про нього, складає бібліографію його творів, каталог його бібліотеки, готує зібрання творів Б. Грінченка у 10 томах, листується з колишніми учнями та селянами с. Олексіївки, висилає їм книги, працює над словником української мови до самої смерті (1928 р.).

Життя і творчість сім'ї Грінченків — приклад беззавітного служіння рідному народу, його духовному розвитку — приклад, гідний наслідування.

Б. Д. ГРІНЧЕНКО І РОДИНА АЛЧЕВСЬКИХ

Стосунки Б. Д. Грінченка з харківською родиною промисловця й банкіра О. К. Алчевського і відомої діячки народної освіти Х. Д. Алчевської започаткувались у 1887 р.: тоді Христина Данилівна запросила його, молодого вчителя, письменника й збирача фольклору, працювати в Олексіївську школу на Катеринославщині, попечительською якою була. Шестирічне (1887—1893) перебування в Олексіївці — важлива сторінка у творчій біографії майбутнього автора повістей «Серед темної ночі» і «Під тихими вербами».

Х. Д. Алчевська багато в чому підтримувала Б. Д. Грінченка-учителя, але його спробу знехтувати царськими указами 1863 і 1876 рр. й викладати українською мовою не привітала, що й стало основною причиною загострення взаємин між ними. «Поважаючи діячів московської освіти в московській землі, я не можу інакше як негативно ставитись до московської освіти в землі українській»¹, — такою була позиція безкомпромісного учителя. Х. Д. Алчевська ж, теж шануючи українську мову й літературу, зрозуміло, не могла бути настільки категоричною хоча б уже в ім'я того, щоб мати можливість і далі продовжувати свою просвітительську діяльність.

Спілкування з Борисом Дмитровичем і його сім'єю досить благотворно позначилось на духовному становленні дітей Алчевських, які шоліта приїздили в Олексіївку на відпочинок. Чи не під впливом Б. Д. Грінченка взявся за перо майбутній учитель, автор романів «Уголь и степь» та «Кадмина» Микола Алчевський. «Своє національне переконання я завдячую в великій мірі Вам і тому впливові, котрий Ви на мене мали»², — писала у 1903 р. до Б. Д. Грінченка наймолодша в сім'ї Христя Алчевська, згодом — добре відома українська літераторка й педагог. Саме Борис Дмитрович, його дружина, письменниця М. Загірна, їхня донька, ровесниця Христі — Настя — майбутня революціонерка — значною мірою допомогли їй у дитинстві опанувати українську мову. Ступивши на літературну стежку, Христя радилась зі своїм учителем в листах, присвятила Грінченкам ряд творів: вірші «Мені здається, все те снилось...» і «Пам'яті Насті Грінченко», надруковані у збірці «Моему краю» (1914) і супроводжувані біографічними довідками, статтю «З рідних

¹ Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР, І 32541—32542, с. 194.

² Там же, III, № 35468.

сторін Грінченка» (Ілюстрована Україна. — 1913. — № 19—20. — С. 9), так і не видрукувану статтю «Моїй товарищі (спомини в день півріччя смерті Н. Б. Грінченка)» (Відділ рукописів ЦНБ-АН УРСР, І 33380), тепло згадала про них в автобіографії «Спомини й зустрічі». Написані Х. Алчевською-молодшою рецензії на кілька творів Б. Грінченка та видання, здійснені ним у Чернігові, знаходимо у III томі бібліографічного покажчика «Что читать народу?», підготовкою якого керувала Х. Алчевська-старша.

Історія взаємостосунків Алчевських і Б. Д. Грінченка доповнює наші уявлення про світоглядні позиції та характер діяльності цих відомих учасників літературного і громадсько-культурного життя України кінця XIX — початку XX ст.

Т. П. Булат (Київ)

Б. ГРІНЧЕНКО І М. ЛІСЕНКО

(До проблеми творчого співробітництва)

Б. Грінченко як письменник і невтомний культурно-громадський діяч увійшов в коло української творчої інтелігенції, вихованої на ідеалах шестидесятників-просвітителів, у 1880-ті роки.

І. Нечуй-Левицький, М. Старицький, а потім М. Коцюбинський, І. Франко, П. Грабовський, А. Кримський та інші звернули увагу на працю письменника, оцінили його відданість народові, громадянський неспокій. Серед тих, хто підтримав Грінченка, був композитор М. Лисенко — людина широкооб'ємних знань, визнаний авторитет у прогресивно настроєній частині суспільства. Їхня співпраця почалась, очевидно, на останньому етапі підготовки «Словаря української мови», коли редакція «Київської старини» доручила Грінченкові підготовку видання. У зібранні матеріалу Лисенко брав активну участь — в його записній книжці 1870 р., що зберігається у рукописних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського АН УРСР, є нотатки про те, як і які слова треба добирати.

У передмові до чотиритомного «Словаря української мови» (1907—1909) ім'я композитора значиться серед авторського колективу.

Лисенко і Грінченко співробітничали у товаристві «Просвіта», заснованій 1906 року в пам'ять Т. Шевченка. Письменник був головою товариства, композитор — дійсним членом (разом з Лесею Українкою, К. Квіткою, О. Косач, О. Кошицем, Є. Кротевичем, О. Мишугою, К. Стеценком, М. Старицькою, М. Павловським).

У період посилення реакції після революції 1905—1907 рр. багато діячів культури, зокрема й української, зазнало переслідувань і репресій. Архівні матеріали, зокрема фондів київської охоранки, свідчать про посиленій урядовий нагляд за родиною Грінченків, Лисенків, Косачів та ін. Їхні імена проходять по справах ліквідації «Просвіти», першої української щоденної газети «Громадська думка», яку з 1906 р. редагував Б. Грінченко. У фондах секретної частини київського охоронного відділу прізвище Лисенка значиться у «Списку осіб, що виголошували промови під час похорону українського письменника Грінченка 9 травня (1910 року) на Байковому кладовищі» (ЦДІА УРСР, ф. 5с/275, од. зб. 529, арк. 374).

Незважаючи на вікову різницю Лисенка та Грінченка, а також різницю в час входження кожного з них в суспільне життя (1860-ті та 1880-ті рр.) спільними для композитора і письменника була активність соціально-громадянської позиції. З метою допомоги народу в освіті Лисенко замолоду брав участь у роботі недільних безкоштовних шкіл, Грінченко віддав багато сил, працюючи в галузі шкільної освіти. Обидва усвідомлювали потребу розвитку дитячої літератури. Багато оповідань для дітей Грінченка не втратили свого пізнавального і художнього значення і на сьогодні. Лисенкові обробки народних пісень для дітей, його три дитячі опери («Коза-дереза», «Пан Коцький», «Зима й Весна») є окрасою репертуару дитячих колективів.

Прогресивними були погляди обох митців на музично-театральне мистецтво, через яке розкривається народіві правда життя, особливості побуту.

Не без впливу відомої далеко за межами України фольклористичної діяльності Лисенка збирав фольклорно-етнографічні матеріали і Грінченко.

Подібно до Лисенка письменник приклав багато зусиль для налагодження шільних зв'язків Наддніпрянської України з Галичиною. Обидва усвідомлювали велике значення прогресивної російської і західноєвропейської культури для поступу українського народу. В період революційного піднесення (1905—1907 рр.) не стояли осторонь народного життя. Б. Грінченко написав нарис «9 січня», переклав революційну пісню «Черво-

ний прапор» Б. Червінського (надрукована під псевдонімом Л. Яворенко у збірці «Червона квітка», Львів, 1905). Лисенко на події революції відгукнувся рядом музичних композицій, серед яких хор «Вічний революціонер», мелодика якого спирається на ритмоінтонації революційних пісень.

Заснована на взаєморозумінні і взаємопідтримці (про це свідчать, зокрема, листи Лисенка до Б. Грінченка) творча діяльність композитора і письменника розкриває демократичні засади їх світогляду, свідчить про високу громадянську наснагу і бажання віддати весь свій талант і енергію на благо народу.

В. Т. Серeda (Переяслав-Хмельницький)

І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКИЙ ТА Б. ГРІНЧЕНКО

Свідченням впливу на світогляд і творчість Грінченка його попередників є автобіографія письменника: «Все, що міг добути Куліша, Марка Вовчка, Костомарова, Левицького... поперечитував»¹. Перші свої вірші українською мовою Б. Грінченко послав І. Нечую-Левицькому, який побачив у творах поета іскру таланту; радить йому писати «щось епічне», вітаючи «українську літературу з новим робітником»² і надсилає їх у галицький журнал «Світ», де вони й були надруковані у 1881 р. під псевдонімом Іван Перекотиполе.

Перші свої повісті «Сонячний промінь», «На розпутті» Б. Грінченко написав під впливом творів І. Нечуя-Левицького («Хмари», «Над Чорним морем»), в яких письменники прагнуть створити позитивні образи героїв-інтелігентів, програма яких зводиться до просвітнянської діяльності. В історії педагогіки Б. Грінченко («Народні вчителі і українська школа», «Яка тепер народна школа на Україні»), як і І. Нечуй-Левицький («Російська народна школа на Україні», «Педагогічна проява в російській народній школі») були самовідданими і безкорисливими працівниками на ниві народної освіти.

Героїчне минуле українського народу, його непримиренне ставлення до татаро-турецьких і польсько-шляхетських поневолювачів зображено в драмах Б. Грінченка «Ясні зорі», «Степовий гість», написаних в стилі фольклористичних традицій. Драматург ішов шляхом народності, наслідуючи кращі традиції М. Кропивницького, а також І. Нечуя-Левицького («Маруся

¹ Див.: Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР. — Ф. І. — № 32303.

² Нечуй-Левицький І. Зібр. творів: у 10-ти т. — К.: Наук. думка, 1968. — Т. 10. — С. 287.

Богуславка», «В диму та полум'ї»), поділяючи з ними думку про розвиток українського театру, щоб «з його сцени ширилися ідеї світового поступу..., щоб український театр зробився дорогою потребою не тільки панові, а й мужикові»¹.

Як і І. Нечуя-Левицького («Апокаліпсична картина в Києві», «Київська Лиса гора»), так і Б. Грінченка («Дев'яте січня») глибоко вразили і схвилювали події «кривавої неділі» 1905 р. Письменники з болем у серці писали «про безщасних, прибитих бідою» (І. Нечуй-Левицький), про «смутні картини» (Б. Грінченко) своєї сучасності і вірили у світле майбутнє свого народу.

Глибокою вдячністю своєму наставнику по перу пронизана «Адреса від українських письменників д. Ів. Левицькому-Нечуєві» на честь 35-річного ювілею його літературної діяльності, написана Б. Грінченком (1904): «Дорогий учителю-товаришу! Ми, українські письменники, прийшли низько Вам поклонитись, дякуючи за Вашу працю і сказати: шана й слава натхненному й чесному робітникові - будівникові!»².

Я. О. Поліщук (Київ)

БОРИС ГРІНЧЕНКО-ПИСЬМЕННИК У СПОГАДАХ МИКОЛИ ЧЕРНЯВСЬКОГО

Серед нечисленних добротних спогадів про Б. Д. Грінченка його сучасників називаємо нарис М. Чернявського «Кедр Ливана»¹, який вийшов у світ окремою книжечкою 1918 року. Цей твір цікавий передусім як спогад поета, колеги по перу, який, між іншим, дає оцінку художній творчості Бориса Грінченка, визначає її мотиви та творчу своєрідність.

Особу Б. Д. Грінченка автор характеризує в різноманітних сферах її діяльності: як людину і співбесідника, як ученого, письменника. Таким чином, М. Чернявський дбає про цілісність відтвореного ним портрета видатного діяча української культури.

У спогаді натрапляємо на зауваження, що стосуються філософських поглядів Бориса Грінченка. Так, викладаючи зміст полеміки з приводу проблем буття, матерії й духу, автор передає розуміння цих проблем письменником. Грінченко (а йдеться

про чернігівський період його життя) був «стихийним» матеріалістом. Неспроможний розібратися в основоположних філософських питаннях, відчуваючи брак знань із цих питань на рівні сучасної йому епохи, він закликав до «реальних справ невідкладних», хоча обмежував себе такими справами. Тим самим свідомо наражався на помилки і хибні напрямки у практичній діяльності.

Людина активних громадянських переконань, Борис Грінченко потерпав від того, що здійсненню його белетристичних задумів нерідко перешкоджали більш приземлені й нагальні потреби культурно-освітньої ниви. М. Чернявський передає його мрії про історичні твори, яким так і не судилося здійснитися (с. 29).

Автор спогаду засвідчує величезну роботу Бориса Дмитровича над художніми творами; особливо багато він працював над технікою вірша, яка вперто не давалась. Слушний висновок М. Чернявського стосовно його літературної творчості: «Взагалі це була людина, котра знала, чого вона хоче, й добидалась того, чого бажає, упертою й невідступною працею. Коли ця праця осіяла натхнення, вона робилась любою й бажаною. Душа горіла над нею живим огнем, і вона втілювалась в художній твір» (с. 33).

Окремі сторінки спогаду дають уявлення про характер взаємин Бориса Грінченка та Михайла Коцюбинського. Розповідаючи про творче співробітництво обох письменників, автор не замовчує їх ідейних розходжень. Такі розходження відкриваються читачеві у двох моментах: щодо естетичних принципів та художнього методу² і щодо «галицької мови», в оцінці якої Коцюбинський був більш терпимим і лояльним.

Високо оцінює М. Чернявський здібності Б. Д. Грінченка до наукової праці. Проте найбільше уваги, як і годиться, він виявляє благородним людським якостям письменника і громадянина. Серед них на перше місце ставиться мужність («вдача його виявлялась у великій волі до життя і реальної праці»). Наголошується також на неугасимій енергії та завзятій цілеспрямованості Грінченка. Як безумовно характерні риси письменника М. Чернявський виділяє вірність обов'язку, працьовитість, скромність, щирість і толерантність у спілкуванні.

Щирий ліричний тон спогадів підсилений поетичним обрамленням, у якому автор змалював образ могутнього ліванського

¹ Див.: Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР. — Ф. І. № 32526.

² Див.: Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР. — Ф. І. — № 34371.

¹ Чернявський М. КЕДР ЛИВАНА. Спогади про Бориса Грінченка. — Херсон, 1918. Далі, посилаючись на це видання, вказуємо лише сторінку.

² Тут, на нашу думку, Чернявський утрирує висловлювання Коцюбинського, якого «принаджувала в творах, так би мовити, їх екзотичність, часом штучність, взагалі те, що здавалось йому новим і оригінальним» (с. 23).

кедра — символічну паралель особистості письменника-народолюбця.

Спогади М. Чернявського сприймаємо сьогодні як документ того часу й соціального середовища, у якому перебував поет. Звісно, вони не позбавлені недоліків. Авторів слід закинути насамперед деяку ідеалізацію особи Бориса Грінченка у про-світянсько-ліберальному дусі, а також нерозуміння ідейної еволюції письменника.

М. Г. Чернопиский (Тернополь)

ОСОБИСТІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ ВЗАЄМИНИ Б. ГРІНЧЕНКА І В. САМІЙЛЕНКА

В еволюції раннього Б. Грінченка помітна роль В. Самійленка. У їхньому особистому житті, громадській діяльності, літературній творчості віддзеркалилися спільні контакти і взаємовпливи. Здається, настав час спокійного вивчення джерел (епістолярних, мемуарних, цензурних, жандармських та ін.), що мало б повернути наукову репутацію літературознавству, спотвореному кон'юнктурними вульгарно-догматичними маніпуляціями, свавільним викресленням з історії чи громадянською дискредитацією письменників, кривотлумаченням самого процесу розвитку літератури.

80-ті роки минулого століття — початок творчості обох письменників, доба чорної політичної реакції і заподатливого нищення царизмом культури українського народу, час, коли в його історії «ніколи не було так грізно поставлене питання: чи жити, чи загинути нашій нації?» (І. Франко). Готовність віддати своє життя і талант визволенню поневоленого народу, рішуче й організовано протидіяти знищенню його культури схрестила їхні літературні й особисті долі і зцементувала їхню дружбу на все життя.

Ініціатором спершу заочного, листовного знайомства був В. Самійленко, на той час студент Київського університету, успішний дебютант-декламатор своїх поезій на різних громадських зібраннях у Києві та у львівській «Зорі». Переймаючи від старших наставників (М. Старицького, В. Александрова) естафету згуртування письменницьких сил і протидії цензурі, він у другій половині 80-х років з молодечим ентузіазмом заходився готувати альманахи на зразок «Ради» та «Складки». На Самійленкове запрошення жваво відгукнувся з далекої Херсонщини у жовтні 1886 р. Б. Грінченко, при цьому долучивши до

своїх ще й твори свого учня. З цього часу почалося дружнє жваве листування, що тривало аж до січня 1894 р., коли стараннями Самійленка Грінченко опинився у Чернігові і вони вперше зустрілися. В земській управі 6 років письменники працювали буквально за одним столом, а в кінці 1905 р. їхні шляхи знову зішлись у Києві в редакції «Громадської думки». Роки розлуки були заповнені дружнім листуванням.

1886 р. — рік знайомства з Самійленком — початок якісно нового етапу в творчості Грінченка. Він соромився написаного і друкованого раніше, йому бракувало елементарних фахових знань, з гіркотою визнавав, що у далекій Херсонщині «я був сам, і ніхто мені не порадив кращого, — ані приватно, ані друком». Фахові консультації філолога Самійленка, талановитого поета, що «відразу виступає на літературне поле повним майстром форми і слова» (Франко), взаємне рецензування творів, розширення контактів з багатьма письменниками через нього мало для Грінченка свої наслідки. Киянин Самійленко, який був у гущі літературного і громадського життя, часто бував у домі Старицьких, Косачів, Лисенка, І. Нечуя-Левицького, О. Кониського та багатьох інших визначних діячів української громади, інформував Грінченка про новини з усієї України, пересилав нові книжки і періодику. Упевнила молодого письменника в своїх силах і одночасна підтримка Франка. Посилення поліційного стеження через зв'язки з Самійленком не злякали його.

Обох письменників постійно цікавили питання поетики, жанрових форм, версифікаторської майстерності, стилістики, милозвучності, правопису і словника рідної мови. Особливо їх хвилювала проблема унормування загальнонаціональної літературної мови на штучно розчленованій Україні. Ще задовго до Грінченкового виступу зі статтею «Галицькі вірші» (1891) Самійленко з свого боку давав йому матеріал для такого виступу. Стаття ця стала віхою в історії літературної мови, бо «що найважливіше, пізніше наше письменство йде переважно туди, куди вказав він у тій своїй статті» (Франко).

Грінченко і Самійленко — цілком своєрідні, дуже не подібні за масштабами та інтенсивністю й абсолютно протилежні за характером природи: перший — ригорист праці навіть за найнесприятливіших обставин, обов'язку, пунктуальності, організованості; другий — «людина настрою», байдужа до всього раціонального у побуті, з широкими, але розпорошеними зацікавленнями, діяльна тільки під впливом позитивних імпульсів бурхливого громадського середовища. Вони ввійшли в історію

нашої культури як представники тої генерації, що уярмленому на довгі віки неволі народів шукала найважливішого знаряддя визволення — «себто національної свідомості, почуття солідарності і не відлучного від неї сили і віри в остаточний успіх» (І. Франко)

І. В. Немченко (Київ)

ДО ПИТАННЯ ТВОРЧИХ ВЗАЄМИН БОРИСА ГРІНЧЕНКА ТА ДНІПРОВОЇ ЧАЙКИ

Українська письменниця Л. О. Василевська, або Дніпрова Чайка (1861—1927), протягом десятиліть підтримувала міцні дружні й професійні стосунки з Б. Д. Грінченком та його дружиною, про що яскраво свідчить їх листування. Грінченко сприяв широкому визнанню непересічного хисту авторки славнозвісних «Морських малюнків», опублікувавши найдобірніші з них у своєму альманасі «Хвиля за хвилею» (1900) та залучивши Л. Василевську до участі в заходах київської «Просвіти» (1906—1909). Дніпрова Чайка присвятила своєму літературному побратимові поезію в прозі «Дисонанси» та вірш «Над могилою Б. Грінченка».

Борис Грінченко і Дніпрова Чайка пройшли складний шлях ідейно-мистецьких пошуків, почавши з побутових замальовок українського села у дусі просвітництва і дійшовши до написання гостро викривальних творів, сповнених протесту проти соціального та національного гніту і позначених неабиякою майстерністю у відображенні типових явищ життя, тонким психологізмом у передачі духовного світу людини за нових суспільних умов початку ХХ століття.

Стоячи близько до народницького руху, Л. Василевська тривалий час поділяла культурницькі погляди Б. Грінченка, сподівання на ефективність «малих справ», що, зокрема, відбилось у його повістях «Сонячний промінь», «На розпутті». Ряд героїв письменниці — українські інтелігенти («Тень несозданных созданий», «Уночі», «На Солоному»), які щиро шукають шляхів, щоб допомогти народів звільнитись від кривди й темряви, але здебільшого потрапляють на роздоріжжя, не маючи чітких ідейних орієнтирів. Обидва автори показують діяльність селян-правдошукачів (Зінько з диалогії «Серед темної ночі» й «Під тихими вербами» Б. Грінченка; Степан з «Вольтер'янця» Дніпрової Чайки), селян-протестантів, що приходять до рішучих

радикальних висновків (Окрім з оповідання Л. Василевської «Уночі» та Карпо з повісті «Під тихими вербами» Грінченка). Робітниче місто трактується авторами переважно з народницьких позицій як сила, що деморалізує селянина («Хрестонос», «На Солоному» Дніпрової Чайки, «Серед чужих людей» Грінченка), але події 1905—1907 рр. допомагають обом митцям глибше проінняти болями і волевиявами трудящих мас, вірніше оцінити їх революційні можливості («9 січня» Грінченка й «Революціонер» Л. Василевської).

Особливі заслуги мають Б. Грінченко і Дніпрова Чайка у відтворенні правдивих картин жахливого напівіснування простого трудівника за царизму: трагедія багатодітної родини, що лишилась без свого годувальника, розкрита в тематично близьких поезіях «Удові» Грінченка й «Вісточці» Василевської; драматичними є долі жінок-палійок — Грінченкової Лукії («Підпал») та Тодоськи з оповідання «Вона його любила» Дніпрової Чайки, котрі з відчаю ідуть на злочин; вражають оголеним реалізмом численні дитячі історії.

Як письменники-вчителі Б. Грінченко і Дніпрова Чайка у своїй діяльності пропагували передові педагогічні ідеї, зокрема Ушинського, засуджували відірваність сучасної їм школи від народних потреб, обстоювали необхідність навчання рідною мовою тощо. Авторським співчуттям до безпросвітної долі учителів і плачевного становища учнів виділяються оповідання Дніпрової Чайки «У школі» та Грінченків «Екзамен», у яких відтворено звичну ситуацію тих часів — приїзд обмеженого й самовдоволеного «бюрократа» від освіти» для перевірки школярських знань і влаштування чергового розносу їх вихователям.

Серед художніх досягнень Б. Грінченка й Л. Василевської — їх високоталановиті поезії в прозі, перші з яких, до речі, з'явились у пору знайомства авторів (1886—1887 рр.). У мініатюрах обох письменників, писаних на початку ХХ ст. («Плавні горять» Дніпрової Чайки, «Степ горів» Грінченка), бачимо образи-символи революційного змісту.

О. І. Неживий (Ворошиловград)

БОРИС ГРІНЧЕНКО І ТРОХИМ ЗІНЬКІВСЬКИЙ

У літературознавчій діяльності Бориса Грінченка велике місце належить творчій спадщині, присвяченій українському письменникові Трохимові Зіньківському.

Трохин Аврамович Зіньківський (1861—1891), який виступав під псевдонімами Т. Звіздочот, Т. Певний, а також під власним прізвищем — Т. Зіньківський, народився у місті Бердянську. Закінчив парафіальну і повітову школи, працював друкарем у Харкові, потім був на військовій службі.

Його літературні твори, особливо оповідання про військове життя, позначені рисами реалізму, хоча й написані під впливом ліберально-народницьких ідей.

У 1893—1896 рр. Борис Грінченко видав «Писання Трохима Зіньківського» у двох томах із своєю передмовою (Львів. Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка). Ці твори були негайно заборонені царською цензурою. У книзі першій вміщено життєпис Трохима Зіньківського, написаний Борисом Грінченком. Віддаючи шану відомому українському письменникові, своєму товаришеві, Борис Грінченко подає повний опис його життєвого шляху. Матеріалом для написання цього своєрідного літературного портрета Трохима Зіньківського були, передусім, його літературні твори, спогади друзів, сучасників і насамперед самого Бориса Грінченка. Їх стосунки були дуже близькими, дружніми. Навіть смертельно хворий, Трохим Зіньківський приїздив до Бориса Грінченка в село Олексіївку Катеринославської губернії. Їх остання зустріч відбулася весною 1891 року.

Життєпис, написаний Борисом Грінченком, характеризує Трохима Зіньківського не лише як письменника, публіциста, але й громадського діяча, який мав позитивний вплив на розвиток національної свідомості українського народу.

«...ось через віщо з великим жалем спиняємося ми перед Зіньківського домовиною, ось через віщо сумуючи дивимось навкруги, шукаючи, хто міг би стати замість його, хто міг би так, як він, жити одним — любов'ю до рідного краю», — писав Борис Грінченко, підсумовуючи життєпис (Писання Трохима Зіньківського. Книга перша. — Львів, 1893. — С. LVI).

На жаль, твори Трохима Зіньківського за радянського часу не видавалися.

Б. Д. ГРІНЧЕНКО В КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІХ ЗВ'ЯЗКАХ ІЗ ПІВДЕННОЮ УКРАЇНОЮ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

(До питання мовно-фольклорних та літературно-просвітніх взаємин)

1. У громадській, літературній та науковій діяльності Б. Д. Грінченка не можуть не привернути увагу науковців його взаємини з південноукраїнською інтелігенцією, яка всебічно сприяла йому в збиранні живомовної народної лексики, фольклорних зразків, виданні літературної спадщини та розвитку народної освіти.

2. Якщо катеринославець М. Д. Мізко в статті «По поводу толков о малорусском языке и малороссийской словесности» («Дон», 1881, № 53) тільки порушив питання про нагальну потребу словника і граматики української мови, то Грінченко вже на початку ХХ ст. реалізував його, видавши одну з найповніших для того часу лексикографічних праць — «Словарь української мови», а також першу книгу для читання в школі українською мовою «Рідне слово», «Українську граматику» та інші навчальні посібники.

3. У словнику Грінченка, як довідуємось із його передмови та списку поданих джерел, використано «особенно много и притом ценного материала» південних регіонів України, зібраного М. М. Грінченко, Г. А. Залюбовським, М. Ф. Лободовським, І. І. Манжурою, Д. І. Яворницьким (Катеринославська губернія); А. Браунером, О. О. Русовим, В. А. Яблоновським (Херсонська губернія); Г. Я. Стрижевським (Таврійська губернія); В. Л. Беренштамом (Чорноморія). Кожне слово, зафіксоване в даній місцевості збирачами, паспортизовано, наприклад: **Гостряк**, ка, м. Остріе: На кінці в того ціпка гостряк був залізний. Катериносл. у. (Залюбовський). **Гріпа**, пи, об. Неповоротливый человек, неуклюжая женщина. Така грипа; як іде, то й земля гуде. Новомоск. у. Ув. **Гріпище**. Новомоск. у. **Лізькати**, каю, еш, гл. Лизькае кров собака. Славяносерб. у. **Лихословіти**, влю, виш. гл. Сквернословить, браниться. Манж. 113. Казав, щоб не їли м'ясного, не лихословили, ходили до церкви. Павлогр. у. **Дрійнути**, ну, неш, гл. Толкнуть, лягнуть. Не підходить до коня близько, а то ногою дрійне. Херс. у. тощо.

4. З такою ж наполегливістю й скрупульозністю, з якою укладався «Словарь української мови», ставився Грінченко до

збирання та впорядкування записів української народної творчості. Особливу цінність для сучасної науки мають різножанрові фольклорні матеріали, зібрані на Південній Україні та інших її регіонах Т. А. Зіньківським, В. Г. Кравченком, М. Л. Кропивницьким, Ф. Кондратовичем, І. Л. Липою і опубліковані в тритомному виданні «Этнографических материалов» Б. Д. Грінченка. Більше того, місцева фольклорна лексика також зафіксована у вищевказаному словнику.

5. Художні твори Грінченка мали великий вплив на творчість південноукраїнських письменників: Дніпрову Чайку, Л. Жигмайло, Т. Митруса, В. Кравченка, М. Кузьменка, Віталія Самійленка, Л. Сохачевську, С. Черкасенка, Д. Яворницького та ін. Працюючи на Катеринославщині в селі Олексіївці, Грінченко написав повість «На розпутьті» (1891) та інші твори; доклав багато зусиль в упорядкуванні рукописів і виданні творів одного з талановитих майстрів художнього слова цього краю — Т. Зіньківського.

6. Дбаючи про розвиток народної освіти, Грінченко не тільки продовжував розвивати традиції південноукраїнських послідовників К. Д. Ушинського, зокрема І. П. Деркачова (Деркача), М. О. Қаришева, М. О. Корфа, Д. Т. Гнедина, але й своїми творами, педагогічними роздумами активно впливав на формування прогресивних поглядів серед місцевих діячів народної школи. Досить виразно це спостерігається в букварях і читанках В. Січовика, І. Труби, С. Черкасенка та граматиках А. Моргацького, В. Мурського, Г. Панченка, О. Синявського, С. Шульгіна.

7. Плідна робота Б. Д. Грінченка та південноукраїнської інтелігенції над укладанням «Словаря української мови», збирання й видання скарбів народної творчості, боротьба за повноправний розвиток рідного слова та художньої літератури в народній освіті — все це дало позитивні результати в процесі формування загальноукраїнської літературно-національної мовної норми кінця ХІХ — початку ХХ століття.

В. М. Олійник (Ніжин)

Б. Д. ГРІНЧЕНКО І РОБІТНИЧИЙ ПОЕТ Т. М. РОМАНЧЕНКО

1. Т. Романченко — один із перших робітничих поетів України дожовтневого часу. Творчість його схвально зустріли Б. Грінченко, М. Чернявський, Олена Пчілка, Д. Яворницький,

М. Сумцов, М. Комаров. З ними поет-аматор підтримував творчі контакти, листувався.

2. Особливо приязні взаємини були між Т. Романченком і Б. Грінченком. Із їхнього листування дізнаємося, що Б. Грінченко заохочував молодого обдарованого складача Катеринославської друкарні до творчості, фольклорно-етнографічної роботи, самоосвіти, рекомендував книги для прочитання, вчив техніки віршування, всіляко підтримував його. За це Т. Романченко був щиро вдячний Б. Грінченку, про що писав у одному з листів: «Дякую... за Ваші прихильні слова, вони мене наче оживили цілющою водою».

3. Віршувати Т. Романченко почав дуже рано, з 16-ти років. Перші поезії («Газетний наборщик» і ін.) написані російською мовою. Ознайомлення з творчістю Т. Г. Шевченка вплинуло на свідомість початкуючого поета, який відтоді проймається палкою любов'ю до рідної мови, історії народу, культури. Про ці зміни у своєму світогляді Т. Романченко сповіщає Б. Грінченка: «Спершу я читав які попало книжки, не знаючи про українські, що вони й є, а потім якось довелось мені купити «Кобзаря» Т. Г. Шевченка, прочитавши вірші Т. Г., я так покохав тоді українську мову і «Кобзаря», що перечитував його без ліки разів. З тих пір я почав читати українські книжки, доставляючи їх де тільки можна було». Далі в цьому листі від 9 липня 1902 р. Т. Романченко називає улюбленими кращі реалістичні твори багатьох українських письменників. І, звичайно ж, Б. Грінченка, який подарував Т. Романченку видання своїх книг. «Ваші книги дуже дорогі для мене, — дякував йому робітничий поет. — ...в них стільки правди, і щирої любові до українського народу... — Вони будуть для мене найкращою згадкою о Вас і о тій, що є на Україні такі гарні, чесні і добрі люди, котрі горою стоять за правду і бажають цілому миру вічної любові».

4. З великим інтересом перечитав Т. Романченко реалістичні, соціально загострені повісті й оповідання Б. Грінченка про безправне становище народу, класове розшарування села, тяжкі умови праці шахтарів, гірку долю сиріт, народних вчителів. Серед багатьох творів письменника виділяє «Серед темної ночі» і «Під тихими вербами», «Батько та дочка», «Без хліба», «Серед чужих людей», «Панько», «Хатка в балці», «Сама, зовсім сама» та інші.

5. Добре знав Т. Романченко і вірші Б. Грінченка. Вони, за висловом поета-робітника, «...співані так гарно і від щирого серця про горе і радощі українського народу».

6. Як член Катеринославської «Просвіти» Т. Романченко розповсюджував серед робітників і селянства твори Т. Шевченка, Марка Вовчка, Б. Грінченка, брав участь у постановці п'єс М. Старицького, І. Карпенка-Карого, Б. Грінченка.

7. Викликала у Т. Романченка інтерес і фольклорно-етнографічна діяльність Б. Грінченка, зокрема його праці «Література українського фольклору. 1777—1900. Опыт библиографического указателя» (1901), «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях» (1895, 1897, 1899), рецензія на «Сборник материалов по малорусскому фольклору» О. Малинки, збірки «Из уст народа. Малороссийские рассказы, сказки и пр.» (1900), «Думи кобзарські» (1897), «Веселий оповідач» (1898) та ін.

8. В знак глибокої вдячності і шани до свого духовного вчителя і порадики Т. Романченко присвячує Б. Грінченку вірші «Садок вишневий, хатка біла», «До зірки», «Звечора осінньою добою».

9. Творчі контакти Т. Романченка і Б. Грінченка засвідчують увагу професіональних письменників до творчості самодіяльних авторів з робітничої демократії.

С. І. Равикович (Ворошиловград).

Б. ГРІНЧЕНКО ПРО ХУДОЖНЬО-ВИХОВНЕ ЗНАЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Б. Грінченко вніс великий і цінний вклад у скарбницю російсько-українських літературних зв'язків, виступаючи як перекладач, критик, інтерпретатор російської класичної літератури. Ставлення до неї не було незмінним: воно було зумовлено позитивним, співчутливим на початку і в кінці творчого шляху, тенденційно-критичним у першій половині 90-х рр., у час деякого «поправління» письменника. Але в цілому в системі його висловлювань про роль російської літератури переважали соціальні, демократичні, а не ліберально-націоналістичні тенденції.

Проблема ця ще не привернула належної уваги дослідників. Лише у 70-х рр. починається систематизація та наукове висвітлення проблеми «Б. Грінченко і російська література», з якої ми залуцаємо лише один аспект її. Погляди Б. Грінченка на російську літературу не можна відокремити від загальної оцінки ним класової боротьби в Росії. Він підкреслював важливу роль російської літератури у своєму формуванні як письменника.

В автобіографії, поряд з класиками світової літератури, він відзначив як перших вчителів своїх Пушкіна, Гоголя, Некрасова, Кольцова. Навіть у формуванні його національної самосвідомості важливу роль відіграли романтичні образи «Тараса Бульби». Новим етапом осмислення ідейно-художнього значення російської класики стало прилучення його до спадщини революційно-демократичної критики. В його особистій бібліотеці як настільні посібники зберігались твори Белінського, Добролюбова, Писарева. Сестрі він радив з метою ідейно-естетичного розвитку прочитати всього Белінського. Знайомство з передовою російською критикою Б. Грінченко вважав необхідною умовою правильного літературно-громадського розвитку. Погляди Белінського на народність літератури сприйняті і розвинуті Б. Грінченком у його статті «Іван Левицький».

В естетичному кодексі Б. Грінченка запрограмовано системне знайомство з російською класикою. На початку 900-х рр. він склав для дочки «Програму з російської, української і зарубіжної літератури», у яку увійшли статті Белінського про російських класиків, лист до Гоголя, статті Добролюбова, у тому числі рецензії його на «Кобзар» та альманах «Хата», вибрані статті Писарева. Оцінки революційно-демократичної критики служили для Б. Грінченка надійним орієнтиром у великому багатстві російської класики.

У число авторів, чиї твори обов'язкові для самоосвіти, увійшли Жуковський, Фонвізін, Крилов, Грибоедов, Рилєєв, Пушкін, Лермонтов, Гоголь, Тургенев, Гончаров, Толстой, Некрасов, Островський, Достоевський, письменники-народники. З сучасних йому авторів він включив до програми Горького і Короленка, найбільш талановитих та соціально загострених письменників.

На поетичну творчість Б. Грінченка помітний вплив мав Некрасов, що був для нього, як і Шевченко, прикладом поета-громадянина, а також поети революційного народництва, відомі йому за женецьким виданням збірника «З-за ґрат».

З російських прозаїків найближчим для нього був Тургенев. Його благородний вплив відчутний у творах Б. Грінченка «Сонячний промінь», «На розпутті».

Складним було відношення Б. Грінченка до Чехова, Достоевського, Толстого, критичний пафос яких він не у всьому поділяв. У той же час він цінував їхні твори, у яких тенденція була ніби непомітною, а думка про перебудову суспільства випливала з художніх картин життя.

Б. Грінченко виступав проти урядових утисків російської літератури, відзначав рицарську чесність та незмінну громадянськість позиції видатних російських художників.

Ю. П. Фесенко (Ворошиловград)

НАРОДНА САМОСВІДОМІСТЬ У ТВОРАХ В. І. ДАЛЯ І Б. Д. ГРІНЧЕНКА

Творча діяльність В. І. Даля (1801—1872) та Б. Д. Грінченка (1863—1910) має багато схожого. Вони збирали фольклорно-етнографічні матеріали, видавали книжки для простолюду, складали словники, були значними письменниками свого часу.

Грінченко належить до тих українських авторів, які були близькі до демократичних пошуків братньої російської літератури. Тому висловлена в минулому і не переборена досі до кінця думка про національну обмеженість письменника потребує принципового перегляду. І якщо іноді в його творах з'являються приклади недоречного вживання персонажами російської мови, то тільки при зображенні царських чиновників або їх підсівувачів, які використовують російську мову як офіційний засіб пригноблення українського населення, наприклад, в оповіданнях «Непокірний», «Підпал» (Грінченко Б. Твори: У 2-х т. — К., 1963. — Т. I. — С. 331, 400). Навіть у цьому виступі проти великодержавного шовінізму письменник солідаризується з прогресивними російськими діячами, в тому числі і з Далем.

Відносно Даля треба зауважити, що він впливав на письменників-народників, особливо близьких Грінченку, і на всю російську літературу взагалі (Горький М. История русской литературы. — М., 1939. — С. 187—188).

Далю і Грінченку споріднює реалізм у дослідженні селянського життя. Ми знайомимося з несправедливим судом мововладців над бідняками (у Даля — «Ваша воля, наша доля»; у Грінченка — «Хатка»). Скрутне становище штовхає неможливіх селян на злочин, і лише моральні сумніви примушують їх розкаятися, бо здійснені вчинки суперечать народній самосвідомості (у Даля — «Хмель, сон и явь», «Грех»; у Грінченка — «Без хліба»).

Безперечно, класове розшарування на селі посилюється на зламі двох віків. Це виявляється навіть у сюжетах про кохання бідняка до багаті дівчини. У Даля — батько дівчини глузує у

жениха («Кто кого одурачил?»), у Грінченка — намагається нищити обранця дочки («Хатка в балці»). Випадково обидві події закінчуються одруженням, і в цих випадковостях безумовно втілюється народна віра в людське щастя. Письменники розраховують на найширшого читача, прагнуть уникнути надмірного, недоречного вживання діалектизмів і водночас щедро використовують фольклорні образи.

Далю частіше вживає народні прислів'я, намагаючись відзначити суттєві риси селянства напередодні реформи 1861 року. Грінченко загострює проблему. На його думку, без урахування народної самосвідомості не можна перемогти і в класових сутичках на початку ХХ століття. Наприклад, в недооціненій ще в нашому літературознавстві повісті «Під тихими вербами» багатії, бажаючи розправитися з організатором селянської бідноти Зіньком, облудно звинувачують його в убивстві. Але справжній убивець Іван під впливом моральних мук зізнається у злочині. Зінька звільняють з-під арешту, і він знов продовжує боротьбу, хоч згодом гине.

І для Даля, і для Грінченка народна самосвідомість була осередком їх діяльності. Сучасність сприймалася ними з висот багатовікової моралі трудящих, яка з погляду обох письменників, протистоїть руйнуючій моралі капіталізму.

О. Г. Охріменко (Суми)

БОРИС ГРІНЧЕНКО ЯК ПЕРЕКЛАДАЧ З ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Пильної уваги заслуговує активна діяльність Б. Д. Грінченка в галузі художнього перекладу — як популяризатора зарубіжної літератури на Україні. Збагачуючи гноблену царатом українську культуру кращими досягненнями світового письменства, він ішов поруч з І. Франком, Лесею Українкою, П. Грабовським, тобто знаходився в шерензі передових борців за краще майбутнє.

Борис Грінченко глибоко розумів важливу роль прогресивної літератури в єднанні народів у їх визвольній боротьбі. В «Листах з України Наддніпрянської» він закликав своїх співвітчизників: «Почуваймо себе членами з усього людської сім'ї і візьмемо собі все гарне, правдиве, високе і людяне, що виробила за свого життя людськість, візьмемо й зробимо його частиною нашої душі!». З цією метою він і здійснював переклади кращих зразків зарубіжної літератури на рідну мову.

Більшість перекладів Б. Д. Грінченка з зарубіжної літератури становлять твори німецьких письменників-класиків Гете, Шіллера і Гейне. Насамперед ці переклади відзначаються точністю і високою майстерністю.

У поезії Гете Грінченка захопила, крім «Наслідування античних форм», балада «Вільшаний король», яка в перекладі подана під назвою «Лісовий цар». Ця всевітньовідома балада в грінченківській блискучій інтерпретації стала хрестоматійною, багато разів передруковувалась і в дожовтневий, і в радянський час.

У перекладацькій практиці Бориса Грінченка важливе місце посідає також поезія Гейне — ряд його ліричних віршів, два цикли «Північного моря» і поема-балада «Бойовище біля Гастингу». Ці твори також сприяли збагаченню української літератури.

Помітне місце серед перекладів Б. Д. Грінченка займає соціально загострений вірш Шіллера «Як землю ділено», в якому викривається зажерливість поміщиків, попів, купців. Такі твори іноземної літератури були цілком доступними, зрозумілими для рядових українських читачів, — вони захоплювали їх розум і почуття. З розрахунком на цих читачів Грінченко нерідко звертався до перекладів саме таких творів зарубіжної літератури.

З увагою і любов'ю ставився Борис Грінченко не лише до класичної іноземної поезії, а й драматургії, особливо до п'єс Шіллера. З них він виділив вільнолюбиву драму «Вільгельм Телль» і трагедію «Марія Стюарт». Грінченківські переклади цих п'єс, у першу чергу «Вільгельма Телля», неодноразово виходили окремими виданнями.

Борис Грінченко, прагнучи збагатити рідне письменство кращими надбаннями зарубіжної літератури, охоче звертався до сучасної йому творчості. Так, в його перекладах з'явилися драми «Візник Геншель» і «Перед сходом сонця» Гауптмана, п'єса Шніцлера «Забавки», комедія «У золотих кайданах» Мірбо, драма Сарду «Рідний край», оповідання Брет-Гарта «Міггльс», книга для дітей «Серце» Амічіса та ін.

У ряді випадків Б. Д. Грінченко, переслідуючи просвітительську мету, вдавався до переробок творів іноземної літератури. В цьому відношенні показовим є переклад-переказ «Робінзона» Дефо, який у Грінченка отримав такий підзаголовок: «Оповідання про те, як один чоловік по чужих краях мандру-

вав і як він сам на острові серед моря жив». Уже сама така «анотація» зацікавлювала багатьох читачів, про що свідчать чотири видання даного твору, три з яких з'явилися ще за життя Грінченка (1891, 1894, 1899 рр.). В таких випадках його просвітительські завдання досягали мети.

Під час революції 1905—1907 рр. Борис Грінченко активізував свою діяльність, у тому числі як перекладач. Зокрема, він вдало інтерпретував революційний вірш польського поета Червенського «Червоний прапор», який відразу підхопили як бойову пісню учасники демонстрацій і мітингів у Києві.

Глибоко проникаючи в суть прогресивної світової літератури, Грінченко в ряді випадків широко використовував її досягнення у власній творчості. Про це свідчать такі його поеми, як «Лаврін Костер», «Беатріче Ченчі», «Дон Кіхот», «Матільда Аграманте» (про боротьбу народу Куби з іноземними колонізаторами в кінці XIX ст.), вірші «Леандро», «На мотив із Г. Ібсена» і т. п.

Отже, Б. Д. Грінченко на прикладі власної творчості переконливо проілюстрував благодійність міжнародних літературних зв'язків. З їх видів він цінував найперше художні переклади, які завжди єднали людей доброї волі в боротьбі за краще життя.

В. Т. Полек (Івано-Франківськ)

ТВОРИ БОРИСА ГРІНЧЕНКА ЗА РУБЕЖЕМ

Початок знайомства польської громадськості з творчістю Б. Грінченка датується 1894 р., коли Л. Василевський у статті-огляді «З новішої літератури малоруської» позитивно оцінив його повісті «Сонячний промінь» і «На розпутьті», видані у 1892 р. у Львові. У 1906 р. краківська «Критика» опублікувала лист письменника в оригіналі і у польському перекладі, що був його відповіддю на звернення редакції до зарубіжних діячів культури у польській справі. А. Ланге у своєму «Короткому нарисі літератури повсехної» (1909) відзначив популярність повісті «Сонячний промінь» та оповідання «Сестриця Галля», а Т. Міхальський у праці «Молода Україна» (1909) відзначив громадянськість творів «одного з найвидатніших українських авторів сучасної доби». Польською мовою перекладені вірш «Прийде» (1936) та оповідання «Сам собі пан» (1950) і «Шматок хліба» (1985).

¹ Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської. — К., 1917. — С. 162.

За рекомендацією І. Франка Фр. Главачек переклав чеською мовою повість «На розпутті» і оповідання «Підпал» (в одній книзі з оповіданням І. Франка «Між добрими людьми» під спільною назвою «Две малоруске повідки», 1896). У 1896 р. у виданні «З повідек» Василя Чайченка Й. Свозіл познайомив своїх співвітчизників з оповіданнями «Сестриця Галя», «Каторжна», «Без хліба» і «Кладовище», а В. Харват — з його казками (1913 і 1924). На сторінках чеської періодики були опубліковані окремі твори Б. Грінченка — оповідання «Хата» (1895, переклад Й. Свозіла), «Хатка в балці» (1905 і 1910, переклад О. С. Ветті, псевдонім А. Коудельки), «Панько» (1813 і 1914), «Без хліба» (1931, переклад Ф. Г. Жундалека), а із «Дрібничок» — «Ліс» (1895) і «Вітер» (1895, у перекладі Й. Свозіла). У народній Чехословаччині О. Ноуза переклав один із «Весняних сонетів» (1947), «Подивись» і «Я зрікся мрій. Поважний і спокійний», що ввійшли до антології української поезії «Вітезіт а жіт» («Перемагати і жити», 1951). Про Б. Грінченка подавали досить повну інформацію чеські енциклопедії, напр., Оттув научні словник, писали І. Франко у статті «Українська література за 1899 рік» («Слованські пшеглед», 1900), А. Коуделька — «Русинське письменство» (1908), а М. Кргоун — у статті «Декілька заміток про українську літературу в чеському друці в період 1900—1910 рр.» (1967). Б. Грінченко листувався з Фр. Главачеком і Фр. Ржегоржем.

У 1895 р. у Женеві вийшла публіцистична праця Б. Грінченка «Народ в неволі» (відома також в українській і російській версіях), що мала широкий резонанс в Європі. Її читав і поширював серед своїх знайомих згаданий Фр. Главачек. Вона була в особистій бібліотеці англійського славіста У.-Р. Морфілла. Він мав також й інші видання творів письменника, що підказує думку про можливі особисті та епістолярні зв'язки між ними. У.-Р. Морфіллу, здається, належить рецензія на 3-томну антологію української літератури «Вік», виданої у 1901 р. у Києві (1903). У ній він зупинився також і на творах Б. Грінченка. Виклад думок і спостережень англійського рецензента подали «Літературно-науковий вісник» і «Киевская газета».

Популяризатором творчості Б. Грінченка серед німецькомовного читача був австрійський перекладач і журналіст В. Горошовський, який на сторінках віденського «Рутеніше ревію» опублікував у власному перекладі оповідання «Без хліба» (1904) і «Сестриця Галя» (1905). Перше з них ввійшло до впорядкованої ним антології «Українське оповідання» (1909) і ча-

сто передруковувалося у різних німецьких газетах. За німецьким перекладом оповідання «Без хліба» було перекладено італійською мовою. О. Кобилянська також збиралася дещо перекласти німецькою мовою, але, як здається, не виконала свого задуму. Оповідання «Сам собі пан» німецькою мовою переклав А. Бельц (1963).

В. П. Царьова (Ворошиловград)

НІМЕЦЬКА ПРОСВІТНИЦЬКА ЛІТЕРАТУРА У КОЛІ ЕСТЕТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ Б. Д. ГРІНЧЕНКА

Естетичні погляди Б. Д. Грінченка ще недостатньо вивчені радянським літературознавством. Не осмислено з наукової точки зору й те місце, що займає зарубіжні література в естетичній програмі письменника. Серед різноманітності актуальних питань, пов'язаних з творчістю Грінченка, нас особливо цікавлять співвідносини українського письменника з німецькою літературою кінця XVIII—початку XIX століття. Справді, імена Геллерта, Гете та Шіллера найчастіше зустрічаються в публіцистичних творах Грінченка. Письменник володів англійською, чеською, німецькою та іспанською мовами, перекладав твори багатьох зарубіжних авторів, та все ж зацікавленість саме німецькою просвітницькою літературою, яка трактувалася в кінці віку деякими недалекоглядними літераторами як досить обмежена та архаїчна, була в нього постійною і глибокою.

Цей перегук через століття зумовлено деякою схожістю економічних, політичних та ідеологічних обставин в Німеччині доби Просвітництва та в сучасній Грінченковій Україні. Аналізуючи перш за все стан духовних справ на батьківщині в 90-х роках XIX століття, Грінченко приходять до висновку про «...невиробленість наших національних поглядів взагалі, низьке наше національне самопізнання» (Грінченко Б. «Листи з України Наддніпрянської». — К., 1917. — С. 33). Письменник незадоволений тим, що на Україні спостерігається засилля російського царизму, його турбує рівень розвитку сучасної літератури. Він постійно наголошує на тому, що необхідно зберегти неповторний художній досвід українського народу. Водночас, знаходячись під впливом просвітницьких ідей І. Гердера, Грінченко закликає співвітчизників відчутти себе «членами з усесвітньої людської сім'ї» (Там же. — С. 162). Він наполягає на тому, що не можна обмежитися лише своїм культурним досві-

дом, але, на його погляд, необхідно залишитися «самим собою».

Грінченко мріяв бачити українську націю єдиною і осмислював можливі функції літератури в здійсненні цієї мети. Насамперед він розмірковував, як і його попередники—просвітители, про виховні можливості літератури. Однією з головних тем його творчості є тема стосунків народу та інтелігенції. Цей аспект хвилює письменника в самостійних творах і в перекладах. Грінченко переклав прозою першу частину «Фауста» Гете. Можливо, його роботу зупинила ускладнена філософська символіка, яку не міг усвідомити рядовий читач. Але ідея відродження людини через суспільно корисну працю знаходить відбиття в драмі «На громадській роботі», герої якої Арсен Яворенко дбає «про добро громадське... щоб людям краще— і тілом, і духом— жилося... Щоб люди наші не темні, а освічені були» (Грінченко Б. «Твори»: У 10-ти т. — 1930. Т. 8. — С. 127).

Особливу роль в формуванні естетичних поглядів Грінченка відіграв Шіллер, дві драми якого він переклав. В книзі «Перед широким світом» (К., 1907. — С. 239—244) Грінченко зафіксував враження селян у процесі читання «Вільгельма Телля». Характеризуючи позицію народовців у «Листах...», він епіграф бере з цього твору. У статті «Три жіночі постаті» Грінченко створює своєрідну типологію героїнь у творах Шіллера.

Саме звертання до жанру драми, раціоналізм та дидактизм, повчальні інтонації в інших драматичних творах (напр., «На новий шлях») — все це вказує на генетичний зв'язок з Просвітництвом. Грінченко творчо ставиться до знахідок німецьких авторів. Про це свідчить полеміка з І. Верхратським з приводу так званого перекладу байки Геллєрта.

Таким чином, можна сказати, що ідеї німецьких просвітників вплинули на формування естетичних поглядів Б. Грінченка.

Т. Д. Івасютин (Чернівці)

Б. Д. ГРІНЧЕНКО — ПЕРЕКЛАДАЧ КОМЕДІЇ Ж.-Б. МОЛЬЄРА «ДОН ЖУАН»

У своїй творчій діяльності Борис Дмитрович Грінченко звертався також до драматургії Ж.-Б. Мольєра. В рукописі залишився його незавершений переклад комедії «Дон Жуан», здійснений в 1893—94 рр.

В «Дон Жуані» на широкому тлі французького суспільства XVII століття зображений по-новаторському складний образ

аморального аристократа. Тим самим Мольєр виступив передвісником викривальної антифеодальної літератури епохи Просвітництва. В умовах панської України XIX ст. український переклад «Дон Жуана» був особливо актуальним: ось чому, можливо, Б. Грінченко і не завершив роботу над ним, знаючи заздалегідь, що ні опублікувати, ані поставити його на сцені можливості не буде, особливо через цензурні заборони, які перешкодили аж до 1905 р. появи українських перекладів творів зарубіжних авторів.

Аналіз рукопису засвідчив, що в своєму прагненні відтворити у всій повноті ідейну спрямованість комедії Мольєра Б. Грінченко віднаходив в українській мові еквівалентні засоби вираження для передачі інваріанту першоджерела. З цією метою він домагався не буквального, а адекватного перекладу, особливо в системі зображальних тропів. Характерно, що Б. Грінченко постійно намагається диференціювати мову персонажів у залежності від їх соціального стану. Зокрема, репліки Станареля і в оригіналі, і в перекладі відзначаються жвавістю розмовної мови. В них виразно, хоч і не послідовно, звучить критичне ставлення слуги до безчесних вчинків свого господаря. Для досягнення стильової відповідності Б. Грінченко вводить місяцями метафоричні порівняння, намагаючись компенсувати деякі стилістичні зміщення.

Б. Грінченко проявив справжню віртуозність у відтворенні українською мовою різних відхилень від літературної норми, властивих реплікам селян Шарлотти і П'єро. Вони розмовляють на одному із північних діалектів Франції, які характеризуються різноманітними синтаксичними і граматичними особливостями. Перекладач успішно відтворив їх, застосувавши, зокрема, засіб синкопування як компенсацію експресивно-стилістичного відтінку першоджерела, а саме — зворотного порядку слів, незвичного для французької літературної мови. Таке синкопування зрозуміле українському читачеві, бо воно зустрічається спорадично в деяких діалектах, зокрема гуцульському. Особливо майстерно користується Б. Грінченко лексичним багатством української розмовної мови, яка є адекватною розмовним зворотам оригіналу.

В той же час перекладач уважно слідкував за тактичними поворотами в поведінці Дон Жуана, втіленими, як правило, в його репліках, якими він, у більшості випадків, намагався представити себе співрозмовникам у вигідному світлі. Б. Грінченко адекватно відтворив просодичний, урочистий стиль тирад Дон Жуана, застосувавши, зокрема, постпозицію різних частин мови.

Через те, що переклад залишився в рукописі, в ньому можна віднайти і окремі недоробки: неперекладені французькі слова і вирази, окремі русизми, перекреслені місця, які свідчать про творчі пошуки Б. Грінченка. Аналіз навіть незавершеного перекладу показав, що український письменник зумів відтворити рідною мовою зміст і ідейну спрямованість однієї з найскладніших п'єс Мольєра. При цьому він шукав художньо-функціональну відповідність першоджерелу не в механічному копіюванні його ритмо-синтаксичної своєрідності, а в системі рівноцінних йому художніх засобів і синтаксичної будови української мови.

В. К. Борисенко (Київ)

ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНА СПАДЩИНА Б. ГРІНЧЕНКА

Демократичний струм у творчості Б. Грінченка витікає з глибинного знання народу, його звичаїв, обрядів, свят і традицій. Цілеспрямоване вивчення духовної культури українського народу кінця ХІХ — початку ХХ століття, велика організаційна робота по залученню широких кіл громадськості до збору польового фольклорно-етнографічного матеріалу дає право говорити про визначне місце Б. Грінченка в галузі української фольклористики та етнографії.

Внесок відомого письменника, публіциста у дослідження фольклору і етнографії вагомий, інтереси його різносторонні. Невтомна збирацька робота письменника по записуванню усної народної творчості в різних областях України облагороджувалася його діяльністю по вихованню любові до фольклору у своїх учнів, колег-учителів, друзів.

Для тритомника «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях» (Чернигов, 1895, вып. 1; 1899, т. III) упоряднику Б. Грінченку надсилали свої матеріали (оповідання, казки, перекази, прислів'я, загадки, пісні, описи звичаїв та обрядів) В. Т. Андрієвський, М. М. Коцюбинський, В. Г. Кравченко, М. А. Дикарев, І. К. Журавський, О. О. Русов і ще цілий ряд ентузіастів збирання фольклору. Та найбільше зразків різних фольклорних жанрів було записано самим письменником.

У рукописних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР зберігається

колекція фольклорно-етнографічних матеріалів Б. Д. Грінченка, яка є свідченням величезної збирацької роботи його як фольклориста й етнографа. З цих рукописних матеріалів (власних і надісланих йому різними збирачами) свого часу здійснювався дбайливий науковий добір матеріалу до вищезгаданих збірників народної творчості: З численних рукописних зошитів відбиралися Б. Грінченком маловідомі записи і варіанти пісень, справжні перлини народної поезії. Чимало зразків фольклору (пісні побутові, обрядові, жартівливі, колядки) залишилися неопублікованими. Тепер постає питання про перевидання фольклорно-етнографічних збірок Б. Грінченка (які стали бібліографічною рідкістю) та про опублікування рукописних матеріалів письменника.

Широке залучення до збирання фольклору однодумців, керівництво цією роботою, підготовка до видання Б. Грінченком збірок народної творчості («Думи кобзарські» (1897), «Веселий оповідач» (1898), написання фольклористичних праць («Из уст народа». Чернигов, 1901; Стчинение А. Н. Малинки. Спб., 1907), копітка робота по укладанню бібліографічного покажчика «Литература украинского фольклора. 1777—1900, Чернигов, 1901», свідчать не тільки про високі громадянські почуття письменника, а й про фаховий, науковий підхід до систематизації явищ народної творчості, етнографії, недругорядність інтересу вченого до питань народознавства.

Л. П. Дмитренко (Чернігів)

ВНЕСОК Б. Д. ГРІНЧЕНКА В УКРАЇНСЬКУ ФОЛЬКЛОРИСТИКУ

**(На матеріалі періодичної преси
Росії кінця ХІХ — початку ХХ ст.)**

1. Борис Грінченко належить до тієї частини трудової інтелігенції, яка в завершальній стадії ХІХ ст. активною діяльністю на ґрунті народознавства спростовувала хибність все ще побутуючих тверджень (Цертелева, Драгоманова, Лукашевича) про приреченість його духовних скарбів. Він, разом з відомими фольклористами М. Сумцовим, І. Манжурою, В. Гнатюком, Ю. Яворським, що виступали в російських періодичних виданнях «Этнографическое обозрение» та «Живая старина», в умовах «цензурного мракобісся» щодо українського друкованого

слова, торував стежки до російського читача, докладав зусиль, зберігаючи національну творчу спадщину народу. Не випадково з цього приводу до нього увага І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, М. Горького — вітчизняна фольклористична думка прагнула окреслити місце Грінченка в її розвитку і збагаченні, збереженні коштовностей народного генія.

2. У фольклористику Б. Грінченку прийшов пам'ятними книжками для народу, свідомо здешевленими ним для покупців. Творчий діапазон його як фольклориста з року в рік розширювався. В кінці XIX ст. з'являються нові праці, дослідження. Надзвичайно продуктивними стають роки перебування у Чернігові (1894—1902). У світ виходить збірник «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседствующих с ней губерниях».

3. Б. Грінченку в полі зору російської журнальної періодики — «Вестник Европы» (1897, I, 413), а також «Этнографического обозрения» (1898, I, 168). Оцінка «Вестника»: збірник (мова йде про перші два видання за 1895 та 1897 рр.) насичений матеріалами кінця 70—90 рр. — періоду, за визначенням А. Кримського, коли діла у фольклористиці почали поправлятися — в 1889 р. відкрився журнал «Этнографического общества». Він вмістив багато нового, до того часу незнаного матеріалу. Охоронна позиція цензури щодо критики духовенства в народнопоетичних зразках. Зарубіжна преса про збірник.

4. Інший ліберально-демократичний журнал — «Этнографическое обозрение». Обширна рецензія А. Кримського в ньому. Автор її кваліфікує появу збірника як «найбільш відрадне явище», не рахуючи третьої книги, де були зібрані виключно оригінальні пісні, ще ніким не записувані (1899). Характерні особливості рецензії:

— народнопоетичні джерела, етнографічні матеріали використовувалися Грінченком не лише як етнографічна деталь, а й як художнє та ідейне полотно;

— у фольклористичній практиці Б. Грінченка помітні досягнення українських фольклористів-попередників (Драгоманова, Чубинського) і сучасників (І. Франка, І. Манжури, В. Гнатюка), а також і прорахунки, властиві кожному з них;

— особистість Грінченка-збирача, укладача збірника помітно відчутна не лише в розстановці творів, їх класифікації. Останнє свідчить не тільки про глибокі знання предмета і дивовижну працездатність при відборі матеріалу, а й про вищу якість професіоналізм редактора;

— автор збірника підійшов до кожної публікації з точки зору предмета і філологічної вправності;

— Грінченко-фольклорист значну увагу приділив казковому матеріалу, видавши йому близько 340 сторінок друку, оскільки казки мало видавалися, хоча їх, на думку автора, було не менше, ніж у росіян.

Досвід засвоєння народної поезії Б. Грінченком, як і етнографії, пильність до розкішної палітри мудрослів'я і бережне ставлення до слова — все це послужило прикладом для багатьох сучасників і стало неперевершеним взірцем для наступних поколінь фольклористів.

Н. М. Журавльова (Чернігів)

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ Б. Д. ГРІНЧЕНКА НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Як відомо, Б. Д. Грінченко жив у Чернігові з 1894 по 1902 рік і працював у Чернігівському Губернському Земстві. У цей же час він активно займався збиранням фольклорних матеріалів, про що свідчать роботи, надруковані у Чернігові: «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях» (т. I, 1895; т. II, 1897; т. III, 1899); «Из уст народа» (1900); «Литература украинского фольклора 1777—1900. Опыт библиографического указателя» (1901) та ін.

1. Борис Дмитрович належав до тих вчених, які, незважаючи ні на що, свято вірили в розвиток і розквіт української народної поезії. Записи народної творчості, зроблені ним самим, його дружиною, а також іншими дослідниками, ввійшли до тринадцятого видання під назвою «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях». У перших двох томах зібрані українські народні оповідання, казки, повір'я, прислів'я, загадки, занотовані з 1878 по 1897 рік самим втором, або за його вказівкою. Третій том «Этнографических материалов...» складають українські народні пісні, які записувалися з 30-х років і до кінця XIX ст., всього дві тисячі пісень, перед яких, як зазначає дослідник, «несколько сотен несомненно впервые являющихся в печати песен». У передмові до III тому Б. Д. Грінченко дає свою високу оцінку українським народним пісням: «...это могучий отзвук народного ума и чувства, живущего, живущего, стремящегося жить и развиваться». Тут же автор пропонує свою класифікацію народних пісень. У кінці книги подається бібліографія українського пісенного матеріалу, складена фольклористом виключно за книгами його власної бібліотеки.

2. Органічним продовженням «Этнографических материалов...» є праця «Из уст народа» (1900), бо, як зазначає дослідник у передмові, попередня назва не зовсім відповідала змісту книги і з'явилась в силу випадкових причин, тому IV том одержав нову назву, більш стисло і більш точно. Сюди ввійшли народні оповідання про явища природи, прикмети, повір'я, перекази, легенди, які записувались не тільки Грінченком, а й іншими збирачами народної творчості.

3. Фольклорист не тільки мріяв про той час, «когда будут изданы полные научно обоснованные собрания всего опубликованного фольклорного малорусского материала», а й сам активно працював в ім'я його наближення. Учений добре розумів, яке значення має для подібних видань реєстрація кожної фольклорної публікації. Тому-то він і взявся за укладання бібліографії українського фольклору. Початком такої роботи став бібліографічний покажчик українського пісенного матеріалу, що вийшов як додаток до III тому «Этнографических материалов...» ще в 1899 році. А в 1901 році в Чернігові була надрукована книга Б. Д. Грінченка «Литература украинского фольклора 1777—1900. Опыт библиографического указателя». Сюди ввійшли назви фольклорних збірок, наукових праць, критичних статей, присвячених українській усній поетичній творчості, біографічних матеріалів про фольклористів, літературних обробок сюжетів українського фольклору та інших робіт, які в тій чи іншій мірі торкаються питань народної поезії, а також газетні публікації.

Отже, роки, прожиті на чернігівській землі, не були марними в творчості Б. Д. Грінченка. Праці, написані ним у цей період, переконливо свідчать про нього як невтомного збирача, знавця, дослідника українського фольклору, який немало зробив для збереження його багатючих скарбів для вдячних нащадків.

М. І. Грицик (Дрогобич)

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА ФОЛЬКЛОРИСТИКА ПЕРЕД ФРАНКІВСЬКОГО ПЕРІОДУ В БІБЛІОГРАФІЇ Б. ГРІНЧЕНКА

У покажчику «Литература украинского фольклора. 1777—1900. Опыт библиографического указателя. Составил Б. Д. Грінченко. Чернигов, 1901» досить широко представлено матеріали галицької фольклористики. Зрозуміло, що вони не могли бути

вичерпними. Однак це не применшує значення роботи, яка і на сьогодні поряд із «Галицько-руською бібліографією XIX ст.» І. Левицького є важливим інформативним джерелом для науковців.

Іван Франко початок фольклористики на західноукраїнських землях вбачав у 1772 р., коли австрійські війська окупували Галичину. Адміністрації нової провінції потрібно було зібрати якнайбільше інформації про невідомий їй народ. Тоді з'явилися перші відомості про етнографію цього краю, зокрема в записях Б. Гакета та в історії Галичини Й. Енкеля.

Цікаві дані про народні вірування знаходимо в пасторських листах П. Білянського (1786). Записували український фольклор поляки Зоріан Доленга-Ходаковський, Ігнатій Любич-Червінський та ін.

Інтерес до пізнання свого краю посилювався на початку XIX ст., коли львівський історик Д. Зубрицький своєю публікацією звернув увагу читачів на моральну й естетичну вартість народних пісень. У 1833 р. з'явився збірник «Пісні польські і руські люду галицького» Вацлава Залеського. Через два роки опублікував весільні пісні Й. Лозинський. Це дало новий поштовх до збирання народної творчості. М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич видрукували у 1837 р. фольклорно-літературний альманах «Русалка Дністровая». У наступні роки український фольклор друкувався у виданнях Г. Ількевича, Жеготи Паулі, І. Головацького та ін.

Реакція кінця 40-х років на ціле десятиліття загальмувала духовне життя. Тільки в 60-х роках під впливом творів Т. Шевченка, збірників М. Максимовича, А. Метлинського, М. Номиса на західноукраїнських землях намітився крутий поворот до вивчення народної творчості. Тоді фольклористами Галичини, Буковини й Закарпаття зібрано багатий різножанровий матеріал.

Як фіксує покажчик, на той час припадає вихід цілого ряду пісенників типу «Сборничок пісній для співлюбних русинів» (1860, 1861, 1863, 1864, 1865, 1874) з'являються фольклорно-етнографічні роботи Ігнатія Гальки «Народні звичаї і обряди з-над Збруча» (Ч. I—II, 1861—1862), жанрові збірники «Казки» Ігнатія з Никлович (1861), «Коломийки і шумки» Соломона Щасного (1864) та ін.

Друкувався фольклор на сторінках періодики, щорічних календарів, альманахів, навчальної літератури. Тоді ж з'явилися статті, в яких обґрунтовувалися думки про розгортання збирацької роботи, підкреслювалася важливість потреби публікації народної творчості. Серед авторів привертають увагу публіка-

ції Ю. Федьковича, К. Климковича, В. Навроцького, Н. Вахнянина, О. Торонського, І. Рудченка, М. Драгоманова, О. Терлецького, М. Бучинського, Є. Желехівського та ін.

Як видно із бібліографії, фольклорні матеріали друкували «Зоря галицькая або Альбум на год 1860», «Вечерниці», «Мета», «Нива», «Правда», «Львов'янин», «Галичанин», «Дом и школа», «Слово», «Покутянин», «Ластівка», «Наука», «Газета школьна», «Зоря. Читаночка для сільських людей» В. Шашкевича (1872), «Вечерниці. Читанка для сільських людей» Ю. Федьковича (1873), «Співаник для господарських діточок» Ю. Федьковича (1869), «Сборник песней для шкіл народних, низших гімназійських і реальних» Ізидора Воробкевича (1870), «Співаники шкільні «Наталя Вахнянина, «Руска читанка для висшої гімназії. Ч. I.: Усна Словесність» (1870) та ін.

П. О. Будівський (Ворошиловград)

СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКИХ РОДИННО-ПОБУТОВИХ ПІСЕНЬ,

Борис Грінченко відомий не лише як видатний письменник демократичного спрямування, але й як мовознавець, етнограф, фольклорист.

У 1899 році в Чернігові він видав «Етнографічні матеріали», куди увійшли 1704 пісні. Пісенний матеріал покласифіковано за жанрово-тематичним та функціональним принципами.

Вміщені у III розділі «Пісні життя родинного» допомагають краще висвітлити «найменшу клітину людського суспільства» і глибше вивчити світогляд трудящих мас.

Найдавніші родинно-побутові твори сягають ще епохи родового ладу, коли існував матріархат. Так, у ряді пісень про чужину, куди віддає мати свою дочку заміж, можна вбачати залишки давнього родового звичаю — екзогамії, за яким шлюб міг заключатися тільки між представниками різних родів в середині племені («У неділю рано»). Сімейні пісні зафіксували і такий давній народний звичай, як ініціативу жінки в створенні сім'ї («Ой прийшла Маруся»). Родинно-побутові зразки зберегли давній звичай викрадення дівчат парубками, який бере свій початок із часів матріархату, але в той же час і несе в собі перші ознаки переходу до одношлюбності («По садочку ходжу»). В історії сімейних відносин матріархат був замінений патріархатом. Це широко розкривається в сімейних піснях («Дівчино моя»).

В епоху феодалізму на Україні основним виробничо-економічним осередком була патріархальна сім'я. Її члени вели замкнений спосіб життя і в повсякденних турботах не виходили з вузького кола домашніх відносин. Наприклад, родина Василя Довбуша з села Печеніжин на Прикарпатті. Убоге житло, вівці, важка праця Василя, дружини, синів Івана та Олекси — майбутнього славного ватажка опришків. Всі ці особливості патріархального укладу знайшли своє яскраве відображення в українських родинно-побутових творах. Багато місця їм відведено і в «Етнографічному збірнику» Б. Грінченка. Головними їх персонажами є заміжня жінка-селянка, її чоловік, їхні батьки та діти. Особливо глибоко і багатогранно в народних ліричних піснях показано життя дівчини до заміжжя. У батьківському домі їй живеться вільно й щасливо. Дівчина слухняна, поважає своїх батьків, у всьому просить в них дозволу та поради, адже виховання дітей в патріархальній сім'ї проходило згідно з етичними ідеалами народу, які склалися віками («Пусти, мати, погуляти»).

У ряді творів сімейного характеру доби феодалізму та капіталізму, записаних Б. Грінченком, зображується важке становище сироти. Народ сирітські пісні назвав суцільними «елегійними плачами» («Нещаслива я зосталась»).

Дуже важка доля дівчини, яка дала волю нерозважливому коханню. Її чекає ганьба перед цілою громадою, адже вона порушила суспільну мораль. Як засвідчують фольклорні зразки Б. Грінченка, громада зрікається її, і таке становище молодиці вважалося великим соромом («А в неділю дуже рано»).

Належне місце в піснях відводиться образу парубка. В переважній більшості творів він поданий позитивно («Питається син матері»).

Надзвичайно колоритно в сімейних творах змальовується образ заміжньої жінки. З неї знущається чужа родина. У піснях висвітлюється соціальна нерівність як головна перешкода життя одружених («Йди, бідна невістко»). Важке життя жінки з п'яницею, недоростком, старим ревним чоловіком («Дала мене моя мати»). Негативно подані у піснях образи свекрухи, свекра («Йде люта свекруха»).

Українські родинно-побутові пісні, видані Б. Грінченком, відзначаються багатством композиції, найхарактернішими формами якої є діалог, монолог, опис-розповідь та звертання. Твори насичені конкретністю, реалізмом зображення. Виявляється це в багатстві життєво-правдивих драматичних ситуацій. Художні образи мають елементи індивідуалізації та конкретизації і змальовані за допомогою багатого експресивної лексики.

Б. ГРІНЧЕНКО І ПІСЕННИЙ ФОЛЬКЛОР ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Багатогранність діяльності Б. Грінченка — типова риса демократичного культурного процесу на Україні в кінці ХІХ — початку ХХ ст. І. Франко про Б. Грінченка передусім як просвітителя, етнографа та бібліографа. Різноманітність інтересів Б. Грінченка—фольклориста та основні етнографічні збірки та дослідження.

«Етнографічні матеріали...» — одно з перших комплексних філологічних видань фольклору Лівобережної України. Пісенна творчість — окремий том зібрання. Походження записів та критерії відбору пісенних зразків. Принципи жанрової класифікації. Географічний розподіл матеріалу. Основи збірки—пісні Чернігівщини.

Значення пісенної частини «Етнографічних матеріалів» для вирішення деяких актуальних завдань музичної фольклористики. Питання вивчення особливостей регіональних пісенних стилів як провідне в радянському етномузикознавстві на сучасному етапі. Лівобережне Українське Полісся (Чернігівсько-Сумське) — один з найцікавіших ореалів в межах республіки. Три основні групи ознак, що, згідно методики розроблені в радянській музичній фольклористиці (В. Щуров), характеризують регіональну пісенну традицію.

Аналіз першої групи ознак: сукупності умов побутування та особливостей жанрового складу музичного фольклору регіону. Використання пісенних матеріалів видання Б. Грінченка для відтворення та реконструкції загальної картини розвитку досліджуваної народно-пісенної традиції та географії розповсюдження окремих жанрових різновидів. Інтенсивність побутування і розмаїтість жанрів ранньотрадиційного фольклору. Функціонування весняних, русальних, купальських, сінокосних, жнивних, дожиночних, ягідних, масницьких, дощувальних та інших календарних пісень.

Прояв специфіки жанрової системи фольклору ареалу не тільки в наявності, але й відсутності певних жанрів. Підтвердження думки про усталену обмеженість побутування петрівчаних та троєцьких пісень на території Чернігівсько-Сумського Полісся публікаціями Б. Грінченка, І. Абрамова, О. Малинки. Порівняння в діяхронічному аспекті пісенних записів сучасних фольклорних експедицій з досліджуваного регіону з матеріалами дореволюційних вчених і збирачів фольклору (зокрема

Б. Грінченка) з метою підтвердження автхтонності лівобережно-поліської пісенної традиції; характеристики її стану в сучасності; вирішення питання співвідношення стабільних і мобільних елементів, засобів жанрової трансформації та інтеграції в процесі динамічного розвитку жанрової системи пісенності регіону в сучасності.

Друга і третя група ознак регіонального музичного діалекту: риси мелодичного стилю і засоби виконавства. Характеристика ладоінтонаційних, ритмічних, структурних, фактурних і виконавських особливостей у різних жанрово-стилістичних групах музичного фольклору Лівобережного Українського Полісся.

Комплексне дослідження регіональних особливостей народно-пісенної творчості з мелодичного, поетичного та етнографічного боку має бути спільним зусиллям етномузикознавців, філологів, етнографів одне з актуальних завдань сучасної фольклористики і перспективний шлях її розвитку.

Л. П. Брюзгіна, В. М. Грачова (Ворошиловград)

ТЕМА ТЯЖКОГО ДИТИНСТВА В ОПОВІДАННЯХ Б. ГРІНЧЕНКА 80—90 рр.

Тема тяжкої дитячої долі глибоко хвилювала письменників-гуманістів різних країн. До неї зверталися такі видатні майстри художнього слова, як Ч. Діккенс, М. Твен, В. Гюго, Ф. Достоєвський, М. Некрасов, А. Чехов. До цих художників разом з І. Франком та М. Коцюбинським слід віднести Б. Грінченка.

Художній досвід письменника-реаліста, що виходив з історично конкретної дійсності другої половини ХІХ ст., підказав йому важливість теми дитячої долі в літературі свого часу. Письменник не міг залишити поза увагою життя дітей, що не мали дитинства і гинули в умовах жорстокої дійсності.

Тяжке, нерідко безвихідне становище, у якому опиняються діти (переважно сироти), пояснюється письменником не тільки збігом важких обставин — смерть батьків, бузувірство дорослих, бездумна жорстокість однолітків, — але перш за все соціальними умовами.

Світ, у якому живуть діти з оповідань Б. Грінченка—Марина («Сам, зовсім сама»), Докія («Каторжна»), Галя («Сестриця Галя»), Маруся («Батько та дочка»), Наталка («Дзвоник»), Олександра («Украла») — це світ безпросвітних нестатків, глухої туги і відчаю.

БОРИС ГРІНЧЕНКО — НАРОДНИЙ ВЧИТЕЛЬ

Зворушує доля сироти Марини. Втративши єдину близьку людину — матір, залишившись без засобів до існування, вона вночі кидається під колеса поїзда. Вражає історія Докії. Багато років над нею знущається мачуха, а потім кинув її коханий. У відчай вона вирішує помститися — підпалити дім. Але в останню хвилину, зрозумівши можливі наслідки (смерть людей), кидається гасити полум'я. Кінцівка оповідання звучить як гіркий докір суспільству: «Вона всім осталась каторжною... і ніхто не думав одмовити собі на те питання, що вона кинула вмираючи: за що? За що стільки муки, горя та сліз завдають людям люди, коли й там життя таке коротке і таке сумне?» (Грінченко Б. Твори: У 2-х т. — К., 1963. — Т. I. — С. 343. Далі цитати за цим виданням, т. I, вказуємо сторінку).

Сповнена щедрою добротою маленька героїня Галя, що після смерті матері взяла на тебе турботу про маленького брата і сестру.

Б. Грінченко не зводить питання про долю бідолашних дітей тільки до проблем соціальних, хоч і розуміє їх важливість. Як вчителя і знавця дитячої психології його хвилюють проблеми педагогічні. Особистий біль письменника відчувається в його оповіданні про долю дівчинки Наталки, яку віддали на виховання у сирітський дім. Соромливу і покірну, її постійно переслідують злими насмішками однолітки. І вона приймає відчайдушне рішення — кинутися у глибокий колодязь. «В душі маленькій дитячій глибоко й далеко від людського ока ховався тяжкий біль...» (437).

Через усі оповідання Б. Грінченка про дітей проходить думка про те, як необхідні дитині увага, піклування, доброта з боку дорослих. По силі реалістичного зображення трагічної дитячої долі Б. Грінченко наближається до Ф. Достоєвського. Дитяча доля у творах Б. Грінченка — феномен, у якому втілюється трагічна біографія українського народу у 80—90-х рр. XIX століття.

У темі, що ми розглядаємо, слід виділити деякі літературознавчі та педагогічні проблеми: 1. Традиції і новаторство у розробці дитячої теми. 2. Співвідношення вимислу і дійсності в оповіданнях Б. Грінченка. 3. Проблематика та ідейна спрямованість оповідань. 4. Педагогічні ідеї в оповіданнях про дітей. 5. Значення цих оповідань Б. Грінченка у формуванні духовного світу школярів.

Розробка цих і інших проблем дає можливість розширити уявлення про творчість Б. Грінченка, українського письменника - гуманіста, педагога, громадського діяча.

Шляхи! Скільки їх пролягло по рідній землі, широких і дзвінких, які йдуть від міста до міста, вузьких і тихеньких, які згубилися посеред широких сільських ланів. Одначе у них одне призначення — вони завжди ведуть до людської оселі. Чи не така доля і у письменника? Його творчість — це шлях до людських сердець. Але кожний художник, на відміну від уторованих шляхів життя, призначених для всіх, прокладає свою стежину, яка, як влучно сказав французький поет Поль Елюар, веде від обр'ю однієї людини до обр'ю всіх людей.

Про оди з таких шляхів в нашій дожовтневій літературі — про творчість і педагогічну діяльність українського письменника Бориса Грінченка — хочеться розповісти.

125 років минає з дня народження письменника, період великий не тільки за часом, а й за історичними подіями: подіями, які повністю змінили життя тих місць України, де мешкав наш ювіляр.

Вірне розуміння літературної і педагогічної спадщини Грінченка можливе лише з врахуванням всіх його різноманітних творчих зусиль. Грінченко відноситься до типу художника, в творчості якого поєдналися лірика, епос і драматургія. Поет, прозаїк, драматург, перекладач, літературний критик, фольклорист, етнограф, мовознавець, вчитель...

По суті справи, тільки зараз з'явилися реальні можливості для всебічного осмислення діяльності Грінченка. На користь цього говорить характер сучасного культурного розвитку, в русі якого все більшим і більшим числом людей усвідомлюється необхідність цілісного підходу як до спадщини минулого, так і до духовних процесів сьогодення — тобто все очевиднішим стає нерозривний зв'язок усіх видів людської діяльності і культури.

«Довгий шлях і важкий» пройшов Грінченко у боротьбі на ниві народної освіти. Свою педагогічну діяльність розпочав у селі Зведенському Зміївського повіту на Харківщині. «На жаль, — писав у автобіографії Грінченко, — я там пробув тільки рік через доноси од попа — заковчователя, завзятого і лютого «чорносотенця» (як тепер кажуть)»¹.

Разом зі своєю дружиною Марією Загірною Грінченко працює в приватній школі Х. Д. Алчевської (відомої української поетеси). Із своїми вихованцями подружжя створює зовсім но-

¹ Грінченко Б. Твори: У 2-х т. — К., 1963. — Т. I. — С. 568.

вий, демократичний стиль відносин. Грінченко міг зацікавити блискучим знанням предметів, самим їх викладом з гостро-розумними зауваженнями і жартами. Втілюючи в життя педагогічні принципи Ушинського, Коменського, Локка, молодий вчитель був для учнів добрим другом і наставником.

Однією із основних педагогічних вимог Грінченка була вимога навчати дітей рідною українською мовою. Великого значення у вихованні суспільно активної людини Грінченко надавав літературі. Своїм учням він рекомендує читати твори не тільки української, а й російської і світової літератур. З цією метою він складає і видає твори Пушкіна, Некрасова, Толстого, Гете, Шіллера, Гомера, Байрона і ін. Педагогічні праці Грінченка «Яка тепер народна школа на Україні», «Народні вчителі і українська школа», «Якої нам треба школи» цікаві й нині.

Жахливі картини тогочасної сільської школи змальовано в оповіданнях «Екзамен» (1884), «Непокірний» (1899) і ін.

З великою теплотою і ніжністю серця написані оповідання «Сестриця Галя» (1885), «Олеся» (1890), «Украла» (1891), «Дзвоник» (1897), «Палій» (1900), де головними героями виступають діти. Невеличкі за розміром ці твори, а скільки ніжності, скільки чуття і дійсно недоплаканого дитячого трагізму.

Педагогічна діяльність, глибоке вивчення життя, засоби психологічного письма дали змогу Грінченкові досягти тої правдивості і точності деталей, що є однією з вимог реалізму. Вибір героїв, обізнаність із становищем дітей і щире співчуття їм визначають демократичну основу цих оповідань.

У сюжетну тканину цих творів майстерно вписуються напрочуд гарні пейзажні малюнки. Навколишня природа — активний чинник у формуванні почуттів дітей: то святково врочистих, то сумних, настожених, що переростають у страх.

Висока естетична цінність оповідань виявилась і в реалістичному зображенні становища тогочасного навчання і виховання, в умінні передати словами думки, почуття і вчинки дітей, доступною для дитячого сприймання, емоційно наснаженою мовою.

Борис Грінченко у творах для дітей і про дітей показав себе великим знавцем життя, майстром зображення дитячої психології, захисником беззахисної чистої дитячої душі.

Л. О. Сахно (Дніпропетровськ)

ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ШКОЛІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Аспекти теми: принципи родинного виховання; виховання і навчання учнів в школі Христі Алчевської; формування національної свідомості, інтернаціональних почуттів, громадянської позиції у плані Шевченкового заповіту — «Его любимая мечта — Полезным быть родному краю» («Тризна»). Аналіз Грінченкових «Нотаток» про подальшу долю учнів Олексіївської школи; листування з колишніми учнями. На прикладі Тита Проведенка, підданого знущанню управителем маєтку Алчевських, — заперечення тези Ст. Рудниченка: «Він (Грінченко, — Л. С.) був представником інтересів тієї частини української буржуазії, що в основному була задоволена з економічної політики царського уряду, і тому став на ворожу до революційного руху позицію» (Рудниченко Ст. Борис Грінченко: Популярно-критичний нарис / Література і мистецтво. — 1931, — С. 10). Підтвердження моєї позиції, відзначеної в «Авторефераті» А. Г. Погрібного, що Грінченко як художник «еволюціонував від народницького лібералізму до революційного демократизму». Найвищим аргументом у цьому плані є батьківський подвиг Б. Д. Грінченка — виховання доньки-революціонерки. Як один з аргументів — аналіз листів письменника до батька-ретрограда, який докоряв синові «за неправильне виховання Насті» («Нотатки», конфліктний лист до Христі Алчевської і листи до батька в науковий обіг вводяться вперше). Частково тему було розкрито в моєму есе «Від вогню — вогонь» (Вітчизна. — 1968. — № 11, — С. 191—192).

В. В. Трофименко (Суми)

ПАТРІОТИЧНЕ ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ОГЛЯДОВИХ ТЕМ У 9 КЛАСІ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ Б. ГРІНЧЕНКА)

Однією з невід'ємних частин комуністичного виховання молоді є патріотичне та інтернаціональне виховання. В. І. Ленін у своїх працях стверджував необхідність систематичного патріотичного та інтернаціонального виховання, підкреслював його велике значення.

Комуністична партія Радянського Союзу, йдучи за заповідями Леніна, приділяє особливу увагу цим питанням, причому, як підкреслював М. С. Горбачов на січневому (1987) Пленумі ЦК КПРС, воно повинно починатися з сім'ї та школи: «Вся атмосфера нашого життя та спільної праці, сім'я та школа, армія, культура, література та мистецтво покликані формувати та виховувати у радянських людей всіх національностей, і в першу чергу людей молодих, найбільш благородні почуття інтернаціоналізму та радянського патріотизму» (Правда. — 1987. — 28 січня).

Програма української літератури для 9 класу середньої школи надає великі можливості патріотичного та інтернаціонального виховання засобами літератури як на уроці, так і в позакласній роботі.

Одна з оглядових тем «Українська література третього етапу визвольного руху в Росії» передбачає загальний огляд літературного процесу в умовах цього етапу. При аналізі згаданої теми учитель має звернутись не тільки до спадщини найбільш відомих українських письменників (І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, П. Грабовського, О. Кобилянської), як пропонує програма, а повернути також увагу до творчості менш відомих, але визначних діячів української літератури, серед яких почесне місце належить Б. Грінченку. Творча спадщина цього письменника дає учителю цікавий матеріал для виховання благородних почуттів патріотизму та інтернаціоналізму.

Як відомо, Б. Грінченко був справжнім патріотом своєї Батьківщини, про що свідчить як його поезія, так і проза. Тому доцільно запропонувати одному або декільком учням підготувати індивідуальне завдання на тему: «Тема рідної України в творчості Б. Грінченка», відповісти на запитання: 1. Якою бачиться Батьківщину поет? 2. За що він любить Україну? 3. Як переживається ставлення Б. Грінченка до Батьківщини з ставленням до Росії М. Лермонтова? 4. Як розуміє поет любов до України?

Відповідаючи на ці запитання, учні звернуться до віршів «Неначе», «Доки», «До праці», «Смутні картини», «На чужині», «Наша доля», «У темряві», «Годі», «Подивись!», «Тепер», «Друзям», «Загадка» та іншим, в яких Б. Грінченко оспівує красу України в різні пори року, захоплюється та пишається українським народом, згадує про його минуле (оповідання «Олеся»), змальовує його сьогоденне злиденне життя і розмірковує над тим, хто ж є гідним громадянином, патріотом своєї Вітчизни, певен, що справжнім патріотом може назвати себе той, хто працює на благо свого народу.

Учні відзначають також, що гостре сатиричне перо поета спрямоване проти псевдопатріотів, які вживають українські слова, люблять українські страви, твердять, що кохають Україну, але нічого не роблять для полегшення життя її народу («Українець», «Патріот», «Професор Пшик»).

У той самий час у патріотичних почуттях Б. Грінченка немає нічого від націоналізму. Навпаки, він з великою пошаною ставиться до культури різних народів. Запропонувавши учням ознайомитися з віршами «Друзям», «Некрасову і Шевченкові», з перекладами і переспівами віршів російських, німецьких, французьких, чеських, польських поетів, поемою «Матильда Аграманте», присвяченою боротьбі народу Куби проти ворогів Вітчизни, учитель поставить запитання:

1. Що на думку Б. Грінченка, об'єднує великих поетів двох братніх народів — Некрасова і Шевченка?
2. Покажіть на прикладі творчості поета його ставлення до культури різних народів.
3. До чого закликає Б. Грінченко у вірші «Друзям»?

Проведена таким чином робота як на уроці, так і в позакласних заняттях, сприятиме вирішенню завдань патріотичного та інтернаціонального виховання старшокласників засобами художньої літератури, допоможе висвітленню питань взаємозв'язків літератур і культур різних народів, націлить учнів на творчий, науковий підхід до навчання, чого вимагає наше сьогодення.

Л. С. Паламарчук (Київ)

Б. Д. ГРІНЧЕНКО ЯК ЛЕКСИКОГРАФ

В історії вітчизняної культури ім'я Б. Д. Грінченка пов'язується насамперед із розлогою літературною і громадсько-просвітницькою діяльністю, з його плідною і невтомною працею на ниві етнографії, фольклористики, критики і публіцистики, художнього перекладу. Однак у сучасного читача ця постать асоціюється перш за все з чотири томним «Словарем української мови», зредагованим Б. Д. Грінченком і, як зазначено на його титульній сторінці, «з додатком власного матеріалу» (Київ, 1907—1909).

Анітрохи не применшуючи заслуг Б. Д. Грінченка як талановитого літератора, збирача і дослідника безцінних скарбів матеріальної і духовної культури народу, відзначимо все ж та:

ки непроминушу вартість його лексикографічного феномена, який, побачивши світ друком ще на початку нашого сторіччя, і через вісім десятиліть продовжує свою благодатну службу всім, хто до нього звертається, хто шукає в ньому незбагненні грані українського народного слова.

Відомо, що чотиритомний «Словарь української мови», що сягнув вершин лексикографічної майстерності свого часу і став найвищим досягненням дореволюційного українського словникарства — праця колективна, оскільки матеріал для неї призбирувався протягом досить тривалого часу, а потім упорядковувався і систематизувався редакцією журналу «Киевская старина». І все ж справжньою душею цього словника був Б. Д. Грінченко, який, перебравши на себе в лютому 1902 р. функцію його основного редактора, зумів за порівняно короткий термін здійснити в ньому таке серйозне доопрацювання і такі кардинальні зміни, що опубліковану лексикографічну працю цілком заслужено стали називати «Словником Грінченка», «Грінченковим словником».

Про високий науковий і професійно-виконавський рівень цього словника, що став, так би мовити, своєрідним підсумком і узагальненням нагромадженого українським словникарством протягом століть лексикографічного досвіду, свідчить не тільки присудження йому на підставі розгорненої рецензії академіка О. О. Шахматова встановленої Російською Академією наук авторитетної нагороди — премії М. І. Костомарова, але й те, що до нього і сьогодні звертаються читачі, що в ньому знаходять відповіді на численні питання, яких не можна почерпнути в інших словниках.

Закладені Б. Д. Грінченком у «Словарі української мови» та в його історико-лексикографічних публікаціях ідеї творчо використовуються сучасною мовознавчою наукою і плідно розвиваються у праці над перекладними, тлумачними й інших типів словниками.

А. А. Бурячок (Київ)

«СЛОВНИК» Б. ГРІНЧЕНКА В КОНТЕКСТІ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

1. Українська лексикографія з часу зародження (кінець XVI ст.) до XX ст. пройшла складний шлях розвитку — від становлення до виходу на світовий за своїми здобутками рівень. Найвидатнішою працею зазначеного періоду, що вивела українську

лексикографію на цей рівень, був «Словарь української мови» за редакцією Б. Д. Грінченка (т. I—IV, К., 1907—1909).

2. Незважаючи на те, що це була значною мірою колективна праця, внесок Б. Грінченка в її створення настільки великий, що наша культурна громадськість називає її «Словником» Б. Грінченка. Цей погляд навіть знайшов відображення в третьому виданні цього Словника (1927 р.).

3. Обсягом свого реєстру, використанням джерел, складом і добором лексики, розробкою семантики, точністю й широтою документації та принципами певної нормалізації лексичного складу української мови «Словник» Б. Грінченка перевершує всі типи попередніх українських словників. Саме ці лексикографічні параметри ставлять його в ряд великих тлумачних і перекладних словників слов'янських мов 2-ої половини XIX — поч. XX ст. ст., зокрема таких, як «Словарь церковнославянского и русского языка, сост. Вт. Отд. Академии наук (1847)», «Толковый словарь живого великорусского языка» В. І. Даля (1863—1866), перші томи «Словаря русского языка, сост. Вт. отд. Академии наук» за ред. Я. К. Грота (т. I, 1895) і О. О. Шахматова (т. II, 1895—1907), «Słownika języka polskiego» С. Б. Лінде (1854—1860), перші 4 томи «Słownika języka polskiego» за ред. Я. Карловича, А. Кринського та В. Недзведзького (1900—1908), «Slovník cesko-nemecký» Й. Юнгмана (1835—1839), «Словарь болгарского языка» А. Дювернуа (1899), перші томи «Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika» (з 1880 р.), «Slovensko-nemški slovar» А. Вольфа — М. Плетершника (1894—1899).

4. Якщо порівняти «Словник» Б. Грінченка за обсягом реєстру (68 тис. слів) з такими найбільшими лексиконами того ж періоду, як «Толковый словарь...» В. І. Даля (близько 200 тис. слів) і «Slovník...» за ред. Я. Карловича та ін. (близько 280 тис. слів), то ця розбіжність між ними пояснюється здебільшого використанням останніми — на відміну від Б. Грінченка — старокнижних джерел. Крім того, В. І. Даль включив до свого словника матеріали української та білоруської мов. Та й за часом російський і польський словники укладалися незрівнянно довше, ніж «Словник» Б. Грінченка.

5. Недостатній рівень власне літературної кодифікації лексичного складу в «Словнику» Б. Грінченка та порівняно задовільний цей рівень у названих російських та польських словниках пояснюється неоднаковим соціальним статусом функціонування української мови, з одного боку, і російської, польської та ін. слов'янських мов — з другого.

І. Г. Матвіяс, М. Т. Железняк (Київ)

РОЛЬ СЛОВНИКА Б. ГРІНЧЕНКА В ПРОЦЕСІ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ЛІТЕРАТУРНОЮ МОВОЮ І НАРОДНИМИ ГОВОРАМИ

1. У поняття українська мова включаються літературна мова і народні говори. Взаємодія між літературною мовою і народними говорами відбувалася за давньоруської доби (від XI до XIV ст.) і в староукраїнську епоху (від XIV до XVIII ст.), але найактивніше цей процес здійснюється в період функціонування нової української літературної мови (від XVIII ст. до наших днів). Лексичний склад нової української літературної мови в своїй основі за походженням діалектний.

2. Важливу роль у фіксації і нормуванні народної лексики в новій українській літературній мові відіграли лексикологічні праці, серед яких своєю вагомістю виділяється Словник за редакцією Б. Грінченка. Названий Словник — епохальне явище дожовтневої лексикографії, підсумок роботи ряду поколінь українських лексикологів, починаючи від Л. Зизанія. У ньому здійснюється установка на найповніше відбиття живої літературної і великою мірою діалектної мови. Джерелом йому служать етнографічні та фольклорні записи, що фіксують лексеми на позначення деталей житла і побуту, народних промислів, традицій і культурних надбань українського народу.

3. У Словнику Б. Грінченка представлено діалектний матеріал з різних мовно-географічних зон України, що дає змогу говорити про певну питому вагу лексики всіх трьох наріч у складі української літературної мови. Вхідження діалектної лексики в літературну мову на етапі підготовки названого Словника (як і попередніх йому) не мало строгих обмежень. Кожний письменник використовував діалектні слова та вирази з метою зробити їх надбанням літературної мови (у Словнику подається значна кількість лексем з творів, у яких поряд з живою народною мовою наявні й старокнижні слова, пристосовані до фонетичних норм мови).

4. Роль Словника Б. Грінченка у нормуванні української літературної мови применшується недосконалістю його структури (відсутність належної диференціації слів щодо їх літературності (діалектності)). Широке залучення вузькодіалектної лексики без будь-яких обмежувальних ремарок у названому Словнику, як і в словниках О. Афанасьєва-Чужбинського, К. Шейковського, М. Закревського, М. Уманця і Спілки, С. Желехівського і С. Недільського та інших, позбавляє можливості визначати за

ним лексичні діалектизми в тодішній літературній мові, хоч, як слушно зауважують автори Передмови до Словника 1958 р. видання, сферу вживання слова (літературна чи діалектна) можна встановити з позначення джерела ілюстрації.

5. Фіксація Словником діалектної лексики мала велике позитивне значення, бо сприяла збагаченню лексичної системи української літературної мови. Відомо, що Словник нараховує до 68 тисяч реєстрових слів і є, по суті, першим в українській лексикографії банком, що містить значну частину лексичного фонду української мови.

6. Словник Б. Грінченка репрезентує власне українську лексику, бо в ньому принципово уникалися іншомовні запозичення (негативний факт: залишено поза межами лексичної системи мови чимало кількості слів, які на той час уже стали надбанням української мови і повноправно функціонували в ній).

Й. О. Дзендзелівський (Ужгород)

ВНЕСОК Б. Д. ГРІНЧЕНКА В РОЗРОБКУ ПИТАНЬ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

Історія підготовки найбільшого, найдокладнішого і найдосконалішого з дожовтневих українських словників — «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка уже має солідну літературу, проте деякі питання цієї історії потребують дальшого докладного з'ясування, зокрема це стосується його правопису.

Невпорядкованість і різнобій у правописі української мови впродовж усього XIX ст.

Загальна характеристика правопису (переважно ярижки) матеріалів (карток, переписаних зошитів, віддрукованих перших трьох аркушів словника), що їх київська «Стара громада» (редакція журналу «Киевская старина») на початку 1902 р. передала Б. Грінченкові для редагування. Виставлені редакторіві «Старою громадою» умови щодо правопису підготовлюваного словника, хронологічні межі залучення для його укладання матеріалу, характеру побудови словникових статей тощо.

Міркування К. Михальчука та Г. Житецького відносно українського правопису висловлені у відгуках на пробне редагування Б. Грінченком слів на букви Д і К (1902).

Закінчення Б. Грінченком роботи над словником, передача його 23 томів «Старій громаді» (30.XI 1904). Представлення словника в Санктпетербурзьку АН на конкурс для здобуття пре-

мії М. Костомарова. Історія присудження словнику другої премії М. Костомарова.

Підняття перед Санктпетербурзькою АН відповідальним за друкування словника В. Доманицьким питання про те, яким правомисом друкувати словник. Організація АН «Малоруської комісії» для вирішення поставленої проблеми. Засідання «Малоруської комісії» (6. I. 1907) і визначення нею восьми спірних моментів українського правопису, розсилка їх фахівцям для обговорення.

Відповідь Б. Грінченка, в якій останній висловив свої вмотивовані погляди на кожен із запропонованих для обговорення восьми пунктів.

Академічна «Малоруська комісія» після першого засідання більше не збиралася і надіслані численні відповіді з різними пропозиціями щодо вирішення запропонованих для обговорення спірних правописних моментів не обговорювала.

Словник за редакцією Б. Грінченка з'явився 1908—1909 рр. друком, вісім винесених на обговорення правописних моментів у ньому були представлені так, як їх пропонував у своїй відповіді вирішити Б. Грінченко.

Оскільки правопис словника після його закінчення не мінявся, то, враховуючи все вище сказане, можна зробити висновки: а) Б. Грінченко знехтував вимоги «Старої громади» щодо запропонованого нею для словника правопису; б) в процесі роботи над чернеткою словника редактор опрацював свій правопис, який і зреалізував у словнику.

Загальна характеристика правопису словника за редакцією Б. Грінченка чи правопису Б. Грінченка — грінченківки. Враховуючи все краще, що було вироблено до цього в питаннях українського правопису та орієнтуючись на мовну практику Середньої Наддніпрянщини і взагалі на південно-східне українське наріччя, Б. Грінченко створив оригінальну і найдосконалішу з усіх доживаних українських правописних систем, що ґрунтувалася на фонетично-морфологічному принципі.

Правопис Б. Грінченка в усьому основному послужив базою для «Найголовніших правил українського правопису» АН УРСР 1921 р., а згодом і сучасного правописного кодексу української мови.

В історії українського мовознавства Б. Грінченко не лише визначний лексикограф, він має великі заслуги і в розробці питань українського правопису.

К. Д. Глуховцева, Б. А. Шарпило
(Ворошиловград)

РІДНА ГОВІРКА Б. Д. ГРІНЧЕНКА В ЙОГО МОВНО-ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ

1. Серед факторів, які визначають місце письменника в історії літературної мови, поважну роль відіграє його особистий досвід мовлення, лінгвопсихологічний субстрат, що відповідно трансформується в мовно-творчому комплексі майстра слова. З цієї точки зору заслуговує уваги творча спадщина видатного письменника-демократа Б. Д. Грінченка — слобожанина за походженням і рідною говіркою. Перші тридцять років многотрудного життя подвижника-народолюбця пройшли в безпосередньому спілкуванні з селянами, робітниками, учительською громадськістю селищ Харківського, Зміївського, Сумського повітів (за старим адміністративним поділом), південної Ворошиловградщини. Багаторічна вчительська праця, трепетна любов до знедолених хлопчиків і дівчаток з бідняцьких і шахтарських родин сприяли душевному проникненню в глибинні, найінтимніші сфери народного мовлення.

2. У мові творів Б. Д. Грінченка цілком закономірно виступає ряд слобожанських діалектних рис: вирівняні дієслівні форми теперішнього часу типу сердюсь, покосю, говоре, ходе; відсутність приставного Н у сполученнях приєменників із займенниками — за їми, до його; деякі фонетичні явища — гіперичне пом'якшення Р (базарю), лексикалізовані паралелізми (огонь—вогонь, пужарь, окономія). Проте, спираючись на живе мовлення місцевого населення, письменник уникає натуралізму, віддає перевагу тим явищам діалектної системи, які збігаються з середньонадніпрянським типом. Це особливо помітно у відборі морфологічних структурних елементів, засобів організації речення. Не випадково й те, що явища українсько-російського суржику, поширені на Слобожанщині, вилучені автором з мовних партій представників народу і виступають лише як засіб характеристики місцевої адміністрації та осіб, що прагнуть підкреслити свою зверхність над простим людом. Загальною ознакою мовної творчості Б. Д. Грінченка є те, що він цілком свідомо не допускав уживання діалектизмів південно-західного походження, хоч досконало знав зразки «галицького» літературно-мовного типу і систематично друкувався у львівських виданнях. Цим його позиція відрізнялася від більш поміркованої практики М. М. Коцюбинського, Лесі Українки. Однак письменник не був і таким несхитним щодо вживання окремих слів і форм, як І. С.

Нечуй-Левицький. Так, зважаючи на мовну практику, Б. Д. Грінченко припускав паралельне вживання цей і сей: поряд з переважанням «од» застосовувався прийменник і префікс «від».

3. Аналіз лексичного фонду творів Б. Д. Грінченка виявляє процес переорієнтації письменника з вузько слобожанської на широку південносхідну діалектну базу. Ця переорієнтація спирається як на досвід Шевченківської літературної традиції, продовженої І. С. Нечуєм-Левицьким, Панасом Мирним, М. М. Коцюбинським, так і на величезну лексикографічну працю і мовну інтуїцію письменника. Авторська мова і мовні партії персонажів його оповідань та повістей не характеризуються діалектною обмеженістю, хоч вони й не виходять за рамки українського Південного Сходу. Зіставлення лексики творів з багатющим «обласницьким» складом Словника за редакцією Б. Д. Грінченка виявляє безліч прикладів творчої праці письменника у відборі мовного матеріалу. Так, звичайно, залишаються поза його письменницькою лабораторією сотні слів південно-західного походження, зафіксовані в Словнику: чекати, варувати, ватра, газда, — натомість виступають південно-східні відповідники. Далеко не всі з 1570 слів, більшість яких документовано як записані з народних уст у Зміївському, Константиноградському, Слов'яносербському та інших повітах Слобожанщини, ввійшли до мовного фонду творів письменника: баглаї, бакаї, бгальня, безбеш, безкебеття, бейкатися, бешкет, битливий, бля (замість для), бранець (наймит) і багато інших.

4. Критичне використання письменником народного мовлення слобожан, відсіювання вузьких діалектизмів і невимушено природний його вихід на широке південно-східне тло було зумовлене як впливом формованої літературної мови, так і специфічними суб'єктивними і об'єктивними факторами:

а) просвітницьке прагнення письменника подати зразки чистої мови, доступної і малописьменному селянинові і школяреві;

б) відносно вирівняний характер говорів новозаселених територій, втрата ними вузькодіалектних реліктів, пріоритет тожних із середньонадніпрянськими системних макрополів.

5. Поставлені питання уповноважують на подальшу розробку проблеми діалектної бази української національної літературної мови як південно-східної в своїй основі, а не лише середньонадніпрянської. Вивчення місця письменників-слобожан і «степовиків», зокрема видатного майстра слова Б. Д. Грінченка, у формуванні сучасної української літературної мови потребує більш детального і поглибленого дослідження. І разом з тим

визначення лексичної основи прізвищ **Балан, Баланюк, Вакар, Вакарюк, Вакарчук**, які широко вживаються тільки на Буковині, важливе значення має фіксація у «Словарі...» апелятивів **балан** — «білий віл» (1, 24), **вакар** — «пастух» (1, 123).

Частина прізвищ має за основу загальні назви, які засвідчені 11-томним Словником української мови (СУМ) як рідко вживані й однозначні, а «Словарем...» — як багатозначні. Тому більш імовірним є творення прізвища на базі полісемантичних слів. Наприклад, прізвище **Балух** можна виводити від апелятива **балухи**, який СУМ подає лише у множині і з одним значенням «очі» (1,98), але більш імовірною лексичною базою вказаного антропоніма є апелятиви **балух** — «вечірка» (1, 25), **балухи** — «1) витрішкуваті очі; 2) заячі очі» (1, 25), засвідчені «Словарем...». В окремих випадках «Словарь...» дає можливість більш точно кваліфікувати лексичну основу. Наприклад, прізвище **Момотюк** можна співвіднести з дієсловом **момотати** — «бурмотати», яке подає СУМ (IV, 793), проте «Словарь...» фіксує не лише дієслово-дериват, а й іменник-апелятив **момот** — «1) заїка; 2) буркотун» (2, 443), а також особове ім'я **Момот** (4, 556).

Важливе значення для з'ясування лексичної основи прізвищ має й покажчик власних особових імен, вміщений у 4 томі «Словаря...», оскільки в ньому засвідчені не лише повні канонічні форми імен, а й їх народні, локальні фонетичні варіанти та демінутиви. У «Словарі...» знаходимо типові для Буковини фонетичні варіанти чоловічих особових імен **Панас, Федір, Хома** — **Танас, Тодор, Тома**, які послужили основою до утворення прізвищ **Танасів, Тодоренко, Томнюк** тощо. Від народних варіантів канонічних імен утворені буковинські прізвища Григор від Григор), Митрашко (від Митро), Процюк (від Проць), Фрасинюк (від Фрасина) та інші.

Зазначеними випадками далеко не вичерпуються усі можливості використання «Словаря української мови» для вивчення природи прізвищ.

М. П. Тимченко (Миколаїв)

«СЛОВАРЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» ЗА РЕДАКЦІЄЮ Б. ГРІНЧЕНКА — ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ТЛУМАЧЕННЯ БАГАТЬОХ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ— ДІАЛЕКТИЗМІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Група якісних відіменникових прикметників в українській мові нараховує майже три тисячі лексем, які, об'єднуючись

більш ніж у тридцять словотворчих типів, становлять мікросистему загальної мовної системи. У цій мікросистемі нараховується велика кількість як безсуфіксних, так і суфіксних якісних відіменникових діалектних прикметників: борзий (у значенні моторний, прудкий, швидкий), зизий (у значенні косий), галабурдний (у значенні бешкетний), кукібний (у значенні дбайливий), вельбучний (у значенні поважний, знатний) та под.

Семантика багатьох діалектних якісних прикметників мотивується семантикою відповідних твірних діалектних іменників, які здебільшого знаходимо лише в «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка (значення всіх твірних слів надалі подаємо за цим словником).

Так, діалектний якісний прикметник галабурдний у значенні «бешкетний» утворився від діалектного іменника галабурда, що означає «дебош, дебоширство, буйство» (т. 1, с. 267).

Серед якісних відіменникових прикметників є багато діалектних, утворених за допомогою суфікса -ат-, який, як указував В. Виноградов, спершу означав «характеризуемый наличием чего-нибудь, обладающий чем-нибудь (тем, что обозначает производящее имя существительное)», а пізніше — «обладающий в избытке, с излишком чем-нибудь, наделенный чем-нибудь чрезмерно или чем-нибудь чрезмерным (что обозначается основой производящего существительного)». Так, діалектний прикметник кланцатий у значенні «зубатий» мотивується діалектним іменником кланці у значенні «клики звірів» (т. 2, с. 248), прикметник цибатий, що вживається в розмовному мовленні у значенні «з довгими і тонкими ногами», утворився від іменника циба у значенні «длинная нога» (т. 4, с. 428), прикметник кирпатий у значенні «з коротким, задертим догори носом» — від іменника кирпа у значенні «вздернутый нос» (т. 4, с. 239), прикметник кустратий (куштратий) з семантикою «кудлатий» — від діалектного іменника кустрі у значенні «кудли» та ін.

Продуктивний суфікс -уват- (-юват-), поєднуючись з твірними основами іменників, утворює прикметники на позначення подібності до чогось, когось (за формою, виглядом та ін.), а також на наявність того, на що вказує твірна основа. Так, наприклад, діалектний прикметник гамаликуватий у значенні «товстоший» утворився від іменника гамалик, що означає «задняя часть шеи» (т. 1, с. 269), прикметник окленькуватий у значенні «невисокий, але кремезний, присадкуватий» — від іменника оклецьок у значеннях: 1) «обрубок», 2) «неуклюжее, толстое дитя» (т. 3, с. 47), окоренкуватий з нині невідомою твірною основою, очевидно, утворився від іменника окоренок у значенні «часть древесного ствола отъ корня до ветвей» (т. 3, с. 49) і вживається у значен-

ні «невисокий, але міцної будови, кремезний» з семантичним відтінком «короткий, але міцний, дебелий».

Якісні прикметники з суфіксом -ав- (-яв-), утворені від іменникових твірних основ, вживаються із значенням рясноти прикмет, носієм яких є іменник. Значення багатьох діалектних прикметників з суфіксом -ав-(-яв-), який нині як суфікс не сприймається, встановлюється лише за допомогою етимологічного аналізу. Так, прикметник каправий, на наш погляд, утворився від іменника копра (капра) у значенні «гной в глазах, Угор.» (т. 2, с. 282), а цей іменник міг утворитися від спільнослов'янського дієслова капати. У сучасній українській мові прикметник каправий вживається у двох значеннях: 1) «який гноїться (про око)» і 2) «який має гнійні очі (про людину або про тварину)».

Отже, «Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка в багатьох випадках допомагає правильно зрозуміти семантику окремих якісних відіменникових діалектних прикметників, а також правильно визначити їх твірні основи.

Т. М. Возний (Львів)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СТРУКТУРИ СЛОВА ПРОЗОВИХ ТВОРІВ Б. ГРІНЧЕНКА

В історії української літератури творчість Б. Грінченка займає видатне місце. Б. Грінченко — один в кращих знавців української народної мови, видатний лексикограф і лексиколог. Творчість письменника тісно пов'язана зі школою, чимало його творів присвячено дитячій тематиці. Він правдиво змалював стан тодішньої освіти, відтворив побут села, дитячу психологію.

В оповіданнях широко представлена шкільна лексика. Тут виділяються слова на позначення приміщень і предметів шкільного побуту: школа, шкільна світлиця, клас, книжка, задачник, крейда, перо, олівець, лавка, школярські парти, класова таблиця; назви окремих дисциплін і тем: російський правопис, рахунки, дробі, закон божий, голосні і приголосні; назви учнів, шкільних посад і чинів: школяр, старші школярі, учитель, член училищного совета, член шкільної ради, інспектор, член ради шкільної; назви шкільних документів: список учнів, реєстр, протокол екзаменський, свідоцтво; назви різних процесів: виправляти помилки, здавати на свідоцтво, підписати протокол, перепитувати, навчитися, оповідь та інші.

Б. Грінченко добре знав невичерпні багатства української мови. У прозових творах він використовував лексичні, грама-

СЛОВОВІРНІ СИНОНІМИ У СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ Б. ГРІНЧЕНКА

тичні особливості тих місцевостей, у яких відбуваються події. Наприклад, у системі парадигматики зрідка вживаються дієслівні форми без чергування: припрохують, я тебе підсаду, у третій особі одними теперішнього часу окремі дієслова виступають без закінчення -ть: дзвоник задзвоне, фіксуються стягнені форми третьої особи одними теперішнього часу: не покида свого, підганя батюшка, але вчитель впевняє. У його творах, як і в розмовній українській мові, чимало двопріфіксних дієслів, дієприкметників: сторож попримазував, школярі поприходили, школярі повставали, пообливав одержу, порозкладав папери. В основному префікси надають дієсловам такого самого значення, як і в українській літературній мові, проте в порівнянні з останньою деякі з них виявляють специфічні особливості. Так, префікс у — зрідка вживається на місці літературного по-: улюбив — полюбив, за-: впізнитися — запізнитися, префікс о — на місці від-: оддасте — віддасте, с — на місці по-: скарати—покарати.

Письменник використовує і здрібнілі форми іменників. Вони означають: назви предметів: хатка, клинці, подушечка, діжечка, ряднинка, садок, свитка, назви людей: хлопчик, паничик, дівчатко, дідусь, Маринка, Оксанка, назви тварин, птахів: жучок, пташка, голубка. Деякі з них, як голубка, голубчик, дідусь, виступають у звертаннях. Цікаві у словотвірному відношенні деякі лексеми. Серед них чимало віддієслівних іменників: директорування, оповідь, грання, тріщання, вчиття і вчення — навчання, свистання, слова на позначення збірних понять: дрюччя, кавуняччя, найменування абстрактних понять: сміховина, зневажливість, зненависть, самотиння, назви людей: паничик, голодранець, страшних, репрезентант, ночувальники.

Емоційно забарвлені й експресивні синоніми використовуються зрідка: сипнули школярі до класу, школярі сипонули в школу, тепер я вшкварю — напишу, переборщив тощо. Б. Грінченко широко вживає у своїх творах дієслівні форми на -но: ...він намагався, щоб йому пороблено нові парти, заклокото вікна й навіть щоб покрашено стару класову таблицю (с. 19); Балакано довго й багато і, нарешті врадженно й постановлено зробити так (с. 22). Чимало таких конструкцій в оповіданні «Дзвоник». Б. Грінченко належить до тих письменників, які у кінці 19 на початку 20 ст. збагатили художній стиль української художньої мови.

Словник української мови, укладений Б. Грінченком, належить до такого типу словників, що їх називають скарбницею національної мови. «Фантастичну лексичну щедрість» його реєстру підтверджує і велика кількість спільнокореневих лексем, пов'язаних синонімічними відношеннями. Таке багатство словотвірних синонімів свідчить про варіативність дериваційної системи в українській мові, зумовлену різними причинами.

Досліджувані варіантні одиниці характеризуються тотожністю семантики і однаковим ступенем стилістичного забарвлення. Відрізняються вони, як правило, історичною співвіднесеністю або походженням. Реєстрові слова подаються у Словнику без вказівки на архаїчність чи інноваційність, іншомовне походження чи самотність та без диференціації на діалектизми і загальнономовну лексику. Але сама фіксація численних варіантних одиниць, особливо діалектних лексем — із паспортизацією та контекстуальним представленням зберігає величезну наукову вагу.

Семантично тотожні деривати спільного кореня, оформлені різними афіксами, за своїм походженням становлять переважно не моносистемні дублети, а міжговіркові чи міждіалектні варіанти, які, однак, у межах системи української загальнонародної мови можна кваліфікувати як синоніми. Виявлені в різних діалектних регіонах, ці похідні слова віддзеркалюють розмаїття народної лексики, яка завжди була джерелом збагачення літературної мови.

Широко представлені у Словнику іменникові словотвірні ряди: назв осіб за професією чи родом діяльності (бандурник — бандуріст, коваль — ковач, помагач — помічник, рибак — рибарь — рибалка — риболов та ін.); атрибутивних назв осіб (білявіна — білявиця — білявка, бородай — бородань, бреха — брехач — брехун та ін.); назв спорідненості (братан — братанець — братанич — братунок); назв місця (базарісько — базаріще, береговісько — береговіще); назв знарядь дії (бітниця — битільня, оріхарь — оріхарка — оріхівка — оріхолуп) та ін.

Величезну кількість синонімічних пар зафіксовано серед похідних прикметників (безкрай — безкрайній) і дієслів (белькотіти — белькотати).

Особливо різноманітні словотвірні ряди мають прислівникові корені (безпересталь — безперестанку — безперестанно — безперестанці — безперестань, босакá — босó — босóніж — обосóніж, крадькомá — кра́дки).

У процесі історичного розвитку змінилася сфера вживання багатьох слів, зафіксованих у Словнику Б. Грінченка. Виявлено цілий ряд синонімічних пар, усі члени яких і в наш час належать до однієї і тієї ж стильової сфери — нормативної, напр., безмір — безмір'я, бистрінь — бистріна, ринистий — ринявий та ін. Деякі варіантні одиниці вийшли з ужитку під впливом діючої в мові тенденції до збереження й підвищення комунікативної чіткості словникових одиниць.

Наявність у Словнику Б. Грінченка і фіксація в новіших словниках української літературної мови т. зв. територіальних синонімів типу товчення — товчіння, хлопчисько — хлопчйще, пекарити — пекарювати і под. пояснюється тенденцією до збереження в синонімічній парі місця для західноукраїнських варіантів поряд із східноукраїнськими словотвірними моделями.

Пильної уваги спеціалістів заслуговують зафіксовані у Словнику елементи різних діалектних систем, які можуть збагатити систему сучасної літературної мови у плані поповнення її відсутніми у ній структурами або ж синонімічними одиницями (пор. лексеми, відсутні в 11-томному Словнику української мови або зафіксовані там з обмежувальними ремарками: бгáнка, бѣзбач, лусканець, лускоріх, репанець та ін.).

Вивчення розглянутих варіантних явищ на загальнослов'янському мовному фоні дає можливість робити цікаві історико-етимологічні, дериватологічні та лінгвогеографічні спостереження.

З. С. Сікорська, Т. П. Терновська (Ворошиловград) СЛОВОТВІРНІ ГНІЗДА ДІЄСЛОВА КУВАТИ

(За матеріалами Словника Б. Грінченка і СУМа)

Кувати — одне з найдавніших за походженням дієслів, що продовжує інд.-евр. корінь *kóu — 'бити', який тільки на слов'янському ґрунті розвинув значення ковальського терміна

Аналізовані словотвірні гнізда (СГГ — СГ у Словнику Б. Грінченка, СГС — СГ в одинадцятитомному Словнику української мови) характеризуються багатьма спільними рисами. Гнізда об'єднують похідні, пов'язані між собою структурно-се-

мантичними відношеннями: СГГ — 67, СГС — 142; спільних похідних у гніздах — 45.

Обидва СГ мають переважно два—три ступені словотворення, в СГГ тільки тричі зафіксовано чотири ступені: кувати → підкувати → підковувати → підкова → підківка, підківонька, підківочка.

Неодмінною складовою частиною першого ступеня обох СГ є одночасна реалізація трьох словотвірних можливостей (утворення дієслів — максимально, іменників — мало, прикметників — зрідка). У сфері СГ похідні дієслова, іменники, прикметники зустрічаються й на наступних ступенях, але не обов'язково на всіх; на першому, другому і третьому ступенях фіксуються також дієприкметники.

У складі й характері досліджуваних СГ спостерігаються й специфічні особливості. Відмінності виступають:

— у неоднаковій наповненості СГ у цілому й окремих ступенів, рядів, напр., перший ступінь: 25—37, другий ступінь: 28—64;

— у кількісній перевазі в СГГ іменників із суфіксами суб'єктивної оцінки: куваннячко, ковальчик, ковалисько, коваленька, підківонька, підківочка;

— у відсутності в СГГ і наявності в СГС предикативних прислівників: ковано, сковано, приковано, оковано;

— у використанні різних словотвірних засобів, їх продуктивності: ковальський, сковувальний, покувати, окувати, вкувати, прокувати, підкованість, скованість, непідкований (СГС);

— у способах творення окремих розрядів слів: складання (підковоподібний, підковонос), субстантивація (сковані) тільки в СГС;

— у різній продуктивності деяких способів словотворення, зокрема префіксальних і постфіксальних дієслів набагато більше в СГС;

— у неоднаковому словотвірному потенціалі деяких слів: кувати → покувати (СГГ), кувати → покувати → поковка → поковочний (СГС); кувати → накувати → наковань (СГГ); кувати → накувати → наковувати, накувати → накований, накувати → наковка (СГС) і твірних основ, напр., на відміну від СГГ у СГС інфінітивна основа доконаного виду виступає твірною для іменників на -к(а), а основа недоконаного виду — твірною для іменників на -нн(я): розковка, розковування; проковка, проковування; підковка, підковування; перековка, перековування; наковка, наковування;

— у стилістичному забарвленні й сфері застосування окремих лексем: закови (заст., поет.), ковальня, ковач, кути, кутий

(діал.), приков, ковалиха, коваленко, ковалівна (розм). (СГС); — у різній кількості фразеологізмів з дієсловом кувати і його похідними: СГГ — 6, СГС — 21.

Таким чином, визначальною рисою словотвірних гнізд у Словнику Б. Грінченка і СУМі є глибока спільність їх системної організації. Відмінності — свідчення розвитку лексико-словотвірної системи сучасної української мови, пов'язане з впливом на мову соціальних факторів і їх взаємодією з внутрішніми тенденціями розвитку мови. Особливо активно виявилася спеціалізація деяких словотвірних моделей і підвищення продуктивності ряду словотвірних типів, що в цілому сприяло процесу нормалізації термінологічної лексики.

О. В. Царук (Дніпропетровськ)

ІСТОРИКО-ДІАЛЕКТНІ ФОРМИ ДІЄСЛІВНОЇ ПРЕФІКСАЦІЇ

(За Словником Бориса Грінченка)

Словник Б. Грінченка фіксує численні форми префіксації дієслів історико-діалектного характеру. У сучасній українській мові ці форми, як правило, архаїзувалися, вживаються обмежено або не вживаються зовсім. Особливо це стосується багато-префіксних утворень, а також дієслів із складеними префіксами, що являють собою дуже давні історичні типи. Наведемо приклади таких дієслів, зафіксованих у Словнику: **напонадздрити, дозвідати, виповчитися** тощо.

Ці форми, поставлені поруч із словами сучасної мови, дозволяють побачити за окремими сполуками префіксів певні типи історичної префіксації дієслів, більшість з яких уже відійшли в історичне минуле, порівняймо: **дізнатися — дозвідати (навідатись); заподіяти, заподіти — запосягти (засягти), запошивати, запосісти, запірвати; сповідати, сполучати — спогадати (згадати), спогудити (огудити), спогонити (догнати), сподіяти, спограти (перемогти); спромогтися — спрозорити («сгладить»), спробиваний (пробитий в багатьох місцях).**

Наведені форми не можна чітко розмежувати за ступенем злиття префіксальних компонентів на багато-префіксні дієслова і дієслова із складеними префіксами, але слід відмітити, що ряд сполучень відзначаються великим рівнем поєднуваності, загальним значенням і властиві багатьом слов'янським мовам, пор.: **спо-, запо-, спро-**

До цієї ж групи слід віднести дієслова із редукованим префіксом **попо-**, значення якого у кількох дієсловах, зафіксованих Словником Б. Грінченка, відмінне від його значення у сучасній мові (значення інтенсивної повторюваної дії), пор.: **попопам'ятати, попорватися, попойти**: «Як попойшли ми день та другий, так на третій як повставали, то вже я не ступну на ноги»; «**Попопам'ятаєш** московський місяць».

Значення окремих дієслівних композитів із вторинним префіксом **по-** так само відзначається своєрідністю. Значення дистрибутивності, характерне для сучасного фонду цих дієслів, виявляється не чітко або не виявляється зовсім. Пор.: **поспитати** («надпити»), **поздаровувати** («надарити») — ці дієслова не мають характерної позначки «во множествъ». Ряд багато-префіксних композитів, зафіксованих Словником Б. Грінченка, подаються із значенням аналогічним значенню основи, тобто перший від початку слова префікс **по-** має значення «пустої» морфеми: **поспитати** (спитати), **подозволити** (дозволити), **подоношпорюватися** («доискаться»), **пороспозирати** («розглянути»).

Однак у цих префіксованих дієсловах виразно відчувається експресивне значення міри вияву дії. Це ж значення зустрічаємо в інших історико-діалектних формах, більшість з яких не ввійшли до реєстру академічного Словника української мови. Пор.: **визганяти** («изгнать всъхъ») — у СУМі немає; **повизнаходити** («найти, выискать (многое). Де що було дідівське... повизнаходила. Г. Барв») — у СУМі немає.

Цікавим є факт історичного розвитку значення слова. Так, **винаходити** у першому значенні у Словнику Грінченка — відшукати, знайти, у СУМі — «створити що-небудь зовсім нове». Ми бачимо, як у новому значенні актуалізовалось колишнє експресивне, хоча у досить прихованому вигляді.

Отже, Словник Б. Грінченка зберігає багато форм історичної префіксації дієслів, більшість з яких у сучасній мові не функціонує. Їх аналіз дозволяє встановити певні закономірності розвитку українського дієслова, його префіксальної комбінації, відзначити високий рівень експресивної насиченості дієслів із кількома префіксами.

ЗНАЧЕННЯ СЛОВНИКА Б. ГРІНЧЕНКА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

Порівняльно-історична лексикологія та етимологія слов'янських мов перебуває зараз на якісно новому етапі свого розвитку. Цей етап пов'язаний з суттєвою переорієнтацією досліджень у даній галузі: поряд із коренем праслов'янського слова об'єктом цих досліджень стає також самé праслов'янське слово як складова частина лексичної системи і взагалі вся лексична система в цілому. В центр уваги етимологів-славистів висуваються такі проблеми, як семантична, словотворча і ареальна варіативність давньослов'янської лексики, реконструкція та аналіз стосунків формальної та семантичної деривації між елементами словотворчих гнізд та праслов'янському рівні. За цих умов першочергового значення набуває залучення до етимологічних студій всього реально засвідченого релевантного мовного матеріалу, як історичного, так і сучасного. В цьому плані Словник української мови Б. Грінченка має неопіненне значення не лише для етимологізування в галузі української мови, а і для вивчення праслов'янського лексичного фонду.

Так, Словник Б. Грінченка фіксує лексему *печище* «дно печі; місце, де була піч; випалене сонцем місце», яка не має відповідників у інших слов'янських мовах. Фонетична і дериваційна структура даної лексики, а також і характер її семантики дають підстави розглядати її як зареєстроване лише у цьому Словнику відбиття праслов'янського слова, реконструйованого нами у формі **pecisce*. Крім цієї реконструкції, згадане слово, у порівнянні його з такими паралелями, як укр. *згарище*, схв. *гориште*, рос. діал. *огнище*, словен. *palisce*, мак. *жариште* і под., дає можливість для відновлення праслов'янської дериваційної моделі «дієслівна основа із значенням «горіти, палити, пекти» + формант = *isce*», в якій реалізується цілий ряд семантичних варіантів, об'єднаних спільним словотворчим значенням «місце, що перебуває (перебувало) під впливом вогню, жару, високої температури».

Аналогічним чином засвідчене Словником укр. *пожарина* «пожарище» дозволяє реконструювати праслов'янський діалектизм **pozagina* (пор. також укр. діал. *паленина* «випалене місце», рос. діал. *паленина* «тс.», болг. діал. *гарина*, схв. *горевина* тощо).

Представлений у Словнику Б. Грінченка архаїчний прикметник *жерявий* «той, що горить; палючий, полум'яний» показовий у тому відношенні, що він, маючи відповідники у інших слов'янських мовах (пор., напр., чес. *zegový*, слц. *zegovu*), разом із тим становить рідкісний для східнослов'янського мовного ареалу праслов'янський дериваційний тип на =av=.

Зафіксований Словником прикметник *жижкий* «палючий» цікавий не лише як один із елементів мало представленого в українській мові етимологічного гнізда праслов. **zegti*. Це слово, яке не має інослов'янських відповідників, являє собою підставу для здійсненої Ж. Ж. Варбот реконструкції такого різновиду апофонічної варіативності праслов'янського кореня, як ступінь подовження редукції — *e.

Таким чином, постійне звертання етимологів та істориків мови до Словника української мови Б. Грінченка, зокрема, широке використання цього джерела в «Этимологическом словаре славянских языков» та Етимологічному словнику української мови, є цілком закономірним.

Е. Х. Широкоград (Харків)

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ Б. Д. ГРІНЧЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЛЕКСИКИ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

1. У даному повідомленні розглядаються факти Словника Б. Д. Грінченка, які торкаються історичного розвитку східнослов'янського лексичного гнізда з коренем **сыг(t)-/*сыг(k)*- (сучасні рос. *черта*, *чертить*, укр. *черкати*, блр. *чарціць* і т. ін.).

2. Розглядуване лексичне гніздо, на нашу думку, є однотипним із гніздом кореня **gez-/*gaz-*, для якого В. М. Топоров встановлює давній семантичний синкретизм, пояснюючи його багатofункціональністю язичеського царя-жерця, який визначав просторові та часові орієнтири, здійснював ритуал жертвоприношення (заколення жертви, розпалювання вогню, трапезування, моління, ворожіння) і т. ін.

Б. Д. Грінченко фіксує слова розглядуваного лексичного гнізда, які саме відтворюють його давній семантичний синкретизм. Пор., напр.: «**Черкати**. 1) Проводить черту, чертить. 2) Писать. 3) Бить (огнем). 4) Ругаться, поминая черта. 5) Выпивать...»; «**Черкнути**. 1) Черкнуть быстро, провести одну черту. 2) Резнуть. 3. Выпить сразу. 4) Побежать, броситься. 5) Ударить...»; «**Черк**. 1) Выражает движение режущего

оруддя. 2) Виражає удар, хватя! 3) Виражає хватаніє, хватя! 4) Чмок...»; «Черк. Миг» (4, 457); «Черкоти. Род шпор с побрякушками по сторонам сапога, — ими выбивають такт в танцах» (Там же); «Причірть, в вираж.: у причірть. Наливай у причірть. Лебед. у.» (3, 453); «Упричерть, нар. Насипай упричерть. Волч. у.» (Там же).

3. Матеріали Словника Б. Д. Грінченка дають підстави віднести до розглядуваного лексичного гнізда також ті утворення, з приводу яких існують сумніви щодо генетичних із ним зв'язків. Маємо на увазі слово **чорт**, укр., блр.; **чёрт**, рос. та його похідні. Дієслово **чертити** у Б. Д. Грінченка семантично отожднюється з **черкати** (пор. **Чертити** = **Черкати** 4. «Не черкай, бо воза поламаєш. Ном. № 3501), а «**Черкати** 4. Ругається, поминає черта» (4, 457); вираз **до чорта** пояснюється як російське «много, масса» (4, 472). Якщо назви жерця (пор., безсумнівно, пізні укр. **різник**), а також тих благ, якими він наділяв людину (пор. блр. **прыразны** «прирізаний, примежований»: **Прыразныя землі**), являли собою утворення корня **rez-* (**gaz-*), гадаємо, що ці назви можна реконструювати як **gez-* (**gaz-*), то й з коренем **сыг(t)*-могла бути пов'язана назва царя-жерця, але, очевидно, не свого, а чужого (як відомо, все чуже оцінювалось і оцінюється негативно), або й свого, але діючого чарам на чужого з метою пошкодження. Можливо, саме тому рос. **очертя голову** пояснюється в такий спосіб: покласти на себе мітку (черту, риску), — остання діє як талісман (оберег), оберегає від загибелі, біди. Пор. у Б. Д. Грінченка: «**Очерт. Круг. Очертами сідали, пили да гуляли. Макс.**» (3, 82).

4. Можливо, що до розглядуваного лексичного гнізда відносяться також **прикрий**, **прикро**: слов'янське **сыг(t)*-/**сыг(k)*- є продовженням і.-є **(s)* *ker-*. Пор. у Б. Д. Грінченка: «**Прикрий**. 1) Неприятный. 2) Крутой. 3) Сильный, крайний. 4) О цвете: резкий»; «**Прикро**. 1. Неприятно. 2) Тяжело, трудно. 3. Круто. 4) Крайне резко. **Прикро одрубати, одрізати**» (3, 421). Ці дані, до речі, підтверджують етимологію О. О. Потєбні.

І. В. Сабашко (Ужгород)

ЗНАЧЕННЯ «СЛОВАРЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» ЗА РЕДАКЦІЄЮ Б. Д. ГРІНЧЕНКА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Вимоги редакції журналу «Основа» і позиція самого редактора «Словаря» Б. Д. Грінченка, як відомо, були такимі, що

перешкоджали включити до словника лексичні матеріали наявних на той час багатьох публікацій з термінології, а тому «Словарь» не сприяв інтенсивному формуванню української наукової термінології. Як загальномовний словник, він, звичайно, і не міг бути переважаний термінологічною лексикою, як і сучасні лексикографічні праці такого типу. Проте орієнтація Б. Д. Грінченка переважно на так звану народну термінологію, його прагнення здебільшого уникати іншомовних запозичень (а розвиток термінології характеризується активним поповненням її за рахунок іншомовних елементів) зумовили те, що «Словарь» опинився на обочині магістрального шляху розвитку більшої частини наукових терміносистем української мови, початок становлення яких припадає на другу половину XIX ст. Навіть така термінологія, як суспільно-політична, що звичайно у великому обсязі потрапляє до загальномовних словників, у «Словарі» представлена дуже бідно (влада, голосування, держава, депутат, політика, рівноправництво і т. п.), залишені поза увагою такі відомі на той час терміни, як визиск, активіст, буржуазія, делегат, ліберал, фракція, революція, клас та ряд ін. Дуже обмежено подана, напр., мовознавча термінологія (слово, азбука, буква, голосний, вимова, граматики, правопис, склад, наголос, говір, говірка, титло та деякі ін.), у словнику відсутні навіть терміни, що відомі на Україні з XIV—XVII ст. (апостроф, орфографія, вид, морфологія, синтаксис та ін.), не говорячи вже про ті, які почали вживатися в середині — другій половині XIX ст. (приголосний, губний, глухий, дієслово, іменник, займенник, числівник, корінь, закінчення, підмет, присудок, речення та ін.).

Найбільше повезло в «Словарі» тим галузевим термінологіям, що формувались головним чином на основі народної термінології, в першу чергу це стосується ботанічної, зоологічної, сільськогосподарської, частково інших. Так, лише ботанічних номенклатурних термінів (назв рослин) у словнику налічується понад 2000 одиниць. Більша частина їх — діалектизми, нерідко вузьколокальні. Лексикограф добре використав матеріали ботанічних словників О. Роговича, Ф. Волкова, М. Анненкова та ін., правда, зовсім знехтував матеріалами української ботанічної термінології, представленими в працях В. Воляна, Ф. Августиновича, І. Гавришкевича, Й. Глібовицького та ін., а з багатьох природознавчих праць І. Верхратського використані чомусь лише два (з шести) випуски «Початків до уложення номенклатури і термінології природописної, народної» (1864—1879). Ботанічні номени, поміщені в Словнику за редакцією

Б. Д. Грінченка, майже повністю увійшли до пізніших словників ботанічної номенклатури української мови (М. Мельника, С. Маковецького, «Словник ботанічної номенклатури» 1928 р. та ін.), які зіграли важливу роль в еволюції, стабілізації і нормалізації української термінології ботаніки в радянський час.

Значна частина зоологічних термінів «Словаря» стає пізніше нормою української літературної мови. Що ж до сільськогосподарських термінів, то вони, відображаючи рівень дожовтневого розвитку сільського господарства, здебільшого архаїзувались. Така ж приблизно доля ткацької, лісорубської, лісоспавної термінології. Із інших галузевих термінологій помітно представлені в «Словарі» географічна, військова, соціально-економічна, юридична, трохи гірше — технічна, музична, судноплавна, незначною мірою виявляються терміни геологічні, медичні, математичні, метеорологічні, літературознавчі та деякі інші.

О. Г. Муромцева, І. В. Муромцев (Харків)

ІНШОМОВНІ СЛОВА В ЛІНГВІСТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІ І МОВЛЕННЄВІЙ ПРАКТИЦІ Б. Д. ГРІНЧЕНКА

1. Проблема використання іншомовної лексики (міра її необхідності і доцільності в загальнонародній мові, роль у творенні термінології, ступінь освоєності і в зв'язку з цим питання про правописні, орфоепічні та інші норми вживання) постійно супроводжує розвиток будь-якої літературної мови, загострюючись та активізуючись особливо на певних переломних етапах її становлення. І хоча зрештою цю проблему «розв'язує» сама мова, за законами свого внутрішнього розвитку, не можна не віддати належне ролі в цьому процесі лінгвістично обдарованих особистостей.

Такою особистістю в 80—90-х роках ХІХ — початку ХХ ст. був Б. Д. Грінченко. Серед різноманітних питань мовного розвитку, які піднімав Б. Д. Грінченко у своїх статтях і дискусійних виступах, знайшли своє місце і теоретичні погляди на вживання іншомовних слів, а в його лексикографічній, літературно-художній діяльності відбилася реальне мовне чуття письменника щодо вживання іншомовних слів, розуміння ним мовних і художніх законів.

2. Не заперечуючи ролі запозичень для позначення абстрактних понять і досягнень «новітнього культурного життя», Б. Д. Грінченко разом з тим проголошував обережність у їх використанні, застерігав від надмірностей їх уживання, що, на

його думку, повинно було б стати важливою умовою збереження народної основи української літературної мови. Більш різку позицію зайняв він щодо русизмів (москалізмів), полонізмів, германізмів — складових частин лексики південно-західного наріччя, які мали загальноукраїнські відповідники, що пояснювалося знову ж таки турботою письменника про розвиток української літературної мови: побоюванням щодо можливості зміни діалектної бази української літературної мови, загроза якої здавалася цілком реальною в тодішній ситуації. Разом з тим у цьому питанні виявилася і певна недооцінка Б. Д. Грінченком реальної перспективи розвитку мови, де взаємобмін і взаємовплив діалектів повинен був би статись неминуче.

3. Б. Д. Грінченко набагато випередив сучасних йому дослідників запозиченої лексики, сформулювавши головні критерії освоєння іншомовної лексики: 1) пристосування фонетичної оболонки і граматичної форми до структурних особливостей української мови; 2) наявність похідних; 3) висока частотність уживання в літературній мові; 4) поширення в народній мові. Саме за цими критеріями здійснювався відбір іншомовної лексики до «Словаря української мови», хоча на цьому відборі позначилися і причини зовнішнього характеру, про що писав сам Б. Д. Грінченко у передмові (т. I, с. ХХІХ).

4. Надто різке розмежування і часом суб'єктивно суворі критерії щодо уживання іншомовної лексики та її остаточного засвоєння мовною системою приводило до певної непослідовності у діяльності Б. Д. Грінченка — укладача Словника. Зокрема, це виявлялося у дещо довільній фіксації або нефіксації лексем Словником (наприклад, включення майже послідовно іншомовних за походженням діалектизмів — **файний, будз, бриндза** і под. — при відсутності ряду наявних у 60—70-х рр. ХІХ ст. літературомовних слів — **сцена, нерви, номер, паралель** та ін., а також у фіксації іншомовних лексем то лише у просторічно трансформованому вигляді (часто — **капарис (кипарис), дохтор, арихметика, секретарь, канастас (іконостас)** та ін.), то паралельно з літературними формами (**контора і кантора; компанія і кумпанія, кунпанія** і под.), то лише в літературному вигляді.

5. Можна говорити і про деяку розбіжність між теоретико-мовознавчими та лексикографічними позиціями Б. Д. Грінченка та його художньо-публіцистичною практикою. У своїй практиці він значною мірою наслідував традиції вживання іншомовної лексики, що йдуть від Г. Ф. Квітки-Основ'яненка до І. С. Нечуя-Левицького. У творах на сільську тематику можна

зустріти поодинокі лише абсолютно засвоєні українською мовою іншомовні лексеми (**школа, дах, тапчан, рундук, крамниця, базар, солдат** та ін.; часом у стійких сполуках — **давати на процент; узяти у посесію** та ін.) — як правило, вони фіксуються й у Словникові.

Кількість іншомовних запозичень як у мові персонажів, так і в авторській мові різко збільшується у творах, присвячених опису міста, міщан, інтелігенції, канцелярсько-управительської сфери, причому значна кількість їх не фіксується Словником (**пенсне, циліндр, протест, рента, соціаліст, соціал-демократ, опозиційний, апатичний, симпатичний, елегантний, нервово, перефразувати** та ін.). Більшою мірою, ніж у своїх попередників, користується автор прийомом трансформованого (фонетично, морфемно, морфологічно) використання іншомовних слів (так у нього можна зустріти цілі сценки у творах, побудовані на грі словами з т. зв. «народною етимологією»: **мучество (імушество), яшур** та ін.). Можна говорити про те, що у художньо-публіцистичній практиці Б. Л. Грінченка фактично представлені запозичені лексеми — компоненти майже всіх тематичних шарів лексики тогочасної художньої літературної мови.

6. Незважаючи на певну непослідовність дій Б. Д. Грінченка-практика, позиції Б. Д. Грінченка-теоретика щодо засвоєння і вживання іншомовної лексики українською мовою актуальні й сьогодні своєю переважно об'єктивною врівноваженістю, яка заперечувала і надмірне захоплення іншомовною лексикою, і відвертий пуризм щодо неї.

Н. В. Жовтобрюх (Ужгород)

ФІЛОСОФСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ НА СТОРІНКАХ СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА РЕДАКЦІЄЮ Б. ГРІНЧЕНКА

На другу половину ХІХ ст. припадає активне формування філософської термінології української літературної мови, про що свідчать словники того періоду, зокрема двомовні словники — українсько-російські і російсько-українські.

У Словнику української мови за редакцією Б. Грінченка, який є найбільшим і найкращим зібранням лексичного фонду живої мови українського народу до Жовтня, засвідчується біля 150 філософських термінів.

У полі нашого зору — філософські терміни української і російської мов, які зафіксовані на сторінках цього Словника і

відбивають певний етап у формуванні філософської термінології, оскільки Словник Б. Грінченка, як відомо, базується на джерелах до 1870 року. Ці терміни ми розглядаємо в таких аспектах: а) лексична дублетність на рівні національного й інтернаціонального; б) дублетність на рівні словотворення.

У Словнику Б. Грінченка засвідчуються українські лексичні та словотвірні терміни-дублети, які функціонували в період становлення філософської термінології української літературної мови, а саме в другій половині ХІХ ст. Причиною цієї дублетності було: а) відсутність у поняття даного періоду чіткої наукової дефініції, у зв'язку з чим подібні слова ще не мали повного статусу терміна (**довідження — довідливість — довід, думка — мисль, мир — світ, одідичення — спадщина — спадковість, поведінка — поведінця, почуття — почування, правда — істина, рбзвиток — рбзвій**); б) наявність у мові запозиченого терміна-лексеми, з одного боку, і кальки, з другого, доки між ними ще не відбулося диференціації у значенні (**себелюб — эгоизм, себелюбець — эгоист, людськість — гуманность, дієпись — история**); в) використання різних способів морфологічного словотвору при творенні філософських термінів (**громадянщина — громадянство, довідження — довід, істина — іста, лютерський — лютеранський, можливість — можливість, пам'ятання — пам'ять, фактичний — фактовий**).

В абсолютній більшості пари національних філософських термінів української і російської мов, засвідчені у Словнику, що різняться твірними основами, однакові за значенням. Така близькість філософських термінів обох мов простежується в початковий період їх формування в українській мові, коли ще не відбулося остаточного природного відбору термінів, найбільш відповідних структурі кожної з національних мов (**властивість — свойство, громадянщина — общество, думання — мышление, моральність — нравственность, світогляд — мировоззрєніє, уява — воображеніє**). Разом з тим у Словнику засвідчена і дублетність філософських термінів української та російської мов, зумовлена словотворчим варіюванням лексем з однаковими твірними основами (**боротьба — борьба, буття — бытіє, єдиність — единство, значіння — значеніє, прбстір — пространство, рівнозначний — однозначій**).

Як свідчать наші спостереження над філософською термінологією, зафіксованою у Словнику Б. Грінченка, українська філософська лексика виникла в основному на базі переосмислення і розширення стилістичного функціонування загальнонародних слів (**безконєчне, боротьба, істина, мир, прбстір, рбзвиток,**

уява). Крім того, засвідчено біля 40 термінів іншомовного походження (демократній, догмат, ідеал, інтерес, лютеранський, мораль, філософія).

У збагаченні української філософської термінології важливу роль відіграла російська мова, яка була ніби регулятором у відборі філософських термінів. У другій половині XIX ст. була закладена міцна основа філософської лексики української мови, та основа, на якій вона розвивалася, збагачувалася й удосконалювалася у наступні періоди.

Словник Б. Грінченка фіксує філософську лексику української мови з характерною для того періоду дублетністю, різноманітною за джерелами походження і неоднаковою у співвідношенні з російськими термінами.

Т. М. Возний, Б. П. Михайлишин (Львів)

ТЕРМІНОЛОГІЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У «СЛОВАРІ» Б. ГРІНЧЕНКА

У кінці XIX — на поч. XX ст. українська мова розвивалася у несприятливих умовах. З усіх стилів найрозробленишим був художній; науковий стиль розвивався повільно.

Важливу роль у формуванні терміносистем, і тим самим у зародженні наукового стилю української мови, відіграв тлумачно-перекладний «Словарь», укладений Б. Грінченком. Крім широко вживаної лексики, у ньому зафіксовані загальномистецькі лексеми, в тому числі чимало термінів образотворчого мистецтва (ОМ).

Без змін у сучасну українську літературну мову (СУЛМ) увійшли наявні у «Словарі» власномовні (блакить, краска, різець) і запозичені (аквареліст, копія) терміни. До сьогодні збереглася синонімічність деяких з них: **барва — колір, картина — образ.**

Лексика ОМ у «Словарі» Б. Грінченка репрезентує різні частини української мовної території. Доказом цього є численні варіанти (краска — фарба — фабра — хварба; митець — метець — мистець — містець; мрамур — мармор; портрет — патрет; папір — папер — папера — паперо; чорнило — чернило тощо), більшість з яких у СУМ не засвідчена.

У результаті розвитку і стабілізації української літературної мови ряд термінів-субстантивів — **жовтило** (у зн. жовта фарба), **жовтка** (у зн. жовта фарба), **жовтожар** (у зн. оранже-

вий колір) і дієслівних слівформ (**багриніти, зазолотити, начервонити**) не стали надбанням СУМ.

З політичних міркувань у «Словарі» не фіксувались, як правило, номени, які побутували в Галичині. Так, намагання Б. Грінченка включити у «Словарь» деяку лексику і особливо термінологію з листів І. Франка відхилила, як відомо, редакція «Киевской Старини». У критичній спадщині І. Франка, присвяченій образотворчому мистецтву, знаходимо чимало вживаних і сьогодні термінів ОМ. Серед них лексеми як слов'янського (відтиск, світлотінь, художник), так і неслов'янського (ескіз, ілюстрація, колорит, композиція, малярство, мініатюра, олеографія, пейзаж, перспектива, ренесанс, статуя, фреска) походження.

Серед інших лексикографічних праць того часу «Словарь», укладений Б. Грінченком, найбільш повно реєструє термінологію ОМ української мови.

Р. М. Гриценко (Ворошиловград)

КАТЕГОРІЯ СПОРІДНОСТІ У СЛОВНИКАХ В. І. ДАЛЯ ТА Б. Д. ГРІНЧЕНКА

Одна з найдавніших тематичних груп — слова, що позначають родинні зв'язки, — у сучасних східнослов'янських літературних мовах є і найбільш замкнутою, обмеженою, універсальною. Проте в живому мовленні, діалектах, фольклорі спостерігаємо іншу картину: метафоричність та фразеологічність багатьох термінів спорідності, розгалужену систему їх словотворення, прагнення до семантичної диференціації дериватів. Усе це відбиває особливості давньоруської системи спорідності, яка була значно ширшою від сучасної.

Спостереження за фіксацією термінів спорідності у словниках В. І. Даля та Б. Д. Грінченка дає можливість констатувати історичний характер цієї категорії. Словники відбивають конкуренцію варіантів, їх стилістичне та семантичне розмежування (отець — батько), втрату значення суб'єктивної оцінки в окремих демінутивів (рос. бабка, дедушка, мамка, тетка, дядька, укр. дочка, мамка) і пов'язані з цим процеси випадіння одного з варіантів із системи спорідності або взагалі з ужитку.

Словники В. І. Даля та Б. Д. Грінченка фіксують розгалужену систему бокової спорідності, втрачену нині літератур-

ними мовами: **братан, братанич, братанець** — «син брата», **сестрінець, сестрич, сестрінок, сестрінич** — «син сестри», **синовець** — «син брата», **стрий** — «дядько по батькові», **вуй (уй)** — «дядько по матері». Цікаво прослідкувати процес уніфікації термінів бокової спорідненості за допомогою слів двоюрідний, троюрідний, що відбувався в українській мові під впливом російської: у Словнику Б. Д. Грінченка знаходимо лише звороти **брат у перших, брат у других**, а в сучасних перекладних словниках поряд з цими зворотами також сполучення двоюрідний брат, троюрідний брат.

У словниках В. І. Дала та Б. Д. Грінченка багато усталених зворотів з термінами спорідненості, невідомих або мало відомих сучасним літературним мовам: **названий, посажений, ряжений, крестный отец** (Даль), **головатий, вечеришний батько** (Грінч.), **молочная, богоданная мать** (Даль), **головата мати** (Грінч.), **названий, привенчанный, матушкин, сукин, чертов син** (Даль), **божий, бісів, вражий, вразький, чортів, песький, сучий, такий-сякий син** (Грінч.).

Словники засвідчують багатий словотвір термінів спорідненості, який включає демінутиви (у Словнику Б. Д. Грінченка їх значно більше), іменники на позначення спадщини, а також бокової та зведеної спорідненості, присвійні прикметники. Дві групи дериватів представлені виключно у Словнику Б. Д. Грінченка: 1) збірні назви дітей — **онуца, небожа, плем'я, падчереня**; 2) дієслова на позначення обрядових та інших побутових процесів — **батькувати, татувати, мамкувати**.

Для ілюстрації значень термінів спорідненості автори обох словників, особливо В. І. Даль, часто використовують прислів'я, в яких відбито ставлення народу до сім'ї, стосунки між батьками та дітьми, погляди на різну долю сина та дочки у батьківському домі: **Один син не син, два сына не сини, три сына — сын, Первый сын богу, второй царю, третий себе на пропитание. Дочь — чужое сокровище. Сын в дом глядит, а дочь из дому. Бабушке один только дедушка не внук. Брат сестре не указ в стряпне. Сестра при брате не вотчинница** (Даль). Тільки в світі правди, що рідная мати. Дядько не батько, а тітка не мати. **Брежали твого батька дочки. Один синчикок, як одинчикок** (Грінч.).

Бурхливий процес скорочення системи термінів спорідненості, викликаний розпадом патріархальних відносин, міграцією та урбанізацією населення, виштовхує з пам'яті молодих поколінь цілі пласти лексики. Тим більше зростатиме цінність словників В. І. Дала та Б. Д. Грінченка як скарбниць народної мови.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ОБРОБКА ЕТНОГРАФІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В «СЛОВАРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» Б. ГРІНЧЕНКА

Етнографічна лексика, що означає предмети та явища матеріальної та духовної культури, — цінне джерело для вивчення історії українського народу. В Словнику Б. Грінченка етнографізми, зокрема назви одягу, характеризуються досить докладно. Найчастіше вони пояснюються за допомогою одного або кількох російських синонімів. Значно рідше використовується описовий спосіб пояснення. Поряд із загальноживаними лексикограф наводить чимало місцевих назв, наприклад, **літник, завійка** «намітка», **дерга** тощо.

Тлумачення етнографічних назв одягу відзначається різною мірою деталізації, пор.: **гугля, запола, кучма, куцбайка**. Деякі з них мають у «Словарі української мови» Б. Грінченка енциклопедичне тлумачення: **плахта, запаска**. Без перекладу автор вмістив до Словника етнографізми, точне значення яких було йому невідоме, наприклад, **запілок**. Деякі назви, що викликали сумнів лексикографа, мають при собі знак питання: **Завивайка**, ки ж? Бо на нас (дівчатах) плаття — все шовк та китайка, червона окрайка. А в варіанте вместо последнего стиха: **зверху завивайка**. Мил. 51. т. II, с. 15.

Семантична будова етнографічних назв одягу детально розроблена і відтворює як історію, так і географію реалії. Наприклад, слово **плахта** має чотири значення, кожне з яких означає різні назви одягу в різних місцевостях. Серед етнографізмів є слова з однорідною семантичною структурою (всі назви належать до лексики одягу: **свита, серпанок, кожушанка**) та з неоднорідною (різні значення полісемічного слова входять у склад різних тематичних груп). Деякі етнографізми мають також сталі значення: **Кучму дати**. Причинить хлопоты, насмеяться. **Рушники подавати**. Дать согласие на выход замуж. **На рушнику стояти**. Венчаться.

Чимало назв одягу входить до прислів'їв, що наводяться у Словнику: Як раз Савці свитка, та тільки **рукавів** нема. Він би робив, та в його **рукава** болять. Од Спаса та й **рукавиці** до паса. Хоч в **семрязі**, аби в добрі зв'язі.

Деякі назви одягу можуть вживатися не тільки в конкретно-матеріальному, але й у символічному значенні; тим самим устанавлюється зв'язок між сферою матеріальної та духовної культури українського народу: **серпанок** — символ заміжньої жінки; **багря-**

ниця — символ царської влади; **рушник** — символ сватання, дороги; **серм'яга** — символ бідноти, простого люду.

Серед етнографічних назв одягу представлені архаїчні (**жупан, гуня**) та сучасні (**плахта, бриль**). Деякі з них застарілі в літературній мові, а в українських народних говірках активно функціонують (**кожух, серпанок**). Іноді відбувається перенос термінів: **каптур, плащок**.

Таким чином, архаїчна та мінлива група етнографічних назв одягу в «Словарі української мови» включає до свого складу слова літературної мови, діалектні, лексику фольклору. Історія та сучасність, загальнолюдське та національне в них тісно переплітається.

Н. Ф. Венжинович (Ужгород)

ЛЕКСИКА НАРОДНИХ ПРОМИСЛІВ У «СЛОВАРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» Б. Д. ГРІНЧЕНКА

Б. Д. Грінченко — видатний письменник, публіцист, фольклорист, етнограф, педагог, журналіст та упорядник багатьох видань. Чимало зроблено Б. Д. Грінченком і в галузі мовознавства.

Б. Д. Грінченко впорядкував Словник української мови, який вийшов чотиритомним виданням (1907—1909): Цю велику роботу він виконував багато років. Використав майже всю наявну етнографічну літературу з усіх регіонів України.

Б. Д. Грінченко сам займався збором матеріалу з уст народу, зокрема лексики народних промислів (особливо ткацької лексики), про що зазначає у передмові до Словника.

У Словнику Б. Д. Грінченка поряд з лексикою української літературної мови широко представлені її численні говірки, що дає цікавий матеріал для дослідження.

З лексики народних промислів зафіксовані різноманітні групи: бляхарство, бондарство, воскобійництво, вуглярство, вишивання, гаптування, гончарство, дігтярство, ковальство, крапцевство, ткацтво тощо.

Значною мірою представлена ткацька лексика. 1. Лексика, пов'язана з вирощуванням волокнистих рослин і підготовкою до прядіння: колопня (2, 272), коноплі (2, 276), коноплице (2, 278), льон (2, 384), льонище (2, 385), коловатень (2, 270), коловатниця (2, 270), бральниця (1, 92), гребінка (1, 323), тіпати (4, 266), потіпач (3, 378), терміття (4, 257), помикати (3, 295).

2. Лексика, пов'язана з прядінням і підготовкою до ткання: веретено (1, 135), витушка (1, 193), самотока (4, 101), відмастка (1, 218), шліхта (4, 503), відмашення (1, 219), шліхтування (4, 503), відмашувати (1, 219), шліхтувати (4, 503), куделя (2, 318), кужіль (2, 320), миканець (4, 423), миканка (2, 423), міток (2, 434), мотовило (2, 449), оснівниця (3, 69), снуавка (4, 162), снувалка (4, 163), снувальниця (4, 163), прядач (3, 494), прядінниця (3, 494), прядиво, прядіво (3, 494), прядка (3, 494), пряслиця (3, 495), прясти (3, 495), юрок (4, 532) тощо.

3. Лексика, пов'язана з ткацьким верстатом і тканням: варстат (1, 127), верстат (1, 137), тканиця (4, 267), передні і задні коники, слупки; победрини, стативи; поперечниці, жердки; сідавка, сідак; льонки, льонтки; маголь, штак; спідній навій, дольшній навій, воротило; верхній навій, горішній навій, воротило; поножі; скраклі з кільцями; ничиниці; ляда; бердо; основа; човник; цівка; песик (1, 137, 138) тощо; полотно (3, 286), виткати (1, 193), ткацтво (4, 268) тощо.

Цінним є те, що Б. Д. Грінченко зафіксував емоційно забарвлені варіанти ткацьких термінів: бердечко — зм. від бердо (1, 50), веретенечко — зм. від веретено (1, 135), гребінище — зб. від гребінь (1, 323), гребінищечко — зм. від гребінь (1, 323), льониченько (2, 385), куделечка (2, 318), оснівонька (3, 70), прядочка (3, 494) у такій формі вказані слова та ряд інших, зафіксованих Б. Д. Грінченком, використовуються у фольклорі.

Б. Д. Грінченко подає поряд із прямим і переносні значення термінів: веретенитися — 'вертїтїся, як веретено' (1, 135), куделити — 'тягнути за волосся' (2, 318).

Б. Д. Грінченко фіксує утворення, що виникли на основі ткацької термінології: ткаченко (син ткача), (4, 268); ткачиха (дружина ткача), (4, 268); ткачишин (належить дружині ткача), (4, 268); ткачів (належить ткачу), (4, 268); ткачівна (дочка ткача), (4, 268); ткачук (син ткача, учень ткача), (4, 268) тощо.

Лексика народних промислів зафіксована у словнику Б. Д. Грінченка досить повно, і це дає значний матеріал для дослідження.

І. О. Ніколаєнко, З. С. Сікорська (Ворошиловград)

ТКАЦЬКА ЛЕКСИКА В СЛОВНИКУ Б. ГРІНЧЕНКА

У лексичному складі української мови, зафіксованому Словником української мови Б. Грінченка, певне місце займає ткаць-

ка лексика. За походженням вона неоднорідна. Її основу складають спільнослов'янські слова: бердо, близно, бич, веретено, горстка, гребінь, губка, дев'ятка, десятка, дорога, дотіпувати, жердка.

Є чимало слів іншомовного походження. Серед них латинізм (адамашковий), полонізм (байка), германізм (дощечка), арабізм (габа) та ін.

Серед ткацьких назв, зафіксованих у Словнику української мови Б. Грінченка, наявні такі семантичні групи:

1) назви знарядь праці та їх частин: байцарка, верстат, веретено, блят, важка, глиця, гребінь, застрямина, зв'язки, камінь, кросно, огниве, ремісник, сідавка;

2) назви матеріалів, у тому числі й за їх якісною, кольоровою чи ін. ознакою: габа, бавовняний, паразія, портнина, рядно, безбарвний, валовина, вибійчаний, вигійка, габовий, гребінний, гребінниця, дерга, згрібний, злотоглав, злототканий, кармазин, матірне, пійстра, полутабенюк, рантух, рубок, чесаний;

3) назви об'єктів праці: плоскінь, барвниця, конопля, веретина;

4) назви процесів, пов'язаних із прядінням та тканням: барвити, білити, брання, вирізка, вистріпувати, дотіпувати, заткати, присукувати, снувати, ткачувати;

5) назви осіб за заняттям: бліхарь, бранець, браля, неткаха, ткаха, ткач, ткачка.

У Словнику Б. Грінченка зафіксовано 236 словникових статей, присвячених ткацькій лексиці. У Програмі для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови Й. О. Дзендзелівського виділено на розділ «Ткацтво» 97 питань. Історична перспектива ткацьких назв, зафіксованих у Словнику Б. Грінченка, неоднакова. Більшість із них зберігається до нашого часу (горстка, помік, бительня, битка, пряжа, верстат, коник, бердо, сват та ін.), деякі вийшли з ужитку: адамашковий, рантух, кросно; інші зберігаються у говорах української мови, а в літературній — відсутні: близно, помік, щайда. Причому, у говорах побутує часом назв значно більше, ніж подає Словник: пересмики, просмики, штек, напельок, хлюд, цїрка, хвак, пит. Деякі ж лексеми у говорах вживаються із більшою кількістю значень, ніж фіксує Словник: прядиво («пряжа, нитки»; «коноплі», а у Б. Грінченка: «Пенька, приготовлення для прядення волокна пеньки» (т. 3, с. 494).

За частиномовною належністю серед ткацьких назв виділяються іменники (185), прикметники (27), дієслова (23), дієприкметник (біляний).

За структурою вони поділяються на непохідні: рантух, блят, габа, дерга, ляда, коло, коноплі, камінь, порт, ряд, зерня, кросно та похідні: бавовнянка, рядовина, семірка, ткания, ткачишин, утикатися, чесаний, чинувати. Серед останніх наявні найбільше суфіксальні утворення: огниве, біляний, валюшний, вибійчаний, вистріпувати, виторочувати; префіксальні: неткаха, наткати; постфіксальні: тіпатися, вистріпуватися, дотіпуватися, присукуватися; префіксально-суфіксальні (з нульовим суфіксом): безбарвий, безчисна; складання основ: злотоглав, злото-тканий, самотканий.

У складі ткацької лексики чимале місце займають утворення із зменшено-пестливим значенням: баечка, качечка, конопельки, кросенце, полотнинка, прядочка, тіпанинка, тіпаннечко, ткачик, шовчинка. Деякі з них набули недемінітивного змісту: коник, кросонки, човник, валок, дощечка.

Отже, Словник Б. Грінченка є важливим джерелом дослідження лексики української мови.

В. К. Чернецький (Кіровоград)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДИТЯЧОЇ ЛЕКСИКИ, ЗАРЕЄСТРОВАНОЇ В «СЛОВАРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» ЗА РЕД. Б. ГРІНЧЕНКА

Порівняно з іншими лексикографічними працями так звана дитяча лексика в даному Словнику представлена значно ширше (понад 150 слів).

Слова цієї категорії, як відомо, перебувають у користуванні дітей переддошкільного та дошкільного віку, а ширше в мові дорослих у звертанні до дітей. Зареєстрована в Словнику аналізована лексика становить значний інтерес як цінний і в багатьох відношеннях незамінимий об'єкт лінгвістичного дослідження, оскільки відбиває особливості живої розмовної, в тому числі і діалектної мови.

Дитячі слова охоплюють назви явищ і предметів побуту, що оточують дітей і дорослих. Це переважно іменники, що означають назви їжі, продуктів харчування: **буцьо** 'яблуко', **кика** 'м'ясо', **моня** 'молоко', **папа** 'хліб'; назви тварин і птахів: **кося** 'конячка', **миня** 'корова', **гася** 'качка', **цюця** 'собачка'; назви органів і частин людського тіла: **бузя** 'уста', 'ротик'; **руця** 'ручка'; **язе** 'язик' та ін. Значною кількістю представлені дієслова, що означають назви різних дій, процесів, станів: **бусі**, **бушки** 'па-

СЕМАНТИКО-ПАРАДИГМАТИЧНЕ І ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНЕ СТРУКТУРУВАННЯ ІМЕННИХ І ДІЄСЛІВНИХ ЛЕКСЕМ У «СЛОВАРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» ЗА РЕД. Б. ГРІНЧЕНКА

дати', 'упасти', 'упадеш'; **гамати** 'їсти'; **задибати** 'почати ходити'; **монькати** 'просити молока'; **почукати** 'підкидати на руках дитину'; **цьомати** 'цілувати'. До цієї групи лексичних утворень належать специфічні для української мови дієслова з суфіксами пестливості типу **дибуночки**, **їстоньки**, **купусі**, **питки**, **спатусі**, **тупіньки**, **хитусеньки**, **ходуні** та ін.

Серед слів дитячої лексики зрідка засвідчуються слова, загальнокатегоріальне лексичне значення яких виражено нечітко, пор. **дюдя** 'холод', 'холодно'; **зюзя** 'комашка', 'все крихітне'; **чика** 'ножик', 'все гостре'. Окремі лексеми характеризуються аморфністю морфемної будови, наприклад: **пруті** 'гуляти'.

Характерно, що ад'єктивний пласт дитячої лексики в аналізованому словнику не засвідчений.

Дериваційні засоби досліджуваної категорії слів специфічні і здебільшого однотипні. Будучи розмовно-просторічною, дитяча лексика сформована на базі загальнонародних слів та слів діалектного мовлення. Значна частина похідних дериватів утворена від імперативних вигуків за допомогою специфічних словотворчих засобів, наприклад: **паця** 'свиня', 'порося'; **тютя** 'курка', 'курча'; **коко** 'яйце'; **ляля** 'маленька дитина', 'лялька'. В утворенні окремих іменників від вигуків бере участь суфікс -к(а): **базька** 'ягня'; **цьонка** 1. 'коняка', 2. 'свиня'. Поряд з цими способами засвідчуються лексичні одиниці, які виникли шляхом деформованого копіювання дітьми мови дорослих: **паля** 'палка'; **подуся** 'подушка'; **розя** 'різка'. Дані утворення характеризуються високим ступенем зменшеності і пестливості.

Серед засвідченої дитячої лексики наявні багатозначні слова, наприклад: **буба** 1. 'зерно гороху'; 2. 'ягода'; 3. 'бублик'; 4. 'рана', 'нарив', 'сліди удару'. Семантична розмаїтість слів такого типу пов'язана, напевно, з тим, що окремі значення їх виникали в різних діалектних угрупованнях і тому вживаються деякі з цих значень не на всій мовній території, а лише в певних місцевостях. На жаль, ілюстративний матеріал Словника невиразно окреслює межі вживання того чи іншого значення аналізованих полісемантичних слів.

Як показали спостереження, досліджуваної категорії слів властиве оцінне значення. Емоційна значимість їх створюється за допомогою словотворчих засобів, а також існує чимало слів, певна оцінка яких міститься у власне лексичному значенні їх.

Принципи структурування лексики завжди виступали провідними при укладанні лексикографічних праць будь-якого типу. Домінуючим на сьогоднішній день у лексикографії є алфавітний принцип комплектування матеріалу, який витримується навіть у зворотних словниках. На кінець XIX ст. у вітчизняній лексикографії усталились принципи алфавітної індексації, чому сприяли праці Л. Зизанія, П. Беринди, П. Білецького-Носенка і под. Оскільки «Словарь» за ред. Б. Грінченка тлумачно-перекладного типу, то на його створення своєрідний вплив справили словники Є. Желехівського та С. Недільського (1886 р.), М. Уманця і А. Спілки (1893—1898 рр.), Є. Тимченка (1897—1899 рр.) і праці російських лексикографів, зокрема В. І. Даля (1863—1866 рр.).

Алфавітна індексація не дозволяє прямо і безпосередньо дотримуватись семантико-парадигматичного структурування, що накладає і зумовлює великі труднощі при тлумаченні окремих слів, пор. пояснення одного слова через лексичне значення іншого: **заручити** — див. **заручати** (II, 91) *, **обмаювати**, сов. в. **обмаїти** (од **клевання**) (III, 18). Подібного типу посиленнями досягається первинне семантико-парадигматичне структурування, яке в більшості випадків наявне в опозиціях тотожності, або ідентичності. Б. Грінченко вперше ввів в українську лексикографію нову символіку, започатковану М. Уманцем як графічний знак адекватності значення двох слів різних мов (**парафинъ** = **земляний віск**), яка використовувалась паралельно також І. І. Срезневським (1893—1912) як позначення семантичної тотожності. Опозиції ідентичності в «Словарі» охоплюють слова, що різняться 1) написанням (**плечистий**, а е = **плечастий**, а, е (III, 117)); 2) формально-мотивованим значенням роду або формою числа (**перезов** = **перезва** (III, 118)); 3) формально-семантичними відтінками [**перекуйовдити** = **перекудлити** (III, 123)]; 4) аспектуальними значеннями, грамами стану [**замкнутися** = **замикатися** (II, 78)]; 5) дериваційними елементами.

* Посилання здійснюються за виданням Словарь української мови / За ред. Б. Грінченка. — Т. I—IV. — К., 1907—1909. Далі у дужках зазначається тільки том і сторінка.

тами з одним словотвірним значенням [литовка = литвинка (II, 363)]; 6) незначними семантичними відтінками [кучо-пір = кажан (II, 335)]. У «Словарі» знайшли відображення малочастотні опозиції тотожності, які наявні тільки в одному з лексико-семантичних варіантів слова: **пластун — 2. пластоць** (III, 192) і под. Подібного типу опозиції зафіксовано серед іменних лексем 2292, серед дієслівних — біля 3965, їх фіксація є особливо цінною при укладанні словників валентності, визначенні семантико-синтаксичних гнізд предикатних лексем, пор.: **отроїти = отруїти = отроювати = отруювати — тривалентне і отроїтися = отруїтися отроюватися = отруюватися — дво-валентне** (напр.: М. Попова. Кратък валентен речник на глаголите в съвременния книжовен български език. — София: Изд-во Българск. АН, 1987. — 544 с.).

У формально-граматичному структуруванні лексичного фонду Б. Грінченко продовжив традиції І. І. Носовича (Словарь белорусскаго нарѣчя. — СПб., 1870. — 756 с.), чому підтвердженням виступає наведення корелятивних дієслівних форм в одній статті з вказівкою їх аспектуальних значень, пор.: **більшати, побільшати; переховувати, приховати** (Є. Тимченко, 1899) і **охолоджувати, сов. в. охолодити** (III, 79). Формально-граматичне структурування перетинається з семантико-парадигматичним, витворюючи спільну множинність, ядром якої виступає опозиція тотожності пояснюваних слів: **осушувати, сов. в. осушити = обсушувати, обсушити // осушуватися, сов. в. осушитися = обсушуватися, обсушитися**.

У сучасній лексикографії розвинено основні принципи семантичного і формального структурування лексики, започатковані в перших словниках і значно розвинені Б. Грінченком (див.: СУМ: В 11-ти томах). Це дає змогу давати вичерпну характеристику різним лексемам.

В. І. Статеева (Ужгород)

Б. Д. ГРІНЧЕНКО Й УКРАЇНЬСЬКА МОВА

Діяльність визначного представника української культури кінця ХІХ — поч. ХХ ст. Б. Д. Грінченка у сфері рідної мови всебічно й системно ще не вивчалася. Однією з причин відставання у дослідженні різнобічної спадщини цього діяча був вульгарно-соціологічний, буржуазно-націоналістичний підхід до нього, що виробився ще у 20—30-і роки. Сьогодні настала пора розглянути діяльність Б. Грінченка, зокрема й у сфері мови

об'єктивно, діалектично, враховуючи, за Леніним, насамперед те, що нового дав цей діяч порівняно з попередниками, визначаючи прогресивне й помилкове в його поглядах.

Б. Грінченко розробляв ряд мовних проблем як практик і як теоретик.

1. Найвагомий внесок зробив учений в українську лексикографію, уклавши й відредагувавши, з додатком 1/3 власного матеріалу, найбільший і найкращий словник української мови до Жовтня. Наша доповідь містить окремі маловідомі моменти, пов'язані з підготовкою словника та його оцінкою з боку М. Сумцова, В. Доманицького, В. Дорошенка.

2. Своєю працею «Огляд української лексикографії» та передмовою до 1-го тому Словника, у яких уперше в україністиці дано системний (хоч і неповний) огляд українських словників більш ніж за 300 років, Б. Грінченко заклав основи й такої галузі мовознавства, як історія української лексикографії.

3. Значні заслуги Б. Грінченка й у різнобічному унормуванні української літературної мови кінця ХІХ — поч. ХХ ст.: а) насамперед необхідно підкреслити вагому роль ученого у виробленні українського правопису. Ті орфографічні правила, які він відстоював у працях «Три питання нашого правопису», «К вопросу о правописании украинского языка» та ін. (позначати звук [і] будь-якого походження літерою «і», вживати апостроф, не писати «ь» у словах типу світ, використовувати «йо», «ьо», а не «ё», писати «життя», «знання» та ін.), широко підтримувалися ще до Жовтня. На цьому наголошував і А. Кримський, відзначивши: «Вся Наддніпрянська Україна писала саме так, як навчав Грінченко. До того ж капітальна Грінченкова праця, його... словар... якраз і запровадив у життя ці правила». Відомо, що правопис Словника Б. Грінченка, як найкращий з дожовтневих правописів, ліг в основу першого радянського українського правопису 1921 р. Вищеназвані праці вченого ще й сьогодні цінні й для такої наукової галузі, як історія української графіки й орфографії;

б) багатий внесок Б. Грінченка у фонетичне, лексичне, граматичне, стилістичне унормування української літературної мови. Ці питання піднімалися як у спеціальних мовознавчих статтях, так і в інших працях, листах, рецензіях письменника. Так, перша на Україні серйозна дискусія про шляхи розвитку української літературної мови, започаткована у 1891 р. статтею Б. Грінченка «Галицькі вірші», на яку ініціатор відгукнувся ще й рядом інших своїх мовознавчих праць, відіграла важливу роль у відстоюванні єдиної для всієї України української літе-

ратурної мови в східноукраїнському варіанті, у посиленні уваги до чистоти мови та ін. І хоча в ході дискусії були висловлені й окремі помилкові судження, проте все ж переважна більшість міркувань Б. Грінченка про конкретні мовні факти у тогочасній західноукраїнській літературі (полонізми, русизми, вузькі діалектизми, наголоси, побудови фраз) були правильними. Тому недаремно І. Франко, гостро виступивши з критикою Б. Грінченка під час дискусії, через 10 років після неї підкреслив: «Його голос викликав був дуже оживлену полеміку, та, що найважливіше, пізніше наше письменство йде переважно туди, куди вказав він у тій своїй статті». Робота по виробленню й збагаченню української літературної мови проводилася Б. Грінченком і шляхом власної мовної практики. Слід зазначити, що місце письменника в історії української літературної мови ще не визначене, хоча мова його художніх творів та перекладів високо оцінювалася такими майстрами слова, як І. Франко, М. Коцюбинський, І. Нечуй-Левицький, В. Самійленко. Так, Франко про двотомник Б. Грінченка 1903 року писав: «Кожний неупереджений мусить признати, що вже з огляду на мову, поетичну форму та техніку версифікації ті томи треба вважати великим здобутком української літератури». А Нечуй-Левицький наголошував: «Борис Дмитрійович був чудовий стиліст і писав найчистішою і найкращою мовою в наш час».

4. У доповіді наявна характеристика букваря Б. Грінченка в мовознавчому аспекті, зазначено його місце в історії української літературної мови.

5. Подвижницька діяльність Б. Грінченка по забезпеченню вільного, різнобічного функціонування рідної мови, що в загальному також висвітлюється нами, допомагає зрозуміти, чому І. Франко відвів Б. Грінченкові перше місце в ряду «справжніх борців за українське слово».

Б. К. Галас (Ужгород)

РУКОПИСНІ СЛОВНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XIX СТ. І ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ПРАКТИКА Б. Д. ГРІНЧЕНКА В ОЦІНЦІ О. О. ШАХМАТОВА

1. Виданий у 1907—1909 рр. «Словарь української мови» за ред. Б. Д. Грінченка (ГСУМ) став тією знаменною подією, що всупереч несприятливим суспільним умовам логічно завершила тривалий і складний процес нагромадження сил і засобів, спрямованих на створення словника — обличчя української нації.

Високий науковий рівень ГСУМ у значній мірі був забезпечений Б. Д. Грінченком, на долю якого випало протягом якихось 2,5 років завершити епохальний колективний труд. Те, що встиг за цей час зробити редактор, не може не вразити. О. О. Шахматов у своєму відзиві на рукопис ГСУМ цілком справедливо відзначив, що в особі Б. Д. Грінченка українська лексикологія має довідченого й відмінно підготовленого працівника.

2. У передмові до ГСУМ Б. Д. Грінченко писав: «Раніше укладеними словниками ми намагались користуватися з обережністю, незважаючи на всю звабність думки легко поповнити свою працю великою кількістю слів шляхом простого переносу їх з одного словника до іншого». Цей підхід, очевидно, повністю стосувався не тільки опублікованих, але й рукописних словників української мови, про деякі з яких і редакції «Киевской старины», і самому Б. Д. Грінченку було відомо, про що свідчать включені в ГСУМ деякі матеріали з рукописних словників Д. Яворницького, П. Білецького-Носенка та ін. І все ж абсолютна більшість рукописних лексикографічних джерел (у тому числі й ті, які вказано О. О. Шахматовим) залишились поза увагою редакції ГСУМ.

3. «Необізнаність із рукописними матеріалами Академії наук... не може бути, звичайно, поставлена в пряму провину редактора київського Словаря, — писав О. О. Шахматов. — І звичайно, значення цих матеріалів уявляється не настільки важливим, якщо ми візьмемо до уваги, що редакторові Словаря довелося зробити вибірку слів з усіх збірок українських етнографічних матеріалів...» Зрозуміло, встановлення семантики дібраних таким чином реєстрових слів здійснювалося на основі контексту самим Б. Д. Грінченком. Як свідчать матеріали ГСУМ, інколи він сигналізував про свої сумніви щодо визначеної семантики слова. Пор.: **Хворá, рí, м.** Болъзнь? **Пушу коника по двору свому тестеві на хвору.** Чуб. III. 204; **Чапіти, пію, еш, гл.** Плохо дълаться? **Пити вміе, а робота в його чапіе.** Ком. Пр. № 883 (ГСУМ, 4, с. 394, 444). Якби у Б. Д. Грінченка була можливість переглянути «Іdyotykon» І. Вагилевича (40-ві рр. XIX ст.), де зафіксовано **хвора** «verdruss, taedium», **чапіти** «unbeweglich werden, stabilis esse», то, можливо, в ГСУМ з'явилася б точніша розробка реєстрових слів (**Хвора, ри, ж.** Досада. **Чапіти, пію, еш, гл.** Не двигаться, быть неподвижным). І це не поодинокі приклади.

4. Сьогодні, коли українська лексикографія сягнула далеко вперед, коли ми з гордістю можемо оглянутися назад і в ряду наших здобутків назвати Грінченків словник, що сяє зіркою першої величини, пора серйозно зайнятися й тими численними ве-

ликими, середніми й малими рукописними словниками, зірка яких так і не зійшла, потонувши в архівних глибинах. Не можна вважати нормальним становище, коли словники І. Вагилевича, О. Бодяньського, Ф. Шимкевича, М. Євстаф'єва, Й. Скомаровського, В. Лазаревського, М. Руберовського та ряду інших подвижників, лексичний фонд яких вимірюється багатьма тисячами одиниць, лежать під замком. Необхідно взяти на облік усі лексикографічні пам'ятки української мови, здійснити їх належний науковий опис і опублікувати, забезпечивши цим шлях до гідного їх застосування.

А. С. Зеленько (м. Ворошиловград)

ДО ПИТАННЯ ПРО ТИП СЛОВНИКА Б. ГРІНЧЕНКА

Аналіз «Словаря української мови» — прекрасна нагода для визначення тенденцій — перспектив укладання нового, повного тлумачного словника української літературної мови. Адже закономірності розвитку й взаємодії лексичних підсистем мають об'єктивний характер. В умовах перебудови й гласності, супроводжуваної зростанням ролі інтелектуального фактора, укладання тлумачного словника національної мови має, безперечно, спиратися на виявлені ученими об'єктивно діючі фактори. Назвемо деякі з них: співвідношення літературно нормативного й діалектного, українського й спорідненого російського, українського й запозичуваного з інших мов народів, що живуть на території республіки, нарешті, взаємодія лінгвістичного тлумачного й енциклопедичного принципів у процесі укладання словника.

«Словарь української мови» — вершина дожовтневої української лексикографії: у ньому відбито здобутки попередників, акумульовано значний досвід лексикографічної роботи. «Словарь української мови» — це тлумачний двомовний російсько-український словник. При його укладанні намітилися важливі тенденції, які були розвинуті при підготовці подібних словників українськими радянськими лексикографами і потребують дальшого осмислення особливо при виданні нового, кількісно збагаченого тлумачного словника української літературної мови. Йдеться про врахування українсько-російської та українсько-молдавської та іншого типу взаємодій, з одного боку, виявлення співвідношення літературно нормативного й діалектного у лексиці, з другого боку, врахування співвідношення лінгвістично тлумачного й енциклопедичного принципів при укладанні тлумачного словника. Безумовно, питання про українсько-

російську взаємодію ставилося і (хоч не зовсім правильно розв'язувалося науково, а особливо методологічно) уже в «Словарі української мови». Воно, до речі, якнайтісніше пов'язується з питанням про взаємовідношення літературно нормативного й діалектного, живомовного. Так, у плані загальнотеоретичному ніби й не заперечувалося лексикологами й лексикографами значення збагачення лексичної підсистеми за рахунок діалектизмів як одного з шляхів її поповнення. Але насправді у теорії лексикографії, а тим більше у редакційно-видавничій справі нехтувалося. В епоху демократизації й гласності, подальшого усвідомлення інтеграційного процесу становлення соціалістичних багатомовних республік актуалізується проблема взаємовідношення лексики мови корінного населення з лексикою мов інших націй і народностей УРСР. Нами відзначалося, що це вже було помічено укладачем «Словаря української мови». Значно більше зроблено у цьому питанні при укладанні одинадцятитомного тлумачного «Словника української мови». Тепер же, в умовах перебудови, при виданні повнішого щодо обсягу тлумачного словника української мови потреба зважати на взаємодію лексики української мови з лексикою білоруської, польської, угорської, словацької, гагаузької, грецької та інших мов ще очевидніша.

У «Словарі української мови» давав про себе знати принцип енциклопедичності. Дотримання цього принципу — одна з необхідних умов, що дадуть змогу підготувати новий тлумачний словник української мови. Адже справді, чому у «Словнику української мови» вся система назв частин ціпа представлена лише словами КАПИЦЯ, БИЧ, ЦІПИЛЬНО? Те ж можна було б запитати й про перелік назв частин коси у цьому ж словнику.

Як бачимо, звернення до «Словаря української мови» — слушна нагода допомогти українським лексикографам підготувати новий тлумачний словник національної мови.

М. І. Калько (Київ)

ЗАПОЧАТКУВАННЯ НОВОГО ЕТАПУ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ РОЗРОБКИ ДІЄСЛОВА У «СЛОВАРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» Б. Д. ГРІНЧЕНКА

1. Важко переоцінити той визначний вклад у розвиток української лексикографії, який вніс «Словарь української мови» за редакцією Б. Д. Грінченка (1907—1909 рр.)¹. Це був синтез

¹ Дал. СГ.

лексикографічних здобутків попередників і разом з тим новий етап у освоєнні лексичного складу української мови. При цьому важливо відзначити, що це був крок уперед не лише в напрямку розширення обсягу зібраної лексики, а і в напрямку поглиблення рівня обробки словникового матеріалу.

2. Поряд з іншими здобутками СГ став новим етапом лексикографічної розробки дієслова. І в першу чергу слід відзначити новизну лексикографічної розробки дієслівної категорії виду. У словникових працях попередників Б. Д. Грінченка¹ ця категорія або зовсім лишалась поза увагою лексикографів, або ж частина дієслів все ж подавалась у вигляді видових пар, але всім догрінченківським словникам бракувало бодай найменших авторських зауваг щодо принципів розробки цієї категорії, а граматичні ремарки, якщо і супроводжували дієслово в деяких словниках, то вони стосувались лише категорії стану.

3. В СГ уже в передмові чітко визначено принципи лексикографічної розробки дієслівної категорії виду: «Доконані і недоконані види дієслів ми пояснювали разом при недоконаній формі, а від докраної робили посилення, якщо за алфавітним порядком вона не йшла безпосередньо за недокраною; винятки були допущені для дієслів, які, переходячи в докрананий вид, приймали префікси і тому відносились до іншої літери»². Видові кореляти докрананого виду автор супроводжує відповідною ремаркою. Особливо цінним є те, що у словнику відображена залежність граматичної категорії виду від лексичного значення дієслова. Окремі значення полісемічного дієслова, що знаходять своє вираження лише в одній з видових форм, виділяються серед інших позначками — «тільки дск.» чи «тільки недок.».

4. Звичайно, з точки зору сучасних вимог лексикографічної розробки як дієслова в цілому, так і категорії виду зокрема, СГ не можна вважати досконалим, але при цьому слід зважити на відсутність у той час чіткої аспектологічної теорії, яка могла б стати надійним науковим підґрунтям позиції лексикографа. Тому можна зрозуміти певну поміркованість автора при розробці перфективних видових пар, відображенні всіх видових особливостей багатозначних дієслів, відсутність відповідних ремарок при двовидових дієсловах та ін.

5. Незважаючи на зазначені недоліки, СГ з повним правом можна вважати працею, що започаткувала власне наукову лек-

сикографічну розробку такої складної і всеохоплюючої дієслівної категорії, як категорія виду, а отже, і дієслова в цілому. Це—один з незаперечних здобутків праці Б. Д. Грінченка, який разом з іншими дав підстави акад. О. О. Шахматову назвати її «кращим малоруським словником порівняно з усіма виданими раніше»².

О. В. Смолякова (Львів)

«СЛОВАРЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» ЗА РЕД. Б. ГРІНЧЕНКА В САМООСВІТІ ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

Одним із джерел самостійного оволодіння знанням, а також засобом самоконтролю є словники. Постійна робота зі словниками — важлива ланка у фаховій самоосвіті вчителя. Чимале значення для поповнення лінгвістичних знань словесника має Словник Б. Грінченка.

Зрозуміло, що названий словник сьогодні не може задовольнити повністю, бо віддалений від нас не стільки часом, як суспільним устроєм, політичною ідеологією, розвитком науки і техніки. Однак на думку акад. Л. А. Булаховського, соціальні зрушення і революційні перетворення в суспільстві не руйнують «мовного масиву», виробленого попередніми поколіннями.

Оскільки ми повсякчас стикаємося з українською народною мовою, користуємося дореволюційною літературою, то Словник Б. Грінченка стає цінним посібником.

По-перше, він відображає ряд особливостей української мови II пол. XIX ст. як фонетичних, так і морфологічних (базар і базарь, зраджати і зраджувати, аксамит і оксамит).

Порівнювальний аналіз з словникових статей того самого порядку в словнику Б. Грінченка та II-томному Словнику української мови засвідчує поступальний розвиток лексико-семантичних можливостей мови, показує зміщення семантичного наповнення лексичних одиниць, розширення гами значень слів (пор. тлумачення слів завод, блискавка, вартість). Наприклад, лексикографічна інтерпретація слова блискавка співпадає в обох словниках лише в одному із значень. По-друге, Словник Б. Грінченка є необхідним і у випадках, коли треба з'ясувати значення застарілих, забутих слів, а також діалектизмів, не зафіксованих академічним Словником української мови (миляр, бази, зрядник).

² Шахматов А. А. Отчет о присуждении премии Н. М. Костомарова за лучший малорусский словарь. — СПб., 1906. — С. 299.

¹ Передовсім мають на увазі лексикографічні праці О. Афанасьєва-Чужбинського, П. Білецького-Носенка, К. Шейковського, Н. Піскунова, Є. Тимченка, М. Уманця та А. Спілки.

² Словарь української мови. Зібрала редакція журналу «Кіевская старина». Упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. — К., 1958. — С. 30.

По-третє, цінними для вчителя є етнографічно-енциклопедичні відомості, що їх подає Словник Б. Грінченка. Ілюстративно-документаційна частина робить словник не тільки довідковою і навчальною а й цікавою для читання книгою. Так, наприклад, до слова «барвінок», у словнику подані словосполучення з цим словом, значення яких обумовлене фольклорно-поетичними традиціями (барвінок рвати, ночувати в барвінку, калину ломати).

Отже, звертання до словника Б. Грінченка дає змогу поглибити знання з рідної мови, простежити функціонування слів, зміну їх семантичних параметрів.

Н. Д. Бабич (Чернівці)

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАГАЛЬНОНАРОДНОГО ТА ВУЗЬКОЛОКАЛЬНОГО У ФРАЗЕОЛОГІЇ «СЛОВАРЯ» Б. ГРІНЧЕНКА

Вісімдесят років відділяє сучасного мовця від «Словаря української мови», зібраного редакцією журналу «Киевская Старина» і редагованого, з додаванням власних матеріалів, Борисом Грінченком. І хоч не виражає він ні всіх сучасних лексичних, правописних норм, хоч його ідейно-наукові вади з роками ще видніші, проте й сьогодні більшість його матеріалів «об'єктивно відображає різні сторони життя народу, його набуту віками глибоку мудрість, особливо у фразеології» (вступ до вид. 1958 р.). І хоч «Словарь» не завжди орієнтує на сферу вживання того чи іншого слова, не визначає (хіба що через паспортизацію ілюстрацій) приналежність слова, фразеологізму до літературної мови чи діалектів, він спонукає до лінгвістичних студій міжривневої та історичної фразеології. Б. Грінченко зауважував, що, зазначаючи місцевість, де записане слово чи фраза, «Словарь» не вказує на територіальне їх поширення. А звідси актуальність теми нашого дослідження: оскільки основним джерелом фразеологічного матеріалу «Словаря» є жива народна мова (у т. ч. записи М. Номиса, І. Франка), то, зіставляючи його з нашими фразеологізмами, записаними з буковинських і гучульських говірок, та з матеріалами сучасних тлумачного і фразеологічного словників, пробуємо визначити діахронію деяких словосполучень, у т. ч. їх фразеологізацію, встановлюємо семантичний (варіативність, полісемія, омонімія) та емоційно-експресивний діапазон загальнонародних фразеологізмів; пояснюємо діахронію співвідношення вільного і фразеологічно зв'язаного значення слова у складі фразеологічної одиниці.

1. У «Словарі» з компонентом — реєстровим словом зафіксовані такі стійкі конструкції: власне фразеологізми (Баглаї напали. Льнь одолъла — 1, 17), словосполучення-номінації, часто термінологічного характеру (складні назви рослин, споруд, свят, звичаїв, повір'їв: Ведмеже вухо — 1, 130; Вѣжовий дѣм. Тюрма. — 1, 130; Дівич вечір Дъвичникъ — 1, 144); прислів'я і приказки (Дурного і в церкві б'ють — 1, 57); формули привітання — прощання, побажань (Добрий вечір — 1, 144; Помагай-бі! — 1, 59); каламбури (На догад буряків, щоб дали капусти — 1, 115).

2. Компонент фразеологізму часом визначає словникову статтю, яка будується на підставі лише фразеологічного значення (Байдиги плести. Говорить вздоръ — 1, 28).

3. Словник пояснює значення багатьох компонентів загальнонародних фразеологізмів, які у вільному вжитку сьогодні не відомі (Бомки бити, босіни справляти, крутити веремію), тому він є джерелом вивчення процесів фразеологізації. Чимало в словнику фразеологічних історизмів та архаїзмів.

4. Представлені у «Словарі» як синтаксичні, деякі словосполучення сьогодні функціонують як складне слово чи фразеологізм (Важити легко — 1, 122: легковажити; Читати акафист — 1, 5).

5. Більшість зафіксованих (часом без вказівки на джерело) у праці стійких конструкцій є загальнонародними, але локальна (і вузьколокальна) фразеологія теж представлена широко (Піти на виступці. Ликом пастернаку не викопаєш). Такі одиниці (їх структурне і смислове вираження) або взагалі не відомі на інших територіях, або мають синоніми чи лексичні варіанти, систематизація яких прояснила б природу внутрішньої форми фразеологічного значення (пор. мати на бачності — 1, 34, буков. мати на оці; Зійшли биці на киці — 1, 59, буков. зійшли на пси).

Л. В. Веневцева (Харків)

ПРИЙМЕННИКИ У «СЛОВАРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» ЗА РЕД. Б. ГРІНЧЕНКА

1. Названий вище словник справедливо вважається однією з фундаментальних праць вітчизняної лексикографії дожовтневого періоду, яка не лише підсумувала та значно доповнила попередню діяльність усєї армії українських словників, а й зробила крок уперед щодо нормалізації лексичного складу ук-

раїнської мови і вироблення принципів лексикографічного опису його.

2. Це твердження підкріплюється перш за все даними, здобутими в результаті аналізу такого лексикографічного матеріалу «Словаря», який з різних причин або зовсім не потрапляв до словників-попередників цієї пам'ятки, або репрезентувався ними недостатньою кількістю лексем і не досить кваліфіковано.

3. Зіставлення прийменників аналізованої праці і найзагальніших принципів їх лексикографічного опису з відповідними даними «Словника української мови» П. Білецького-Носенка — однієї з найповніших словникарських студій першої пол. XIX ст. — показало: у ній відсутній 31% первинних прийменників, а саме **без, для, крізь, між, над, ради, через**, наявний у «Словарі» за ред. Б. Грінченка; досить рідкісними у «Словнику» є складні прийменники, що утворилися з первинних. Вторинні прийменники також представлені поодинокими прикладами і в супроводі небезсумнівних ремарок. Йдеться про лексеми **біля** (граф. **би-ля**), яка супроводжується рем. «нар. и пред.» («наречие и предлог»), а приклади ж подаються лише на прийменник, і **коло** — слово іменникового походження, а супроводжується тією ж ремаркою, і приклади відсутні. Фонетичних прийменникових варіантів у «Словнику» теж обмаль (можна назвати **в/у, вид/од, з/из, з-пид/из-пид**), чітких принципів опису їх немає. Наприклад, читаємо: «В' /предлог отдельный / . См. У.» і «У. См. В' /предлог отдельный». У другій статті й розробляється значення слова. Або: «Вид' / пред. отдельный / . Отъ. См. Од'». Подаються ілюстрації і значення прийменника. У статті на **од** по суті маємо те ж саме: **Од' / предлог отдельный**. Далі йде тлумачна частина статті, а в кінці відсилна ремарка «См. Вид' /предлог.» В іншому випадку, навпаки, різні прийменники, і один із них з фонетичним варіантом / — **Из-за, из-пид / з-пид /** — розробляються в одній статті і дві останні форми на своєму алфавітному місці не фіксуються.

4. На відміну від «Словника» у «Словарі» за ред. Б. Грінченка первинні прості прийменники і їх фонетичні варіанти представлені досить широко, майже стопроцентно. Див.: **без, від/відо, од/, для, до, з, за, к, крізь, меж, межі /між, міз, міздо/, на, над/наді, надо/, о/об/, під, по, при, ради, у/в/, через**. Усі вони, як і первинні складні і вторинні прийменники, супроводжуються рем. «пред.» («предлог»). Фонетичні варіанти обов'язково фіксуються на своєму алфавітному місці у супроводі цієї ж кваліфікаційної і відповідної відсилної ремарки. У «Словарі» набагато ширше представлені первинні складні прийменники. Тут знаходимо **з-за / граф. зза / из-за /, з-під / граф. спід /, а**

також поза, понад, поміж, попід, попри, почерез. Більшою кількістю, ніж у «Словнику» П. Білецького-Носенка, але, напевно, меншою, ніж було їх у живій мові, представлені у «Словарі» вторинні прийменники. Це **коло, перед, поперед, проти/протів/, мимо / остання лексема супроводжується рем. «нар. и пред.» — «наречие и предлог» /**. Висловити таке припущення дозволяє Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка, в реєстрі якого нараховується шістнадцять таких прийменників.

5. «Словарь» за ред. Б. Грінченка значно перевищує «Словник» П. Білецького-Носенка, як і інші лексикографічні праці такого типу, не лише номенклатурою дослідженого матеріалу, а й чітким ремаркуванням, глибшою інтерпретацією його, кількістю і якістю ілюстративного матеріалу. Все це спрацювало на науковий і лексикографічний авторитет «Словаря» і разом з іншими достоїнствами визначило його долю.

Н. П. Миرونюк (Запоріжжя)

ТЛУМАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У «СЛОВАРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» Б. ГРІНЧЕНКА

У Словнику Б. Грінченка, який є тлумачним і перекладним одночасно, досить широко представлені фразеологізми. Більшість із них вдало витлумачені російською мовою. Способи пояснення фразеологізмів у словнику різноманітні. Найчастіше це вільне відтворення його значення: **Уже не їсть березової каші. Уже вышел из школьных лет. Це і витлумачення шляхом добору російських синонімів: Баляндраси точити. Балагурить, болтать. На всю губу. Вполне, совершенно, сильно, очень. Російські синоніми у багатьох випадках вживаються разом з російськими еквівалентами до українських фразеологізмів: Забивати баки. Сбивать, сбить с толку; одурачить, обморочить. Таким же чином, тобто добором російського відповідника, уточнюються і тлумачення українських фразеологізмів: Байдики бити. Ничего не делать, бить баклуши. Бувають випадки, коли поруч із витлумаченим значенням робиться стилістична помітка: **Босини справляти. Шутливо: быть без обуви, ходитъ босиком.****

Активно Б. Грінченко користується описовим поясненням українського фразеологізму із словами «означає», «означає в прямом значенні», «криме прямого значення», «переносно», «употреблено в пословице в смысле...»: «Барвінок рвати» означає часто йти на любовное свидание, «Квітку пришити». Переносно. Осмеять кого острым словцом, метким ответом.

ФРАЗЕОЛОГІЯ ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ Б. ГРІНЧЕНКА

Подекуди в українській частині подаються фразеологізми-синоніми, які витлумачуються також за допомогою синонімів: До живих печінок допекти, вразити до живого. Сильно допечь, досадить.

Власне українські фразеологізми-побажання Б. Грінченка, природно, не відтворює по-російськи, а лише дає загальні пояснення: Бодай тобі закурилось. Бранное пожелание пожара.

Є випадки, коли значення фразеологізму витлумачується після того, як пояснено його походження, причини появи: Ззісти облизня. Говорилось сперва о собаке: рассчитывала получить еду, но ничего не получила, лишь облизалась. Отсюда уже о людях: піймати, вхопити, ззісти облизня. Получить отказ, потерпеть неудачу.

Коли упорядник сумнівається у правильності витлумачення значення фразеологізму, тоді біля російського відповідника поставлено знак питання: Забудлювати зуби. Выставить зубы? Оскалиться?

Досить активно Б. Грінченко користується способом добору до українського фразеологізму російського еквівалента: Перегна-ти через гречку. Задать трепку. Мокрий дощу не боїться. Голому разбой не страшен.

Інколи спільність походження фразеологізму дозволяє в російському еквіваленті замінити лише один компонент: Достанеться на кабачки. Достанется на орехи.

Б. Грінченко для більшої переконливості поруч з російським еквівалентом подає ще й синоніми: Зганяти з світу. Губить, погубить, лишить жизни, убить. Є випадки, коли поруч з еквівалентом у російській частині витлумачується і значення фразеологізму: Гуси підпускати. Врать, пускать сплетню. Подекуди у словнику є ремарки типу «равнозн. русскому» або «подобное русскому выражению»; Людям губа не заперта. Равнозн. русскому: На чужой роток не накинешь платок.

Таким чином, різні способи відтворення фразеологізмів російською мовою у «Словарі української мови» Б. Грінченка свідчать про уважне, дбайливе ставлення укладача до мовних надбань українського і російського народу. Звичайно, способи відтворення українських фразеологізмів відбивають також рівень розвитку лексикографії початку ХХ століття.

У системі мовних засобів прози Б. Грінченка помітне місце займають фразеологізми, які відзначаються експресивно-образною семантикою, яскравою стилістичною маркованістю. Максимальною образністю позначені фраземи найдавнішого походження, які виступають просторічними стереотипами і відбивають живий народний колорит мислення, народну кмітливість (вкрутити хвоста, взяти на глузи, в один гуж тягти). Деякі з них є яскраво емоційно забарвленими, вони містять у собі оцінку осуду або ж мають лайливий характер (духопелів надавати, бебехи повідбивати). Серед аналізованих одиниць заслуговують на увагу прислів'я та приказки, частина яких має виразний етнографічний характер. У таких сентенціях народної мудрості зберігаються побутові деталі, давні етнографічні звичаї, моральні оцінки (хто високо літає, той низько сідає; далеко куцою до зайця; кажи гоц, як перескочиш; нехай же послухається кия, коли не слухається кива; хай іде на очерета та на болота). Багатством емоційно-експресивного забарвлення відзначаються компаративні фразеологічні одиниці (вирячилась, як лисе теля на нові ворота; розлізлися, як руді миші; гризлися, як собаки за маслак: сипала, мов горохом з решета). Вони відбивають стиль і манеру народнорозмовного мовлення і характеризують світоглядні міркування автора.

У більшості випадків письменник оперує стійкими виразами у тій лексико-граматичній формі, яка закріпилася традицією, вміло використовуючи їх інгерентні виражальні якості — образність, експресивність, емоційність, оцінність (З себе Микола був здоровий, червонощокий, а на язык гострий — кожному забивав баки). Однак у процесі творення художнього образу автор не лише реалізує загальнономовні виражальні якості фразеологізмів, але й по-своєму модифікує їх. Одним з найпродуктивніших засобів трансформації фразеологізмів у прозі Б. Грінченка є розчленування стійких сполук введенням оказіональних сем у їх структуру: не з пальця вона виссала; дибки проти нас стають; припала йому була трохи до вподоби; кинь там коли-не-коли оком; в які дурні він, Панас, пошився. Таке дистантне розташування компонентів фразеологізму зумовлює руйнування його структури, порушується в певній мірі і його метафоричний смисл, хоч загальна семантика зберігається. Це підтверджує думку, що семантичний симбіоз слів, які входять до складу фразеологізму, є причиною того, що перекручення і на-

віль руйнування форми одного з компонентів не зачіпає при цьому загальної семантики всієї фразеологічної одиниці.

В аналізованих творах спостерігаються випадки глибшої деформації фразеологізмів (часткова заміна компонентів, утворення інших граматичних форм, зміна узвичаєного порядку розташування слів, скорочення чи розширення компонентного складу фрази тощо). У таких видозмінених заготовках розширюються зовнішні дистрибутивні зв'язки, виникають нові або оновлені семантичні та експресивні іновації (замість «рука руку мие» — «рука ногу мие», «мов грім з ясного неба» — «мов грім з неба ясного дня»).

Іноді нові виражальні засоби письменник створює шляхом скорочення чи розширення компонентного складу фразеологізмів. У розширеному вигляді значення стійкої сполуки конкретизується, в результаті чого мікрообраз, який лежить в основі фразеологізму, оновлюється (потягне руку за ним, а не за мною; і руками, й ногами, й зубами держиться). Авторське скорочення компонентного складу фразеологізмів, головним чином прислів'їв і приказок, посилює їх абстрактність, узагальненість, експресивність. Такі зміни не є відхиленням від узуального статусу, вони породжуються самою системою мови.

Проведений аналіз засвідчує, що фразеологізми, вжиті у прозі Б. Грінченка, зумовлені реальними фактами тогочасної дійсності. Відбір фразеологічних засобів і прийоми їх організації у відповідності з соціальним і емоційним змістом творів виявляє індивідуальну своєрідність Б. Грінченка—прозаїка.

В. Д. Ужченко (Ворошиловград)

ГРІНЧЕНКІВСЬКИЙ «СЛОВАРЬ» ЯК ДЖЕРЕЛО ЕТИМОЛОГІЗУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

1. Хоча Б. Грінченко й нарікав, що багато фразеологізмів «залишилися не включеними до словника», однак фразеологію він подає досить широко. Посилають цінність праці як джерела етимологізування усталених сполук численні діалектні ідіоми.

2. Витримали випробування часом авторські етимології— пояснення виразів дати кунцю, на руку ковінька, ходити з Меланкою, лягти на лаву та ін.

3. Особливо цінні статті, в яких словникар подає значення стрижневого слова, з'ясовує екстралінгвістичні умови прототипу фразеологічної одиниці /ФО/ /звичаї, повір'я, забобони тощо/, добирає точні ілюстрації, показує метафоричний план слово-

сполуки. Прикладом такої розробки є стаття Квітка, пор.: Квітка — кольоровий бант, який пришивають до шапки на весіллі жениху й боярам; переносно: квітку пришити (кому). Виsmithяти кого гострим слівцем, влучною відповіддю. Ілюстраціями з поеми Мих. Макаровського й журналу «Основа» В. Грінченко підтверджує, що цей обряд супроводжувався жартами, сміхом, пікіровками молоді, обміном дотепами і навіть насмішками, пор. в іншому місці словника: пришипиліти квітку «дать насмьшливое прозвище, сострить на чей счеть (111, 454). Про це свідчать і матеріали Ф. М. Діскунова (1873; 1882), П. Литвинової-Бартош (1900). У Словникові української мови П. Білецького-Носенка читаємо: «Пришипиліти квітку». Сказати острое словце; подшутити»; у Г. Квітки-Основ'яненка: «А ятрівка, що така собі шутлива, та жартовлива, та на прикладки бойка, так та такого наприклад, таку квітку пришипилить, що і через тиждень сорому не збудеш» («От тобі і скарб»).

4. Відбір і розташування фразеологічних одиниць у словнику полегшує застосування структурно-семантичного моделювання, яке полягає у зіставленні літературного звороту з його численними варіантами в українських і інших слов'янських мовах і діалектах. У зв'язку з цим актуальною стає думка В. М. Мокієнка про подвійну індивідуальність ідіоми: зворот як уламок колись активної мовленнєвої моделі і як вжиття національних реалій. У такому випадку навіть винятково «темні» вирази можуть дещо прояснюватися. Так, не виключено, що ФО до ручки може етимологізуватися на фоні виразів (доходити) до ручки, до шенту (IV, 524), до цури (побив, перевів) (IV, 437), до шпенту (IV, 509), пор. біл. мстиславське: дабівацца да абуха, дабівацца да ручки, давадзіць да ручки, власне, залишається тільки частина чогось, майже нічого.

Цілком очевидно, що пояснення ФО стрибати в гречку умовами життя козаків (навколо Січі росла гречка), що його знаходимо в Б. Антоненка-Давидовича, П. Панча, Ф. П. Медведєва та ін., недостатнє, «локалізоване». Насправді набір утаємничених місць значно ширший: скочити через пліт (Літопис Самовидця, М. Стельмах), стрибати в очерет (О. Черногуз), іти з ким під колос (І. Франко — висловлене, правда, гіпотетично), через чужі ліси плігали (Н. Тихий), охтирське діал. скочити в кропиву; у Б. Грінченка: скакати в гречку (I, 325), сягнути в чужу грядку (I, 334, з посиланням на І. Верхратського), у горіх ускакнути (IV, 356).

Висловимо припущення, що й ФО збити з пантелику слід етимологізувати, очевидно, у ряду з виразами збивати з пливу,

збивати з плигу, тобто із звичайного ходу речей, з «течі», із розмірених «стрибків», як вони й даються в Б. Грінченка.

Реєстр живомовної фразеології, особливості її тлумачення і принципи розміщення вимагають уважного прочитання Б. Грінченка.

М. П. Коломієць (Дніпропетровськ)

ФРАЗЕОЛОГІЧНА СИНОНІМІКА МОВИ ТВОРІВ Б. Д. ГРІНЧЕНКА

Із багатьох різновидів стійких зворотів мови Б. Грінченко найчастіше вживає фразеологічні одиниці, співвідносні семантично і функціонально-граматично з словами. Так, на с. 1135 текстів двотомного видання творів письменника (Б. Д. Грінченко. Твори: В 2-х т. К.: Вид-во АН УРСР, 1963) нами зафіксовано близько 660 вживань 533 фразеологічних одиниць. Абсолютна більшість цих фразеологізмів активно функціонує і в сучасній українській літературній мові.

Найхарактернішим видом семантичних зв'язків фразеологічних одиниць є синонімічні відношення: 348 фразеологізмів мови творів Б. Д. Грінченка (65%) вступають в синонімічні відношення, утворюючи 95 синонімічних рядів, які так розподіляються за лексико-граматичною характеристикою, за кількістю рядів і фразеологізмів: дієслівних — 59 рядів, 244 синоніми; прислівникових — 20 рядів, 69 синонімів; прикметникових — 10 рядів, 22 синоніми; іменникових — 5 рядів, 11 синонімів; займенникових — 1 ряд, 2 синоніми.

Дієслівні фразеологічні синоніми виражають реальну фізичну дію особи, основні почуття людини, стан, в якому вона перебуває, соціальні і морально-етичні взаємини людей. Найбільшу кількість синонімів мають ряди з домінантами **бити** (17), **говорити** (17), **дивитися** (5), **злякати** (7), **зникнути** (5), **мовчати** (5), **плакати** (9), **убити** (5), **умерти** (14), **хвилювати** (6). Ряди фразеологічних синонімів дієслівного типу відзначаються багатством синонімічного вираження узагальнених понять дії. Наприклад: **БИТИ** — дати гарту (II, 297), дали чосу (I, 510), дають хлости (I, 172), духопелів надає (II, 326), давав прочухана (I, 334), усипать гарячих (II, 474); **бебехи** повідбивали (II, 229), дасть матланки (I, 409; II, 395, 476), чуба намнуть (I, 446), стусанами нагодує (I, 338), дасть штурханця (I, 333, 353); **зуби** поб'є (I, 329), дав по морді (II, 469), морду набив

(I, 479), потилишниками нагодує (II, 183, 263), шию наб'ю (II, 211), боки полатали (II, 80).

Прислівникові фразеологічні синоніми посідають друге місце після дієслівних. Основна маса рядів фразеологічних синонімів з прислівниковим значенням має у своєму складі 2—3 синоніми, крім рядів з домінантами **багато** (6), **далеко** (4), **завжди** (5), **ніколи** (4), **рано** (4), **швидко** (8). Разом з тим ряди прислівникових фразеологічних синонімів дають можливість образно передати найтонші відтінки обставин, за яких відбувається дія. Наприклад: **ШВИДКО** — (дуже поспішно, квапливо) аж вітер у вухах свистів (II, 227), з усієї сили (I, 347; II, 227); **скільки духу** (I, 168), **землі під собою не чуючи** (II, 238); (протягом дуже короткого часу; миттю, моментально) **в одну (єдину) мить** (I, III; II, 436), **в (за) один мент** (II, 186, 227; I, 352).

Мінімальну кількість синонімів мають ряди прикметникових фразеологічних синонімів (домінанти **балакучий**, **безвольний**, **гарний**, **дотепний**, **дурний**, **однакові**, **нетямущий**, **розумний**), іменникових (**дурниця**, **кінець**, **рідич**, **чорт**), займенникових (**ВСІ**), крім рядів з домінантами **худий** і **безвихідь**. Наприклад: **ХУДИЙ** — як скіпка (II, 483), як суха тараня (II, 263), і (й) **очі позатягало** (II, 283), як з хреста знятий (II, 38). **БЕЗВИХІДЬ** — хоч (тільки) з мосту та в воду (I, 556; II, 94, 448), хоч піди та повісся (II, 522), хоч плач (I, 219, 558).

Творче використання фразеологічних синонімів живої народної мови робить мову творів Б. Грінченка колоритною, образною, соковитою, по-справжньому багатою.

І. Ю. Кобилянський (Чернівці)

ПЕРИФРАЗА У ПОЕЗІЯХ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

«Гарно зроблене слово — дороге придбання...», — писав Б. Грінченко у статті «Кілька слів про нашу літературну мову» (Зоря — 1982, №№ 15,16), маючи на увазі, що без «кованіх» (авторських — І. К.) новотворів не може існувати ні одна літературна мова. Різнопланова за своїм тематичним діапазоном, настояна на цілющому народному цвіті, позначена особливою пісенною мелодійністю, Грінченкова поезія щедро переткана одним із видів таких новотворів — перифрастичними зворотами, які являють собою метафоричні семантично неподільні словосполучки — образні еквіваленти повнозначних слів (порівн., наприклад):

а) Це там орач оре велику ниву
Серед твердих незайманих степів
І заклика на працю неліниву —
Я в тих словах одмову зрозумів.

б) Подивись: в безкраїм небі
Сонце-велетень палає,
Подивись: земній груди
Хлібороб плугами крає!

Дотримуючись концепції, що повну і всебічну характеристику досліджуваної одиниці може забезпечити лише її триєдиний аналіз (вивчення структурно-синтаксичних, лексико-семантичних і стилістичних особливостей); ми виділяємо наступні основні риси перифрастики Б. Грінченка:

1. На структурно-синтаксичному рівні: висока (у порівнянні із сучасною поезією) питома вага трикомпонентних і більш складних перифрастичних утворень (типу **снівець просторів степових — жайворонок, люди з груззями ясними — солдати, окраска морська земної уроди — перли, дзвонити срібними піснями — співати, убраться в ясно-зелені шати — зазеленіти**) та дещо звужене вживання двокомпонентних структур (типу **городнянська штука — сорока, кувати ухнали — замерзати**). Звороти, співвідносні з іменником, найчастіше виконують синтаксичну функцію підмета чи додатка, активно виступають як відокремлені прикладки, поширені у ролі звертань; дієслівні, як правило, — присудки або метафоризовані односкладні речення.

2. З погляду лексико-семантичного: субстантивні перифрази Б. Грінченка (96 одиниць) представляють такі групи імен: назви людей за родом їх занять, міфічних істот, літературних героїв та історичних осіб (**великі розуми — учителі, хижеептаство — козаки, панам підніжки — мужики, великий рицар — Дон Кіхот** тощо); назви тварин і птахів (**кleshнаті небораки — раки, цибатий птах — журавель**); різноманітні астрономічні поняття та явища природи (**велика мати всім — земля, час квіток, і співів, і кохання — весна**); конкретні предмети (**подруга вірна — шабля, курчине придбання — яйце**); абстрактні назви (**подруга днів молодих — воля, ніч страшна німа — неволя, душі тепло святее — надія**). Найбільш повно представлена перша група (36 одиниць). Серед дієслівних (42 одиниці) домінують перифрази-еквіваленти дієслів конкретної фізичної дії (**хвилю хвилею гнати — пливати, хвилястим зробитися морем — затуманитись, хмару огнем обвити — блиснути, довгу нитку витягати — пряти**).

3. З точки зору стилістики використання і способів уведення в контекст: перифраза може використовуватися як засіб поглиб-

лення образної характеристики денотата (**Мов каміння дорогее Сяють крапельки роси**); як засіб посилення експресії висловленого (**Пахтить, як піч бо сонце там**) (страшнее **Жахтить огнем, огняні сипле стріли...**); як засіб патетичного оформлення думки (**Воскресайте, сонця діти, розсипайте щастя квіти...**); як засіб гумористичного, іронічного зображення дійсності (**-Ти- дерево? Городня бадилина! — (хміль — І. К.)**); як засіб сатири і гротеску (**Впадуть колись божища стоголові**). Впадуть у прах **кумири гордовиті**). Серед способів уведення перифрази в контекст у поезіях Б. Грінченка найчастіше зустрічаємо такі: прямий (коли слово-денотат у найближчому чи взагалі у контексті відсутнє); опосередкований (коли слово — ключ знаходиться безпосередньо у контексті); перифраза — порівняння як один із безсумнівних результатів впливу народної пісні і українського фольклору взагалі.

О. С. Скорик (Суми)

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ МОВИ ПЕРСОНАЖІВ ТВОРІВ Б. Д. ГРІНЧЕНКА

Глибокий знавець мови народу Б. Грінченко уміло використовував багатющі засоби мови для кращого змалювання описуваних подій, характеристики персонажів. Важливого значення надавав письменник індивідуалізації мови персонажів. Власне мовлення яскравіше характеризує тих, про кого оповідається в творі. Мова кожного персонажу вмотивована, правдива, має свої, обумовлені рівнем загального розвитку, досвідом, психічними і загальнолюдськими якостями. Вона є найхарактернішою рисою персонажа, без якої не було б того узагальненого образу, який подав письменник.

Великою любов'ю наповнені всі ті описи, де йдеться про простих сільських трудівників. Мовлення позитивних персонажів емоційне, барвисте, позбавлене грубих, лайливих слів. Кожне слово чесних людей сприяє відтворенню найхарактерніших рис героя, допомагає краще сприйняти і осмислити його характер, риси поведінки, вчинки. В їхній мові переважає емоційно-забарвлена лексика, мовлення багате синтаксичними конструкціями, вміло використовується невластива пряма мова, діалоги, періоди. Такою є мова Зінька, Гаїнки, Тараса, діда Дороша і багатьох інших. Людяністю, глибокою народною мудрістю, вірою в перемогу правди над кривдою наповнена мова діда Дороша.

Мовлення Гаїнки близьке до народної пісні, а іноді й сама

¹ В основу дослідження покладено поезії Б. Грінченка, вміщені у 2-тому виданні його творів (К.: Вид-во АН УРСР, 1963); пунктуація тексту зберігається. Нами проаналізовано 162 віршові твори, у яких зафіксовано 141 перифраза.

МОВА ДРАМАТИЧНИХ ТВОРІВ Б. ГРІНЧЕНКА В ІСТОРІЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДРАМАТУРГІЇ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ.

пінся, яку вона любить складати: «Зіллячко до зіллячка прихилється, зіллячко до зіллячка озивається...»; «Ой билиночка до билиночки прихилалась, а до милого та милесенька пригорталась...»¹.

Глибокий ліризм властивий мовленню дітей-сиріт, дівчат-наймичок, скромних сільських трудівників. Це виявляється в умілому використанні багатющих скарбів народно-розмовної мови, в продуманому відборі і вживанні лексико-фразеологічних і граматико-стилістичних властивостей української мови. Так, в оповіданні «Сама, зовсім сама» трагізм дівчини-сироти увиразнюється її власним мовленням.

Старанно добирає письменник «словник» негативних персонажів — сільських глитаїв, писарів, старшин, торгівців, шинкарів — тих жорстоких п'явок людських, що так безжалісно експлуатували трудовий народ. Мовлення негативних персонажів служить для увиразнення грубості, егоїзму, підлості, жорстокості. Для цього письменник використовує вульгаризми, лайливі слова, жаргонізми, макаронічну мову. Кожне використане слово, вкладене в уста «героя», стає своєрідним атрибутом, словесним визначником особи. Так, для мовлення волосного писаря Хоми Григоровича (оповідання «Хата») характерним є вживання книжних слів, словесних покручів, грубих, лайливих слів: єдина плоть, могорич, лицеприятство, вдивительно, припоганда, приломації (прокламації), начхать мені, я їм покажу і ін.

Зневагу пана Золотницького до трудового народу письменник вдало передає як описом його дій і вчинків, так і за допомогою його мовлення, якому властиві грубі, лайливі слова: йолоп, хам, прокляте хамство, гадюче кодро, гадина, харциз і ін.

У повістях «Серед темної ночі», «Під тихими вербами» письменник гостро засуджує звірячі дії сільських глитаїв — Дениса Сиваша, Копаниці, Сучка, Яхрема Рябченка, Тонконоженка та ін. У мовленні сільських дуків багато слів-покручів, а також грубих лайливих слів і словосполучень: харпак, голота, мужва, проклята харцизня, по мордяці, мерзавець, подлець, негодай і ін.

Індивідуалізація мовлення персонажів прозових творів Б. Д. Грінченка засвідчує добре знання ним мови українського народу і вміле використання її для того, щоб краще передати свої ідейно-тематичні задуми.

¹ Грінченко Б. Д. Під тихими вербами / Борис Грінченко. Твори в двох томах. — Т. I. — К.: Видавництво АН УРСР, 1963. — С. 461.

1. Мова драматичних творів Б. Грінченка в історії мови української драматургії зазначеного періоду займає помітне місце, що зумовлене тим внеском, який здійснив письменник у скарбницю української класичної драматургії вказаного періоду. Проте в українській лінгвістичній науці вона ще не була об'єктом дослідження. В даній праці здійснюється спроба з'ясувати, які лексичні пласти і який фразеологічний матеріал знайшов відображення в творах письменника і як в них відтворилася мова зображувальної письменником епохи. Звертається також увага на функціональне використання драматургом лексико-фразеологічних ресурсів української мови (народно-розмовної і літературної) того часу.

2. Основою мови п'єс Грінченка, як і таких драматургів аналізованого періоду, як І. Карпенко-Карий, М. Старицький, М. Кропивницький, І. Франко і Леся Українка, є народно-розмовна мова (що обумовлене драматичним родом аналізованих творів), тому в його п'єсах найповніше відтворені ті лексичні шари, що використовуються в живому розмовному мовленні. Серед них виділяємо таку лексику: 1) зменшено-пестливу (голубчик, сестричка, мамочка, серденько, дідусь, сивенький і ін.), що в його п'єсах використовується дуже помірно; 2) негативно-оцінну, згрубілу (тварюка, скотиняка) про людину, (мняло, тютя, бестія, душогуб, старий собака, гультяй, гульвіса, волоцюга, розбишака, пес і ін.), яка має виразне характерологічне спрямування; 3) побутову (стіл, лава, ослін, дзиглі, мисники, миси, кубки, чарки; полатана одожа, чумарка, «пиджак» і ін.); 4) розмовну й діалектну (перечасувати, ззиритися, вздріти, пособляти, поязикатішати і ін.); деформовані слова (хворма, хвामілія, бамага, окономія і ін.) і побутові русизми (понятіє, нарушеніє, состояніє, пустяк, конешно і ін.) як компонент розмовно-побутового мовлення того часу.

3. В народно-розмовних діалогах п'єс Грінченка широко подані фольклорні елементи (сонце-світ, вовки-сіроманці, кохати-доглядати, тяжко-важко, широкий світ, високе небо, золоте сонце, вірна дружина, кохати-раювати), соціально-політична (воля, неволя, пан, хлоп, раб, невольник, правда, кривда і ін.), економічна і пов'язана із земельними операціями

(банк, закладна, продати землю, купити землю, позичка, розписка і ін.), народна абстрактна (невільництво, повинність, добротність, сміливість, полегкість, знування, сподівання, примус, розкоші, утиски, катування і ін.) і військова (полковник, мушкет, пістоль, куля, рушниця, шабля і ін.) лексика.

4. Помірно представлена в п'єсах Грінченка народно-розмовна фразеологія, яка, з одного боку, є незамінним компонентом мовних партій представників народних мас, а з другого — виступає засобом індивідуалізації мови персонажів.

5. У межах книжно-літературних елементів подається досить широко лексика іншомовна (театр, антракт, кар'єра, опера, філантропія, інженер, інститут, екзамен, інтереси, міністр і ін.) і абстрактна, серед якої немало запозичень (виховання, талант, комплімент, сатира, мелодія, шарлатанство, добробут, просвіта і ін.). Ця група слів має місце переважно в п'єсах з життя інтелігенції («На громадській роботі»).

6. Широко застосовується в п'єсах Грінченка синонімічне багатство української мови (наприклад: говорити, верзти, мовити, ректи, подекувати, виліпати, патякати, гомоніти, казати і ін.; розпитуватись, дослухатись, довідуватись; добро, маєтки; любити, кохати; стиха, нишком і ін.), що наочно демонструє багаті виразні можливості української мови того часу.

7. В мові п'єс Грінченка з точки зору сучасної української мови знаходимо певну кількість застарілих слів (ординувати, покательці, опріче, байдуже і ін.) і форм (ломле, виходють, ізвело і ін.).

8. Аналіз мови п'єс Грінченка дає підстави твердити, що в ній письменник зумів відтворити характерні риси народно-розмовної і книжно-літературної мови своєї епохи, внісши свій вклад у формування і становлення української літературної мови зазначеного періоду.

Л. М. Синельникова, Т. П. Терновська
(Ворошиловград)

МОВНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНО-СИТУАТИВНОГО СМІСЛУ В Оповіданнях Б. ГРІНЧЕНКА

Борис Грінченко — автор близько 50 оповідань, написаних на межі XIX і XX століть. Для його творів «малої» прози характерна конкретність і пильність зображення звичайного, буденного. В оповіданнях письменника представлена сама реальність. І досягається це не за рахунок прозаїчного (для теми-

ки оповідань Б. Грінченка — переважно сільського) інвентаря мовних засобів, а за рахунок психологічно мотивованої оповіді, зв'язку між компонентами тексту. Найбільш суттєвим виявляється діалог, максимально наближений до реально-побутового, в якому відсутні тропи, поетизми, відтінки і півтони. Основне характерологічне і сюжетно-розповідне навантаження в умовах такого діалогу припадає на дієслова мовлення (див., напр., оповідання «Хата», с. 19¹).

У тексті оповідань важко виділити кульмінаційні точки сюжету, їх мовленнєва організація зовні спокійна, без експресивних сплесків і зламів. Гармонія цілого формується непомітно, читацька свідомість і усвідомлення включаються поступово — і енергія підтексту випереджає енергію тексту: зовні безпристрасний текст переформовує у підтекст внутрішня пристрасть, оцінка письменника (див., напр., оповідання «Покупка», с. 91).

У художній літературі XIX ст. виробився арсенал мовленнєво-образних засобів реалістичної оповіді такого типу. Не претендуючи на вичерпний перелік, назовемо ті, які найбільш характерні для творів Б. Грінченка:

— відмова від синонімічної, різноманітності в описах, віддавання переваги лексичним, словотвірним і ін. повторам, що створює враження невигадливої й одночасно правдоподібної розповіді (див., напр., опис зовнішності писаря в оповіданні «Хата», с. 19) — у цьому можна вбачити прояв гоголівської традиції;

— майстерне формування як би двох сюжетів — поверхового і підтекстового. Другий тримається на контрасті різного ступеня прояву між діалогічною й авторською розповіддю, визначається співвідношенням епізодів, причини й наслідку, вчинків персонажів і їх результатів, тобто рухом художнього сюжету і часу (див., напр., оповідання «Непокірний», с. 36, «Каторжна», с. 48);

— використання невластиво прямої мови в таких її проявах: імітація неосвіченості, мовленнєвої безграмотності, різноманітних психологічних затримок (с. 37: «Що цей учитель... теє...»); включення цитатного слова (с. 37 — «розслідувати», с. 38 — «для штуки», с. 42 — «ловить припаганду», с. 44 — «непорядки» та ін.); питальних і окличних конструкцій, що виступають у ролі спільної зони авторської і неавторської оповіді, а також як засіб сюжетоведення (с. 50: «І що вона там робить— хто її знає!», с. 52: «Які? Про віщо?», с. 53: «Каторжна! Від усіх лайана...» тощо);

¹ Тут і далі посилюємося на видання: Борис Грінченко. Вибрані твори. — К.: Дніпро, 1987.

— зображення наскрізного елемента, чим досягається високий рівень проникнення у внутрішній світ персонажа. Таким наскрізним елементом, напр., в оповіданні «Дзвоник» (с. 83) є образ дзвоника, що символізує нестерпність казарменого режиму. Він повністю паралізував волю дівчинки Наталі й здається їй живою істотою, яку вона «зненавиділа всією душею, всім своїм серцем...» (с. 89).

Названі мовні засоби реалістичної оповіді, створення глибокого психологізму можна спостерігати і в інших українських письменників цієї доби, зокрема у І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, М. Коцюбинського.

В. Д. Шинкарук (Чернівці)

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ ОПОВІДАННЯ Б. ГРІНЧЕНКА «КАТОРЖНА»

Лінгвістичний аналіз оповідання «Каторжна» дає змогу побачити на певних етапах сприймання тексту (акустико-візуальному, уявно-понятійному, змістово-сюжетному, образно-естетичному) реалізації функціональних можливостей мовних одиниць різних рівнів відповідно до теми твору та ідейно-естетичного задуму автора.

Слід передусім звернути увагу на те, що даний текст складається з 3 виділених автором семантичних частин, які взаємопов'язані. Зв'язки між ними полягають як у виявленні логічних відношень, так і в послідовному розгортанні змісту. Семантичні частини тексту виражаються різноманітними мовними засобами.

Аналіз тексту на синтаксичному рівні, на рівні словосполучень і речень дає підстави визначити основні риси синтаксичної організації даного мовлення. Їх можна коротко сформулювати як: а) розмаїття синтаксичних побудов і їх варіантів у межах простого речення; б) лаконізм синтаксичної структури (будь-якого підпорядкування). Це видно на прикладі першого речення: «Каторжна — так її всі звали». Початок тексту — це художньо-образний тон усього оповідання, його зачин.

Синтаксичною особливістю мови оповідання «Каторжна» є виразна еліпсація, часто емоційно напружена. Як-от: «Докійко! Я... мені тебе... я»...; «вона ждала—і діждалася...»; «та й пішов...» Еліптичні речення в авторській мові передають внутрішній стан Докії, її хвилювання. Це своєрідний тип авторського

мовлення. Його можна визначити як стилізацію авторського мовлення під мовлення дійової особи.

Невласне пряма мова, що передає, а точніше, відображає міркування героїні, органічно вклинюється в авторський текст.

Хоч загальний тон мовлення тексту уснорозмовний, окремі речення в ньому звучать як супровід фольклорного мотиву для акцентування уваги на окремих деталях. Текст стає місткішим за окремо взяті фрази, в ньому струмують приглушені, але сильні емоції, невловима ніжність і смутність героїв.

Ідучи шляхом реалістичного узагальнення багатьох суттєвих явищ живої дійсності, Грінченко виступив талановитим майстром соціально-побутових, психологічних оповідань:

М. М. Паночко (Дрогобич)

СПОСОБИ РОБОТИ НАД СЕМАНТИКОЮ СЛОВА

(На матеріалі оповідань для дітей Б. Д. Грінченка)

Значний внесок у розвиток української дитячої літератури зробив видатний письменник і педагог Б. Д. Грінченко. Його оповідання відзначаються авторським гуманізмом, глибиною проникнення у світ дитячої психології. Силою реалізму вони можуть бути поставлені поряд з дитячими оповіданнями І. Франка та М. Коцюбинського. Читаючи ці чудові оповідання, діти постійно розвивають і збагачують свою лексику. Завдання словникової роботи — досягти повного і глибокого розуміння читаного тексту, прищеплювати дітям навик завжди вдумуватися при читанні в зміст слова, бо кожне незрозуміле слово зменшує на якусь частку загальне розуміння тексту.

Керуючи дитячим читанням, дорослі повинні знати причини нерозуміння дітьми значень окремих слів літературного твору і відповідно до цього добирати способи їх пояснення.

Як свідчать спостереження, діти не розуміють значень архаїзмів повісма, сороківка, гамазея, перепічка, строк, острог, копа («Без хліба»), злотий, семигривенник («Ксеня»), рахуба, понеже, сиріч («Хата»), перун, урядник («Непокірний»), сухоти («Сама, зовсім сама»), бусурмен («Олеся»), становий («Палії»), сажень («Грицько»); історизмів жалування, земство, справник («Непокірний»), дукачі, економія, соцький («Палії»), чумарка («Екзамен»), ратушний («Без хліба»), губернія («Дзвони»), верства («Ксеня»); діалектизмів раяти, нявка («Без хліба»), хіть («Ксеня») та ін.

АНТРОПОНІМИ В ОПОВІДАННЯХ Б. ГРІНЧЕНКА

Одною з основних причин нерозуміння дітьми значень деяких слів є та, що вони не знають предметів, які позначаються даними словами. При їх поясненні доцільно показати предмет, картину або фотографію цього предмета. Найпростіше накреслити на дошці його схему. Наприклад: **чумарка, ослін** («Екзамен»), **левада, повітка** («Каторжна»), **аркан** («Олеся»), **дукачі, полудрабки** («Палії»), **кадило** («Ксеня»), **світа** («Непокірний»), **прядка** («Без хліба») та ін.

Найбільш поширеним способом пояснення незрозумілих слів є синонімічний — заміна незрозумілого слова зрозумілим синонімом: **раяти — радити, пропасниця — малярія, рундук — ганок, острог — в'язниця, тюрма** («Без хліба»), **жалування — заробітна плата, перуни — громи, урядник — чиновник** («Непокірний»), **бран — полон** («Олеся»), **хіть — бажання** («Ксеня»), **сухоти — туберкульоз** («Сама, зовсім сама»), **рахуба — лічба, рахування, понеже — оскільки, сиріч — тобто або, інакше кажучи** («Хата»).

Такі слова, як **байрак, повісмо, сороківка, гамазея, піл, перепічка, строк, ратушний** («Без хліба»), **верства, злотий, семигривенник** («Ксеня»), **драговина, бусурман** («Олеся»), **аршин** («Екзамен»), **земство, справник** («Непокірний»), **губернія** («Дзвоник»), доцільно пояснювати способом словесного опису. Наприклад: **драговина** — грузьке, багнисте, болотисте місце; **губернія** — у Росії з початку XVIII ст. і в СРСР до районування 1929 р. — основна адміністративно-територіальна одиниця та ін.

Розкривати значення незрозумілого слова можна і шляхом виділення морфем: **пройдисвіт, горілиць** («Без хліба»), **споконвіку, пробийголова** («Хата»), **поденна, несамохіть** («Сама, зовсім сама»), **силоміць** («Украла»), **нісенітниця** («Дзвоник»), **навколішки** («Сестриця Галя»), **сумежно** («Грицько»), **безшасні** («Олеся»), **назирцем** («Каторжна») та ін.

Засвоєння значення нових слів може супроводжуватися спостереженням за вживанням його в контексті. Це так звані контекстуальні тлумачення. Семантика незнайомих чи малознайомих слів підказується контекстом, і в таких випадках значення слова діти можуть визначити самостійно, без спеціальних пояснень. Наприклад: **рожа, орать, юпка** («Дзвоник»), **каторга** («Олеся») та ін.

Етимологічного пояснення вимагають слова **соцький, становий, економія** («Палії»), **сажень** («Грицько») та ін. Усвідомлення смислового значення кожного слова в тексті повинно впливати із самого тексту, бо індиферентних слів у тексті немає.

1. Більшість оповідань Б. Грінченка написана на сільську тематику. Героями їх виступають представники сільської адміністрації та духовенства, учителі, прості селяни та їх діти.

2. Для типізації образів представників сільської адміністрації в оповіданнях Б. Грінченка вживаються найменування людей за посадою, яку вони займають: старшина, писар (I, 325)¹, староста (I, 250), зборщик (I, 326), волосні (I, 322). Рідше у їх найменуванні, крім посади, вживається ще й прізвище: сільський староста Губань (I, 322), волосний писар Льовшин (I, 322), волосний старшина Пастушенко (I, 322), поліцейський урядник Швидков (I, 322). В окремих випадках вони називаються іменем та формою по батькові: старшина Михайло Степанович (I, 326), писар Хома Григорович (I, 304). Так же іменуються і судді: Якій Іванович, Петро Васильович, Григорій Семенович (I, 309). Така форма була характерна для тодішньої канцелярії, про що свідчать зауваження: Григорій Семенович по-писаревому, а по-простому дядько Грицько (I, 310).

3. Лише один і той же герой оповідань «Непокірний» (I, 322), шинкар і волосний поштар, та «Хата» (I, 305), сільський крамар, Семен Олексійович Цупченко іменується тричленною назвою. Очевидно, прізвищем автор хотів підкреслити натуру цієї людини.

4. Більшість селян-чоловіків називається тільки на ім'я. Це офіційні чи розмовні форми імен, характерні для тогочасного села: Семен (I, 340), Іван (I, 390), Андрій (I, 369), Петро (I, 386), Василь (I, 285), Микола (I, 315), Хведор (I, 289), Панько (I, 367), Опанас (I, 364).

5. При чоловічому імені іноді вживається ще іменник, який вказує на вік, свояцтво чи зовнішні ознаки людини: дядько Тимоха (I, 283), дядько Тарас (I, 354), дід Кучма (I, 361), старий дід Данило (I, 344), кум Семен (I, 276), рудий Гарасим (I, 327).

6. Двочленні чоловічі назви складаються з імені і прізвища. Серед прізвищ найпоширенішою є група патронімічних форм з суфіксом -енк(о): Байденко Іван (I, 244), Андрій Тищенко (I, 392), Семен Попенко (I, 322), Онисько Шупуваленко (I, 311), Іван Омельченко (I, 395).

¹ Тут і далі посилаємось на видання: Борис Грінченко. Твори в двох томах. — К., 1963. Римська цифра позначає том, арабська — сторінку.

Рідше використовуються прізвища лексико-семантичного способу творення: Семен Коломієць (I, 390), Іван Лаврусь (I, 275), Грицько Дараган (I, 329) та прикметникового типу: Кирило Криворукий (I, 241).

7. Серед жіночих особових назв найпоширенішими є імена: Горпина (I, 249), Одарка (I, 368), Лукія (I, 390), Настя (I, 275), Оришка (I, 334), Пріська (I, 288), Параска (I, 311), Ксе́ня (I, 291), Мотря (I, 317), Христя (I, 337).

При жіночих, як і при чоловічих, іменах зрідка використовуються загальні іменники, які вказують на вік жінки: тітка Одарка (I, 338), баба Оксана (I, 377).

8. Раритетними є найменування жінок за чоловіками: старшиниха (I, 326), Параска Шоломієва (I, 312), во́ня ж Шоломі́йка (I, 306).

9. Хлопчики і дівчатка в оповіданнях Б. Грінченка частіше носять імена, якими називаються і дорослі: Грицько (I, 360), Стецько (I, 360), Одарка (I, 276), Санька (I, 342).

Рідше в іменах дітей наявні зменшувально-пестливі суфікси, які вказують на ставлення до них автора та інших персонажів: Івась (I, 292), малий Василько (I, 277), хлопечь-стрибу́нець Михайлик (I, 344).

10. Проаналізований матеріал дозволяє зробити висновок, що антропоніми в оповіданнях Б. Грінченка грають важливу стилістичну роль, сприяють типізації образів та відтворенню національного колориту тогочасного українського села.

В. О. Шевцова (Ворошиловград)

АНТРОПОНІМІЯ ТВОРІВ Б. ГРІНЧЕНКА

1. Поетична й прозаїчна антропонімія як галузь образних засобів письменника мало досліджена. Це стосується й творів Б. Грінченка, художній онімікон якого представлений такими категоріями: антропонімами — Панько (I, 307), Семен Олексійович (I, 322), Цупченко (I, 322), Грициха (II, 388); міфонімами — Амур (I, 527), Гера (I, 67), Зевс (I, 67); зоонімами — Хамло (II, 216), Хапки (I, 235), Кудлаї (I, 235).

2. Об'єктом нашого дослідження є оніми, винесені в заголовки твору — «Сестриця Галя» (I, 275), «Дон Кіхот» (I, 178), «Петрусь» (I, 106), та ті, що є його смисловим центром — Маруся (I, 377), Пилип (II, 161), Омелько (II, 173).

3. Одно-, дво- й тричленна система іменувань, використана автором для називання дійових осіб віршованих і прозових творів, допомагає читачеві усвідомити стосунки між дійовими особами, їх соціальне становище. Так, представників імущих класів письменник нарікає іменем, іменем по батькові та прізвищем — шляхтич Іван Золотницький (II, 533), пристав Григорій Григорович (II, 150), старшина Григорій Павлович Копаниця (II, 313), крамар Михайло Григорович Сучок (II, 181). Дійові особи — неімущі селяни, шахтарі та інший бідний люд, називаються на ім'я, на ім'я і прізвище; шахтарі: Семен (I, 380), Іван (I, 380), Іван Омельченко (II, 395); селяни: Герасим (I, 311), Микола (I, 315), Демко Шрамченко (II, 497).

4. Ступінь емоційної наснаженості оніми, зокрема імені, залежить від стилістичного навантаження контексту, в якому він уживається, наприклад: «Що ти кажеш, Уляско?» (II, 519), «О, Марисе... Серденько, що тобі?» (II, 514). Такими є імена Михайлик, Олеся (I, 344), Докієчка (I, 342), Семеночко (I, 341), Маринка (I, 433), Оксанка (I, 435), Таля (I, 511) та ін.

5. У деяких онімах відбита специфічна вимова голосних і приголосних звуків мешканців території, представниками якої є персонажі творів Б. Грінченка: Шевцов (II, 498), Ликера (II, 435), Хведорченко (II, 278), Вівдя (II, 240), Вустя (II, 238), Іван (II, 493), Харита (I, 419), Василь Митрович (I, 356), Прісченко (I, 530).

6. Письменник при виборі користувався літературним, розмовно-побутовим антропоніміконом, а також брав оніми з загальних назв, насичивши їх семантикою відповідного апелювання, про що сам і розповідає устами однієї з дійових осіб «Балади сьогочасної: «Пшик» хоч прізвище й кумедне, Та поважне, бо пішло Від легенд давнеколишніх Про старого коваля... Сей хотів леміш скувати, — На сокиру перевів, А з сокири вже на швайку, А із швайки вийшов — пшик!» (I, 149).

Наслідком семантичних перетворень, метонімічних уособлень є оніми, використані в байках. Ось декілька їх різноманітних, але типових: Зірочка, Хміль, Верба, Гвоздики, Розеда, Лелія, «Барвінок (I, 237), Жайворонок, Свиня (I, 237), Ведмідь, Орел (I, 230). Такий прийом застосовується автором при сатиричному способі зображення тогочасної дійсності.

7. Антропоніми у досліджуваних творах містять інформацію, що прямо чи опосередковано характеризує дійову особу. Наприклад, пан Шевцов з драматичного твору «Нахмарило» так говорить про Соню Красновську, а отже й про доантропонімну семантику її прізвища: «Хоч вона в інституті не була і по-фран-

цузькому не втне, та хозяйка буде добра і сама — як квіточка» (II, 505) *.

8. Вид оніма, його семантика, фонетичне оформлення, емоційна наснаженість, джерело походження, мотив називання — все це підпорядковується творчому задуму Б. Д. Грінченка.

Г. І. Богуцька (Сімферополь)

ФОЛЬКЛОРИЗМИ В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ Б. Д. ГРІНЧЕНКА

В «Автобіографії», написаній у 1909 р., Б. Д. Грінченко відзначив: «Мені хотілося вчитися від народу мови, записувати лексичні й фольклорні матеріали і взагалі придивлятися до народного життя» (I, 568) ¹.

І він усе своє недовготривале життя, не покладаючи рук, прискіпливо збирав, досліджував, видавав етнографічні та фольклорні матеріали. І саме їх він висував на перший план і в своїй художній творчості, і при вкладанні «Словаря української мови», що за ним В. І. Ленін пізнавав душу українського народу, працюючи в Кремлівському кабінеті.

Навіть при короткотривалому знайомстві можна помітити в його поезіях цілий конгломерат лексики та фразеологізмів з народнопоетичним забарвленням, одиниць, котрі в лінгвістичній літературі останніх років іменуються фольклоризмами.

У багатьох поезіях Б. Грінченка, як і в різних фольклорних жанрах, використано слова, що за їх допомогою передаються назви понять-символів: гора, скеля, зима, холод, туман, терен, зоря, весна, сонце, хмара.

Помітне місце у віршах Б. Грінченка посідають слова емоційно-оцінного характеру із демінутивними суфіксами типу: ягнятко, дубок (I, 269), травиця (I, 181), сонечко, любенько, бідненьке (I, 207), гайок, місток, брідок (I, 215). Таких слів у нього чимало, і в одинадцятитомному Словнику української мови біля більшості з них стоїть ремарка — народнопоетичне.

У поезіях Б. Грінченка розмаїття народнописаних епітетів в основному пов'язане з явищами природи, внутрішніми і зов-

нішніми характеристиками людей, їх одягу, звичок і т. ін.: промінь ясний (I, 231), білолиций місяць (I, 183), безкраї небеса (I, 236), чистая блакить (I, 222), весна красна (I, 224), драна сірячина (I, 216). Але помітну роль відіграють і епітети, наповнені соціальним змістом: праведне діло (I, 179), ворог лукавий (I, 178).

Традиційні народні порівняння здебільшого пов'язані з явищами природи, хоч порівнювані явища нерідко мають соціальну направленість: **Мов та галич, мов шуліки** (I, 184); **Всі до грошей тих сипнули, Всі хапають, рвуть те злото, Наче звір у звіра здобич** (I, 10).

Помітними в тканині Грінченкових поезій є народні фразеологізми, що непомітно вкраплюються в авторський контекст: **чужий кожух не гріє** (I, 217); **кожному своє; він перед паном ходором ходив** (I, 216). Деякі традиційні фразеологізми письменник трансформує, розвиває їх по-своєму, і це теж впливається в особливості його індивідуального стилю: **личаки вже хочуть їсти** (I, 186 — «просять їсти»); **підданців той король живцем глита** (їсть живцем); **брить давно підбитий вітром; грошві і ліку не даси** (грошей без ліку); **кого в старці пошив ти на віку** (I, 205).

Про органічну духовну спорідненість Грінченка-поета з народною творчістю свідчить активне використання ним слів-повторів різних типів: **далеко-далеко** (I, 103); **тихесенько-тихо** (I, 12), **ледве-ледве** (I, 38); **суми пересумувати** (I, 54); **свиня свинею** (I, 86); **буду паном панувати** (I, 186); **хочеш-не-хочеш** (I, 196); **вік звікувати** (I, 221); **замети змітять-намітять** (I, 119).

Отже, Б. Д. Грінченко разом з іншими ретельними трудівниками слова виводив українську літературу на нові широкі горизонти. Він «з синівською сумлінністю, з дивовижною, як на тодішні можливості, повнотою зібрав усе, що на той час вродило квітчате поле живої української мови».

А. Я. Мановицька (Запоріжжя)

ГРАМАТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ПРИСУДКА З ОДНОРІДНИМИ ПІДМЕТАМИ У ТВОРАХ Б. ГРІНЧЕНКА

Позиція присудка, значення сполучників та відношення між однорідними підметами, морфологічна природа головних чле-

* Примітка. Перша цифра у дужках означає том, друга після коми — сторінку праці Б. Грінченка «Твори в двох томах. — К.: Мистецтво АН УРСР, 1963».

¹ Тут і далі посилання подаються за виданням: Борис Грінченко. Твори в двох томах. — Київ: Видавництво АН УРСР. — 1963.

¹ Олесь Гончар. Цвіт слова народного // Укр. мова та літ. в шк. — 1978. — № 2. — С. 9.

нів, їх семантико-стилістичні особливості в двоскладних реченнях прозових і драматичних творів Б. Грінченка зумовлюють характер координації присудка з однорідними підметами.

Аналіз досліджуваного матеріалу свідчить, що з підметами, вираженими повнозначними словами у формі множини, присудок за будь-яких умов координується за змістом і граматично: підмети сприймаються як множинність суб'єктів, а граматичний чинник — форма множини кожного підмета.

З підметами, між якими еднальні відношення і які виражені іменниками у формі однини, постпозитивний присудок координується переважно за змістом: **Гайденко та Раденко ПІДІЙШЛИ** до великого будинку і **ПОДЗВОНИЛИ** (с. 20)¹; **Та мати й дід ПЕВНІ були...** (с. 478); **...і хліб, і трава ЗРОСТУТЬ** уже досить угору... (с. 322); **...і ця врода, і цей розум, і це кохання ВМРУТЬ, ЗНИКНУТЬ** зо світу... (с. 107).

Смислова координація постпозитивного присудка з підметами різного граматичного числа: **І Зінько, і його товариші дуже РАХУВАЛИ** на Кирила... (с. 358); **...й діти, й худоба ЗОСТАЛИСЯ** без опікуна (с. 466).

Постпозитивний присудок координується морфологічно з підметами, вираженими: а) іменниками у формі однини, що є синонімами: **Якийсь крик, галас ПОЧУВСЬ** йому... (с. 157); і велика злість, лютість знову його **ОБНІМАЛА...** (с. 221); б) з підметами, які мають при собі означення для підсилення важливості кожного підмета: **Це перелякане обличчя, цей повний страху голос одразу СПИНИВ** Зінька (с. 365); в) з підметами, які (або один підмет) мають залежні підрядні речення: **Ця надія та життєва сила, що ніколи не показує незбожеволілої людини, СПИНЯЛА** йому руку (с. 110); г) з підметами, між якими зіставні відношення: **...шуліка та чоловік ІСТЬ** пташок... (с. 326).

Препозитивний присудок координується логічно з підметами, вираженими іменниками у формі однини, що є назвами осіб, істот, та коли найближчий до присудка підмет має форму множини: **Усе літо ХОДИЛИ** Гордій та Демид укупі (с. 19); **Там БУЛИ** писар, старшина, врядник (с. 203); **...так ОБІЙНЯЛИ** думки та той **невпокій, тее поривання** (с. 437).

Коли однорідні підмети, виражені іменниками — назвами неістот і коли найближчий до присудка підмет має форму однини, координація граматична: **Його ДРАТУВАЛО** це безкрає небо, це місячне сяйво (с. 48); **...ДЕ Й ПОДІЛАСЯ** вся та смі-

лівість, той громадський запал (с. 363); **У його ЗАБОЛІЛА** спина, **руки, ноги** (с. 193).

Інтерпозитивний присудок координується з препозитивним підметом: **Тоді ці бездольні люди НЕ СИДІТИМУТЬ** у тюрмі, і він, **Зінько** (с. 313).

Якщо між однорідними підметами протиставні відношення, то препозитивний присудок координується з постпозитивним підметом; інтерпозитивний та постпозитивний присудки координуються з препозитивним підметом: **Такі шкоди ЧИНЯТЬ** окремі деякі люди, а не вся купа людей (с. 98); **Сторож. То не я ВИГАДУЮ**, а ваш дядько (с. 505); **...здавалося, не воли, а він (Трохим),** попихаючи руками, **РІЗАВ** плугом землю (с. 60).

Із однорідними підметами, між якими розділові відношення, препозитивний присудок координується морфологічно, а постпозитивний — як граматично, так і логічно: **Іноді ПІДХОДИЛИ** до дівчат і куховарок яка панія або пан, вибирали собі підхожу і починали з нею вмовлятися (с. 212); **Помалу ПОЧАВ ОЗИВАТИСЯ** то той, то цей (с. 362); **Але Вишневецький чи Соліга ХИТАЄ** всією Річчю Посполитою... (с. 533); **...виявлялося, що той або та БАЧИЛИ** Орису з якимсь паном... (с. 149).

Не координується з однорідними підметами присудок, виражений дієсловом **бути** у формі теперішнього часу: **Є ж у неї запевне батько й мати...** (с. 117); **Хлопці та дівчата Є** на слободі (с. 70).

Дослідження показують, що Б. Грінченко дотримувався сталих норм координації присудка з однорідними підметами, не вдаючись до паралелізмів.

Т. М. Романюк (Чернівці)

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ПАРАДИГМАТИКОЮ ПРОСТОГО ДВОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ У МОВІ ТВОРІВ Б. ГРІНЧЕНКА

Інтерес до проблеми впорядкування типології простого речення пов'язаний із прагненням сучасного мовознавства досягнути динамічний бік мови для даного синхронного зрізу.

З цією метою ми проаналізували парадигми дієслівних, іменних та прислівникових речень у мові оповідань Б. Грінченка.

¹ Сторінки подаємо за виданням: Грінченко Б. Твори в двох томах. Том 2. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963.

У мові досліджених творів співвідношення дієслівних, іменникових, прикметникових та прислівникових речень відповідно становить 81,3%, 7,1%, 10,2%, 1,1% та 0,3%.

Повна синтаксична парадигма в українській мові дев'ятичленна (чотири форми синтаксичного індикатива — теперішнього, минулого, давноминулого, майбутнього часів і п'ять форм ірреальних способів — умовності, бажаності, наказу, спонування, повинності).

Речення з дієслівним присудком, побудовані за структурною схемою, що має значення «відношення між суб'єктом та його ознакою — дією або процесуальним станом», мають повну парадигму. Речення такого типу у досліджуваному матеріалі представлені вісьмома формами (відсутня форма повинності ірреального способу).

Синтаксичний індикатив

Теп. час	Старша й дужча Оксана пригортає до себе маленьку Наталю, пригортає й цілує...
Мин. час	І вона зненавиділа його.
Д.-мин. час	Забігла була до неї сусідка Мотря...
Майб. час	Я їм школу розвалю і вчителя викину геть...

Синтаксичні ірреальні способи

Умовності	Я б їх усіх повбивав, тих татар та турків проклятих.
Бажаності	Краще б він її вбив!
Наказу	Ні вже, Семене Олексійовичу, ви мене пустіть!
Спонування	То, може б, ти, Параско, заплатила грішми...

Варіативність формам індикатива та ірреальних способів у мові оповідань Б. Грінченка не властива.

Речення з іменними та прислівниковими присудками мають неповну (восьмичленну) парадигму. У ній відсутня форма давноминулого часу.

Парадигма речень з присудком-іменником, структурна схема яких має значення «відношення між суб'єктом та його ознакою — предметом, з яким він ототожнюється», у мові творів письменника представлена тільки моделлю синтаксичного індикатива (формою теперішнього часу): **А каторга — це корабель такий; Новий учитель — чоловік непевний; Адже вона мужня жона...**

У досліджуваному матеріалі парадигма речень з прикметниковими та дієприкметниковими присудками (структурна схема «суб'єкт-ознака») представлена тільки неваріативними формами теперішнього і минулого часу: **А в мене ячмінь цього року непоганий...; Вона була зовсім чужа серед цього життя; Велика повітка була прироблена до хати; Сіни незасунені...**

Найменш вживані у мові творів Б. Грінченка речення з присудком-прислівником. Вони представлені лише формою минулого часу: **Всі були верхи.**

Простеживши парадигматику простого двоскладного речення у мові творів Б. Грінченка, ми виявили, що стилістичній манері письменника властиве використання не всіх форм синтаксичної парадигми. Перевага надається вживанню форм синтаксичного індикатива.

Н. В. Гуїванюк (Чернівці)

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД СИНТАКСИЧНОЮ СИНОНІМІКОЮ ТВОРІВ Б. Д. ГРІНЧЕНКА

Багатогранна діяльність Б. Д. Грінченка як ученого-лексикографа, публіциста і письменника відбиває дбайливе ставлення до мови народної. Зокрема, у його художніх творах живе слово заграло всіма барвами значення, відтінками інтонації, гнучкістю граматичної і синтаксичної організації. Досить повно представлена в них і синтаксична синоніміка, що є, як відомо, однією з характерних ознак письменницького стилю взагалі.

Система синтаксичних синонімів Б. Д. Грінченка досить різноманітна. Вона охоплює співвідносні синтаксеми різних рівнів: словоформ, словосполучень, монопредикативних і поліпредикативних структур.

Особливою різноманітністю відзначається у мові творів письменника синоніміка предикативів, позначена виразними усюмовними традиціями, а саме: 1) співвідносні дієслівні присудки типу **козакувати, пасічникувати, писарювати, хліборобити** і т. ін. та іменні форми, пор.: **Нарешті волосний писар, що вже двадцять і один рік писарює, догадався...** (с. 37) і **Це ще як Лойко писарем був** (с. 20); 2) неускладнені та ускладнені (частками, повторами) форми, напр.: **Всі як заребочуться** (с. 54). **...Вчитель вигнав старшину, — так-таки простісінько взяв та й вигнав** (с. 45); 3) координовані і некоординовані форми, як-от: **Параска щось і скажи йому про це** (с. 31). **Як кинеться вона, вихопилась та тікати знову** (с. 54); 4) співвіднос-

ОСОБЛИВОСТІ ДІЕСЛІВНОГО КЕРУВАННЯ
У МОВІ ТВОРІВ Б. ГРІНЧЕНКА

ні засоби вираження іменної частини — називного, орудного, знахідного, родового та ін. форм імені.

У підсистемі означальних поширювачів переважають прикметникові форми, співвідносні з формами непрямих відмінків іменників. Зокрема, помітна виразна тенденція до переваги прикметникових форм у присвійних конструкціях. Так, родовий приналежності письменник вживає лише за умов, коли використати присвійний прикметник неможливо, як-от: Санька — маленька дівчинка, дочка досвітчної матері (с. 57). Часто присвійний прикметник засвідчений навіть у тих випадках, де в сучасній українській літературній мові закономірним є вживання родового відмінка, пор.: Уся сім'я Семенова Коломійцева ще спала (с. 72) і сім'я Семена Коломійця. Паралельно з присвійними прикметниками як синтаксичний їх синонім функціонує прийменниково-відмінкова форма «у+родовий», як-от: Бліде обличчя в Олександрі зробилося відразу як жар червоне... Олександрине обличчя нахилилося аж до столу (с. 67).

Особливістю синтаксичної організації мови творів Б. Д. Грінченка є широке використання односкладних безособових структур, зокрема, з формами на **-но (-ено), -то**, які, за висловленням О. М. Пешковського, «розцвіли пишним цвітом» в українській мові. Переважна більшість цих форм означає дію, виконувану невизначеною особою, і тому співвідноситься з формою предикатива в неозначено-особових реченнях, напр.: — **Сказано** тобі: жінка ти йому (с. 23) і — **Кажуть** тобі — суддів клич! (с. 19). Он чого її дої не вигонено: строк не виходив! А тепер вийшов уже той строк, і її виганяють з власної хати (с. 33).

Речення цього типу з наявним об'єктним поширювачем у знахідному відмінку могли б бути співвідносні з відповідними двоскладними реченнями. Напр.: Того ж дня колодязь **закрито** віком і те віко **замкнено** (с. 91) і ...колодязь **був закритий** і те віко замкнене. Однак у мові досліджуваних творів ми не зафіксували форм на **-но/-ено, -то**, які б означали дії, не зумовлені людською волею, а також форм, при яких би вживалися допоміжні слова **було, буде** та орудний відмінок діючої особи, що б зближувало безособові речення із двоскладними. Вважаємо, що у вживанні безособових форм можна помітити намагання письменника «законсервувати» безособові речення з головним членом на **-но, -то** в їх первісному значенні.

Таким чином, спостереження над синтаксичною синонімією творів Б. Д. Грінченка дозволяють зробити два основні висновки: 1) письменник яскраво показав багатство стилістичних можливостей синтаксису народної мови і 2) у вживанні деяких форм помітна тенденція до архаїзації.

Б. Грінченко — «талановитий поет і повістяр», справдішній борець за українське слово,— як відзначив І. Я. Франко, дбаючи про високу мовну культуру, майстерно добирав різні граматичні засоби для реалістичного зображення дійсності. Певне місце серед таких засобів належить варіативним формам керування, наявність яких — одна із характерних особливостей мови творів письменника.

У творах Б. Грінченка виявлено 20 лексико-семантичних груп дієслів, які мають здатність до варіативного керування.

Найбільшою продуктивністю у досліджуваному матеріалі відзначається безприйменниково-прийменникове варіативне керування. Воно властиве для дієслів із значенням досягнення (досягти чого, до чого): ...він (Гордій) мало не завжди **досягав свого** (II, 45)¹, І вже чи дійду до своєї мети? (I, 61); віддалення (зректися чого, від чого): — Чи не мусила зректись усяких думок? (II, 31), — Коли ти **одкинувсь** од цього діла..? (II, 147); сподівання (дожидати щог, чого, на що): ...**дожидаю** я в той садок її, мою **весну** (I, 71), **Дожидала** того часу... (II, 31), Він, видимо, **дожидався** на неї (II, 267); пильнування (пильнувати що, чого, за чим): — Я тут **пасіку бережу** (II, 119), **Пильнував** я діла добре (I, 150), **За порядком** начальство **доглядає** (II, 167); повідомлення думки (розказати що, про що, за що, об чім, на що): Давидові Зінько **розказав** усю пригоду (II, 451), ...**розказав** йому про свою пригоду (II, 450), Васюта **розказав** і за **Грицька** (II, 352), — Хай іншим разом **побалакаємо** об різних **математиках** (II, 499), — Чи ще ж ти на мене **не забула?** (II, 562); мовлення (казати кому, до кого): ...**Демид сказав** їм (II, 68), **Нащо** її займають, **щось до неї кажуть?** (II, 463); подиву (дивуватися кому, на кого): — **Дивуюся** я тобі... (I, 220), **Гордій теж дивувався** на товариша (II, 81); радості (радіти кому, з чого):! — **Радій** же, **пташечко, весні** (I, 145), Він **радів** з цієї несподіваної ласки... (II, 286); керування (керувати ким, кого, над ким): Вона зовсім не могла **керувати дітьми** (II, 20), — А то як же я **вас буду керувати?** (II, 517), ...та оцей **дідусь Дорош, що над їми командував** (II, 484); клопотання (клопотатися чим, про що, за що): **Маруся ж не тільки клопоталася**

¹ Ілюстрації наводимо з видання: Грінченко Б. Твори: В двох томах. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. Римська цифра позначає том, арабська — сторінку.

хатнім ділом... (I, 377), ...є така людина, що турбується й пікується про неї, Марисю (I, 261), ...тільки за гроші клопочешся! (I, 480).

Менш поширеним у творах Б. Грінченка є безприйменникове варіативне керування. Воно характерне для дієслів конкретної фізичної дії (будувати що, чого): Він хоче... їм хату збудувать велику (I, 225), І збудував собі будинка... (I, 225); чуттєвого сприймання (бачити що, чого): Скоро, може, побачу я степ... (I, 56), ...побачив тоді біля дверей батькового кожуха (II, 196), на позначення мистецьких понять (співати що, чого): Вони... співають ту чудову пісню (I, 286), Співала Химка день у день веселих і сумних пісень (I, 227); допомоги (запомагати кому, кого): Один випадок запоміг йому це зробити (I, 10), — Запомагали нас завжди... (I, 506); придбання (зазнати що, чого): Ну, а я... те все-зазнав (I, 146). Там упокою людина зазнає... (I, 79); пробачення (простити кому, кого): — Простіть мені... (I, 140), — Ой, прости ж мене, моє дороге, моц шире, єдине серденько!.. (I, 401).

Прийменникове варіативне керування у досліджуваних творах представлено лише чотирма лексико-семантичними групами дієслів, зокрема із значенням глузування (знущатися з кого, над ким): Та кожен чорт з тебе знущається (II, 221), ...вже не будеш так над нами коверзувати! (II, 446); початку дії (братися за що, до чого): ...не знаєш, за віщо братися (II, 28), Демид... брався до простої роботи (II, 61); відбирання (забрати у кого, від кого): І враз хтось вихопив у його з рук кошика (I, 487), ...землю зовсім забра́но від Дениса (II, 472); тужіння (тужити за ким, по кому): ...я за тобою гину? (II, 380), ...більш не плакала по їй (I, 273).

Варіативні форми керування у мові творів Б. Грінченка — свідчення багатства граматичних засобів української мови, якими уміло користувався письменник.

Л. С. Рабанюк (Чернівці)

ГЕНІТИВНІ РЕЧЕННЯ У МОВІ ТВОРІВ Б. ГРІНЧЕНКА

Стилістично яскравими та експресивно насаженими у мові творів Б. Грінченка є іменні одноядерні структури, серед яких особливий інтерес становлять генітивні речення.

Широко функціонують у досліджуваному матеріалі заперечні генітивні речення, головний член яких найчастіше виража-

ється іменниками на позначення конкретних та абстрактних назв, а також назв осіб (істот). Наприклад: Все вулиці, вулиці, вулиці... Мертві вулиці... Такі чужі, як і люди... Ні душечки рідної!.. (II, 275)¹. Але сон пригорнув усе село. Ніде ні лялечки, ніщо не шелесне. Тільки чуть було, як по хлібах чмихає товари́на (II, 227). Ні голосу, ні цятиночки... (I, 267).

Головний член генітивних речень, переважно стверджувальних, може повторюватися, посилюючи таким чином експресивність вислову. Напр.: Підходжу до великого того дому, — от, що, знаєте, поза́д собору, аж там уже перед дверима наро́ду-народу — тиск! (I, 476).

Використовуються у творах Б. Грінченка генітивні речення, головні члени яких створюють однорідні ряди словоформ. У такому випадку вони, як правило, мають при собі поширювачі означального типу. Напр.: І нічого більше, ні єдиної цятиночки, — все чисте й безкрає. А ти́ша яка: ні пташиного спі́ву, ні людського голосу, ні єдиного шелесту — всюди велична ти́ша (I, 267).

Часто у досліджуваних творах генітивні речення входять до складу безсполучникових складних структур: Ніде ні лялечки, ніщо не шелесне (II, 227).

Використання генітивних речень дає змогу письменникові домогтися яскравості зображення картин реальної дійсності.

А. М. Галас (Ужгород)

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРІОДУ В МОВІ ТВОРІВ Б. Д. ГРІНЧЕНКА

1. Б. Грінченко займає одне з найпочесніших місць серед тих, хто в дожовтнєву добу активно сприяв виведенню української мови на щонайширші суспільні обрії. Високоавторитетні сучасники Б. Грінченка (А. Кримський, І. Франко, І. Нечуй-Левицький, М. Коцюбинський, О. Шахматов та ін.) цінували в ньому знавця мови. На жаль, спадщина Б. Грінченка вивчена ще мало. Це стосується й різних аспектів мовознавчого аналізу художньої, літературно-критичної, публіцистичної, епістолярної спадщини.

2. Заслужують спеціального наукового розгляду у мові творів Б. Грінченка особливі синтаксико-стилістичні сполуки —

¹ Тут і далі цитуємо за таким виданням: Грінченко Б. Твори: В двох томах. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. Римська цифра позначає том, арабська — сторінку.

періоди. У двотомному академічному (далеко не повному) виданні творів письменника виявлено 79 речень-періодів, що дає підставу говорити про певні особливості стилю Б. Грінченка.

3. Із погляду граматичної будови з-поміж виявлених періодів найбільшу кількість складають періоди із структурою складного багаточленного речення з різними типами зв'язку (32), а також із структурою складнопідрядного багаточленного речення (23). Менше періодів — із структурою простого речення (9), складнопідрядного двочленного (10), безсполучникового багаточленного (2), складносурядного двочленного (2), складносурядного багаточленного (1) речень.

4. У мові Б. Грінченка представлені всі стилістичні типи періодів: періоди-описи, періоди-розповіді, періоди-роздуми. Переважно це досить об'ємні картини природи, інтер'єру, зображення внутрішнього стану персонажів, деталізовані розповіді, глибокі роздуми. Наприклад: 1. Широкий степ прославсь. І без хмарини над степом чистая блакить, І сонце відтіля огнем жактить, За променем пекучий промінь лине, Згоряє квітка і трава, Ні пташечки навкруг, ні комашини, — // Від спеки умира пустиня степова («Явір та подорожні», I, с. 222). 2. Безщасна кидалася по ліжку, сон утік од неї далеко, зляканий палкими неспокойними образами... образи минулого щастя мішалися з образами перебутої ганьби й сорому... ішли один за одним, як хвилі в річці, // і не було в неї сили припинити їх, прогнати від себе і хоч на мить угамувати цю муку («На розпутті», II, с. 266). 3. Минає час, минають люди; Ми всі ждемо того, що буде, І кажем, всі: давно вже час, Щоб воля та прийшла й до нас, А все її нема, не йде, — // А час не жде, а час не жде! («Доки?», I, с. 5).

5. Характерним для Б. Грінченка є вживання періодів-звертань, позначених особливим емоційним забарвленням (пристрасний заклик, інтимно-лірична сповідь). Пор.: Подивись: весна устала, Сипле пишними квітками; Подивись: веселим птаством Ожили степи з лісами; Подивись: в безкраїм небі Сонце-велетень палає; Подивись: земнії груди Хлібороб плугами крає; Подивись: життя устало, Дні пишашуть золотії; // Подивись — і встань до праці Повний сили і надії... («Подивись!», I, с. 48). Весь вірш написано у формі періоду. Зразок прозового періоду-звертання див.: «Ксеня», I, с. 303.

6. Як елемент складного синтаксичного цілого періоду у мові Б. Грінченка виконує важливу композиційну роль смислового центру. Наприклад: І в Гордія з'явилися злість, лютість. Його одурено, він стриває в житті не те, чого сподівався. Він марив про довічну вроду, а йому кажуть, що вона в самих пісеньках. Він марив про геройські вчинки, про апеляцію, про касацію, розмовляти з гладким купцем і обороняти, може, шахрайства його — // і все це на те, щоб мати шматок хліба, а шматок хліба мати на те, щоб жити, а жити... («На розпутті», II, с. 52).

З М І С Т

Б. Д. Грінченко — письменник, критик, фольклорист, педагог

Погрібний А. Г. Місце Б. Грінченка в історії української культури та критичне освоєння його спадщини	3
Білогуб І. М. Безрелігійність як один із аспектів художньої концепції людини в творах Б. Грінченка	5
Гаєвська Н. М. Літературно-естетичні погляди Б. Грінченка та П. Грабовського	7
Павлик Р. І. Штрихи до характеристики громадсько-освітніх поглядів Б. Грінченка (Лист Б. Грінченка до Х. Д. Алчевської 2.1.1892 р.)	9
Ляхова Ж. Т. Шевченкознавчі розвідки Б. Грінченка	10
Ремішевська Л. К. Сатира Б. Грінченка	12
Ткачук М. П. Реалістична типізація в сатиричних оповіданнях Б. Грінченка	13
Білецький Ф. М. Естетична функція комічного в малій прозі Б. Грінченка-реаліста	15
Хом'як Т. В. Трагічне в оповіданнях Б. Грінченка	17
Таран Н. Є. Повість Б. Грінченка «Сонячний промінь» і розвиток української прози к. XIX — п. XX ст.	18
Ожоган Л. О. Герой і дійсність у повістях «Серед темної ночі», «Під тихими вербами» Б. Грінченка та «Козарський ланок» О. Кониського	20
Галич О. А. Жанрові особливості дилогії Б. Грінченка «Серед темної ночі», «Під тихими вербами»	21
Барабан Л. І. Драматургія Б. Грінченка: соціальний і культурологічний аспекти	23
Мороз Л. З. Про взаємні традиційної і нової поетики у драмах Б. Грінченка	24
Процюк С. В. Деякі аспекти зображення позитивного героя в драматургії Б. Грінченка	26
Пінчук Т. С. Історична драма Б. Грінченка	27
Будний В. В. Поезія Б. Грінченка в критичних оцінках к. XIX — п. XX ст.	29
Прісовський Є. М. Національно-патріотичне й загально-людське начало в поезії Б. Грінченка	30
Голомб Л. Г. Категорії «образ автора» та «ліричний герой» у поезії Б. Грінченка	32
Добрянський А. М. Сонети Б. Грінченка	34
Бунчук Б. І., Антофійчук В. І. Метрика, строфіка і римування в ліричних творах Б. Грінченка	35
Рудь В. К. Постать інтелігента-культурника в творчості Б. Грінченка	36

Томіліна Г. Я. Лексикографічна обробка етнографічної лексики в «Словарі української мови» Б. Грінченка	123
Венжинович Н. Ф. Лексика народних промислів у «Словарі української мови» Б. Д. Грінченка	124
Николаєнко І. О., Сікорська З. С. Ткацька лексика в Словнику Б. Грінченка	125
Чернецький В. К. Структурно-семантичний аналіз дитячої лексики, зареєстрованої в «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка	127
Загнітко А. П. Семантико-парадигматичне і формально-граматичне структурування іменних і дієслівних лексем у «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка	129
Статеева В. І. Б. Д. Грінченко й українська мова	130
Галас Б. К. Рукописні словники української мови XIX ст. і лексикографічна практика Б. Д. Грінченка в оцінці О. О. Шахматова	132
Зеленько А. С. До питання про тип Словника Б. Грінченка	134
Калько М. І. Започаткування нового етапу лексикографічної розробки дієслова у «Словарі української мови» Б. Д. Грінченка	135
Смолякова О. В. «Словарь української мови» Б. Грінченка у самоосвіті вчителя-словесника	137
Бабич Н. Д. Співвідношення загальнонародного та вузько-локального у фразеології «Словаря» Б. Грінченка	138
Веневцева Л. В. Приймальники у «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка	139
Миронюк Н. П. Тлумачення фразеологізмів у «Словарі української мови» Б. Грінченка	141
Дідик С. С. Фразеологія художнього мовлення Б. Грінченка	143
Ужченко В. Д. Грінченківський «Словарь» як джерело етимологізування української фразеології	144
Коломієць М. П. Фразеологічна синоніміка мови творів Б. Д. Грінченка	146
Кобилянський І. Ю. Перифраза у поезіях Бориса Грінченка	147
Скорик О. С. Індивідуалізація мови персонажів творів Б. Д. Грінченка	149
Януш Я. В. Мова драматичних творів Б. Грінченка в історії мови української драматургії кінця XIX — початку XX ст.	151
Синельникова Л. М., Терновська Т. П. Мовна організація предметно-ситуативного смислу в оповіданнях Б. Грінченка	152
Шинкарук В. Д. Лінгвістика тексту оповідання Б. Грінченка «Каторжна»	154
Паночко М. М. Способи роботи над семантикою слова (на матеріалі оповідань для дітей Б. Д. Грінченка)	155
Неділько О. Д. Антропоніми в оповіданнях Б. Грінченка	157

Шевцова В. О. Антропонімія творів Б. Грінченка	158
Богуцька Г. І. Фольклоризми в поетичних творах Б. Д. Грінченка	160
Мановицька А. Я. Граматичні зв'язки присудка з однорідними підметами у творах Б. Грінченка	161
Романюк Т. М. Із спостережень над парадигматикою простого двоскладного речення у мові творів Б. Грінченка	163
Гуйванюк Н. В. Із спостережень над синтаксичною синонімією творів Б. Д. Грінченка	165
Кобилянська М. Ф. Особливості дієслівного керування у мові творів Б. Грінченка	167
Рабанюк Л. С. Генітивні речення у мові творів Б. Грінченка	168
Галас А. М. Функціональні особливості періоду в мові творів Б. Д. Грінченка	169

З. Ф. Ш.

НБ ПНУС

799256

БВ 02887. Здано до набору 18.09.88. Підписано до друку 11.11.88. Формат 60×84^{1/16}. Умовн. арк. 11,0 Тираж 400. Гарнітура шрифту літературна. Зам. 7144.

Друкарня видавництва «Ворошиловградская правда», м. Ворошиловград, вул. Лермонтова, 16.